

УЗ'
СТ М20

АНДРІЙ
МАЛИШКО

СТ 84.4УКР
М20

8

Видавництво художньої літератури

«Д н і п р о»

Київ — 1974

АНДРІЙ
МАЛИШКО

ТВОРИ
В ДЕСЯТИ ТОМАХ

АНДРІЙ
МАЛИШКО

ТОМ 8
ПОЕМИ

Редакційна колегія:

О. І. БАНДУРА, П. М. ВОРОНЬКО,
Л. В. ЗАВАШТА, В. С. КОСТЕНКО,
П. І. МАЙБОРОДА,
М. Л. НАГНИБИДА (голова),
Б. І. ОЛІЙНИК, Д. В. ПАВЛИЧКО,
О. К. РОМАНОВСЬКИЙ.

Редактор тому
П. М. ВОРОНЬКО

© Видавництво «Дніпро», 1974.

ПОЕМИ

1948-1964

ЦЕ БУЛО НА СВІТАНКУ

I

Сім десятків років увірвалися в спокій,
Але дихає тишею хата щаслива.
Прожила це життя, як на ниві широкій,
Наробилась, набачилась горя і дива.

Літні ночі озорені, зими колючі,
Березневих світанків сувора меріжка,
Сім десятків років, як бажання жагучі,
Стали колом тісним, гомонять біля ліжка.

Кожен рік, як живий невідкуплений свідок,
Кожен десь хоче слово сказати в надії,
От і вчора наслухалась в хаті сусідок:
— Як обсіємось в ланці, ти встанеш, Докіє.

Трудодень буде новен натуроплатою,
Ми ж у ланці робити охочі.
З непомітною з нею і трохи горбатою
На похвалки пусті — скупуватою,
Гомоніли до полуночі.

І раділи, що калій привезли теплушки,
Отелилась племінна корова за строком,

І Докія звелася, гаряча подушка,
Паче спека липнева пашіла під боком.

З кок-сагізом хотіла поглянуть ділянку,
Розбудити дівчат па рожевім світанку,
Чи пшениця пилком не припала?
Підвелася Докія — і впала.

II

Лікар був із району, Микола Григорович,
Все питає і дивиться й в трубочку слухає:
— Це ще в юності, — каже, — набралися
горя ви,
От і серце, між іншим, тріпоче задуючою.

Вам би, — каже, — не думать щоночі,
Вам би краще, Докіє, у Сочі.

Оглядає смагляві і жилаві руки,
Де по жилах котилась згорьована сила,
Молоточком за плічми послуха-постука:
Скільки плечі жіночі життя пронесли!

І в зиніці загляне, бо скільки в них світла, —
Можна вік просвітити у кожен куточок,
І долоні погладить...
Лиш юність розквітла,
Вже носила на них і синочків, і дочок.

— Спочивайте, Докіє. А я вже із дому
Цей ночі дзвонитиму до обкому,
Вам путівку на завтра пришлють. Тільки
прошу,
Для спокою згадайте хвилину хорошу,
А не давнє життя.
От і все, ми поїхали.

Тільки ж як не згадати ту молодість? Віхоли,
Заметілі зимові, мов коні обгонські,
Копитами під вікнами крешуть похмурі,
Чоловіка беруть десь на русько-японську,
Воювати матросом у Порт-Артурі.

Проводжала його, побувала в прийомі
І на станції зимній сиділа допізна,
І поплакала, правда, й вернулась додому,
Як у даль пресвістіла машина залізна.

І чекала листів із лютневої ночі,
Листоношу доводилось часто питати,
Каже: — Пишуть, чекайте.—
І думи жіночі
Виливала над дітьми, вернувшись до хати.

Десь листок надійшов із останньою хугою,
Чи, здається, у березні кинула пошта,

Що, мовляв, жив-здоров, що возився
з педугою —
Був у груди порапений тяжко. Ну, що ж то?

Іншим гірше буває.
І ти без привіту,
На світанку устала, взялася за діло,
Бідне літо прийшло, ні, приїхало літо,
Як візник на шкапині, прикопотіло.

III

Ось вона колоситься та нивка-восьмушка,
Деревій на межі та пирій, та осоти,
Та спадають у зелень трави непослушки
Із блакитного крайнеба зорі, як соти.

Двоє старших дітей посади на обніжку,
А найменше, грудне, поклади під копою.
Хліба-жованку в тряпці, з слізьми впереміжку,
Дай, хай смочке, а ти колючками, тропою.

Взявши косу важку, на колодці не бити,
Без грабків,— хто направить ту косу
без мужа? —

Починай косовицю, дощами невмиту,
Молода, і засмучена, й силою дужа.

— Ах ти, дощук, дощук, крапни із тучі,
На дітей, на безхліб'я моє не зважай,
На роздум'я пекучі, на стерні колючі,
На солдатчину долю — убогий врожай.

Може, спека спаде і на серці, й на ниві,
Може, я тебе в глечик по краплі зберу,
Може, станеш ти вісником в долі щасливій,
Як обмиєш грозою дорогу стару.

Я за щастя устала б за тебе до бою,
Із гарячою помстою вийшла б на люди,
Щоб з тобою нам, земле, у праці з тобою
Слалось вольнеє поле і дихали груди.
Я за тебе стояла б, мов криця. —
...Спека палить, шумить косовіця.

Чувш? — меншеньке плаче й здійма рученята,
Двоє старших біжать по стернищі рудому,
Час додому, а нива чи збита, чи зжата,
Вже на осінь чекає від літнього грому.

IV

Ах, та осінь, як вік!
Ні, не треба тривожити
Тих років, як віків, що пройшли за тобою,
Глянь у вікна, Докіє: колгоспні сіножаті
Умиваються, день зоревою трубою

Скоро кликне артіль до колгоспного дворища,
Ти приймач уключи і крізь даль темно-сизу
Слухай рідну столицю, ясну і сувору ще.
Слухай, скільки у тебе росте кок сагізу!

Підвелася і знов,— крізь загублені звуки,
Крізь затерті кольори й забуті події,—
Чоловік привітався, простягає руки
Із війни, не згубивши на щастя надії.

Повернувся, з дітьми гомонів, із тобою,
Як то бідному жить, хоч іди в міхонощі!
А за тиждень вночі із людською юрбою
У маєтку трощив поміщицькі розкоші.

Ожереди палив, як судьбу свою сіру.
— Хай горить до стобіса людська

кривавиця! —
...Із тюрми проводжала його до Сибіру,
Як то кажуть, в людей: і жона, і вдовиця.

Говорили, що дуже вернутись бажає:
— Нашу правду знайду, не знайду,
то загину! —

Говорили, що десь у сибірському краю
Він в засланні зустрів благородну людину.

У людини задума турботливо-ненина,
Все читає, мов серцем розтоплює кригу,

І листи пише Леніну,
Рветься до Леніна,
Крізь колючу, холодну, сибірську хурдигу.

Чоловіка твого із привітом
Більшовицьким навча заповітам.

А у тебе ще сип народився, нівроку,
Весь у батька, як вилитий, няньчи в тривозі,
Жни запущену нивку, надійся щороку,
Виглядай чоловіка на збитім порозі.

Вже й німецька війна прокотилась за обрієм,
Вже й керенщина чорна зітліла на сконі,
Вже сідають в тачанки Боженки хоробрії,
Під немеркнучі вишиті стяги червоні.

V

Чий то гук на зорі? Наче в бурю повсталу,
Наче блискавки б'ють в горобиній півночі —
То із Щорсом ідуть ливарі із Уралу,
Шахтарі із Донбасу і тульські робочі.

І крізь мрію сьогоднішню, в спогадах скорих,
Чуєш? — диха вогонь по широкій планеті,
І палає, мов свічка, наш Київ на горах,
Багрянцем дотліва на твоїм кулеметі.

Так і звали в полку всі: Докія, Докісчка.
— Кулеметниця наша врятує від скрухи! —
А у тебе, в Докійки,— сім'я не копісчка,
Двох синів та дочку залишила в свекрухи.

І здавалось: сніги — то полотен сувоїща,
Скільки б з них штаненят, та біленьких
сорочок,
Та вузьких пелюшок, а згадавш, чого іще
Нашивала б синам, готувала для дочок.

Промінь сонця тобі, мов долоні гарячі,
Бо в малих, було, руки тепліли так само,
Криниці на дорогах, мов очі дитячі,
Все світились для тебе і кликали — мамо!

Старший син із тобою у другому взводі
В Черняка Тимофія воює, як мати,
І крізь шал завірюх, у важкому поході,
Інше поле росло, інші весни і дати.

Світ мінявся у формах, у фарбах, у суті,
У законах людських проростав по-новому,
Через кров і пожар, через вибухи люті,
Щоб колоссям і сонцем жарити потому.

VI

І твоє особисте, замучене роками,
Гнане в каторгу, топтале щастя коротке,
Усміхнулось, нарешті, очима глибокими,
Так як ждала, як снила його поворотку.

На Лук'янівці в тихому домі,
Чоловіка зустріла в ревкомі.

Не впізнала: сидів на стілечку простому,
У шкірянці, ховаючи посмішку строгу,
Тож приїхав здалеку сюди до ревкому,
Партизанам і Щорсові на допомогу.

Як йому довелося крізь протемінь сіру,
Шість разів утікати з тісного закутку,
Із холодного краю, із хащів Сибіру.
По ранковій зорі, по сніжнім першопутку,

Ілліча в революцію бачить.

Ввійшла ти

У тихенький будиночок, власне, до хати:
— Олександрович,— Щорса побачила,—

в взводі

В нас бинтів не стає, а ми ж на поході.

Ти подумай! — І стрілась очима раптово
З тим, із другим... — Далекий, жаданий мій

муж! —

Аж хитнулась.
— Докіє! — одне його слово.
І рука на плечі твоїм, тепла та дужа.

Тую міць і тепло од руки чоловічої
Не розвіяла в днину погожу чи люту.
Як женила синів і гуляла при звичаї,
Як стрічала заміжню дочку з інституту.

Позмужніли, зросли, не сімейка — сімеїще,
Вже й онуки звелись, хлоп'яки та дівчата,
Запитай у людей, пошукай собі,— де іще
Голосами й піснями так повниться хата.

До роботи як візьмуться — поле колоситься.
Дай опору їм — землю підняти не досить.
І щодня забігає дівча-листоносиця,
Особисті й сімейні листівки заносить.

Правда, старший не вдома, а далі,
Був у Тулі, тепер — на Уралі,
Як хазяїн, стоїть біля сталі.

В тому тижні прийшли трактори до артлі,
А Докія побачила, все їй здається,
Не мотор клекотить у залізному тілі,
Може, серця синовнього крихітка б'ється.

В Вітчизняній війні ти з ним бачилась, мати,
Як артільну худобу з дівчатьми гонила,
Як горіли в Дніпров'ї побілені хати,
А взяла тебе в гості Уральщина мила.

І в тесовій ізбі, під засніженим небом,
Руські матері хліба ділили краюху
На синів і на внуків, на тебе й на себе,
Ждали звісток із фронту разом в завірюху.

Син приїхав з заводу, просив тебе в місто:
— Тут же, мамо, в селі скільки люду
натуляться.

— Ні,— сказала,— хоч в місті і затишно,
й чисто
Та артільних корів не поставиш на вулиці.

А для них там не знайдеш ні корму, ні папі,
А вони в мене, сину, рекордниці наші.
Ти за сталь свою млієш, а я за корову,
Ти за цех свій стоїш, я ж за стайню теплішу.

І обняв він маленьку тебе, сизоброву.
— Ви такі в мене, мамо, бували й раніше.

І гортає Докія кожну хвилюк відому:
Середульший — секретарем райпарткому,
Із-за Одера, з фронту прибув додому.

Вчителює дочка, і не десь за горами,
Наїжджає додому, зовсім недалечко,
Хоч клопоту чимало, мабуть, з школярами.
То про читання дбай, то турбуйся про зшитки,
Дітям-сиротам поміч вишукуй, що в силі.

Годі думать, Докіє, вже сонячні злитки
Розливаються золотом в небеснім горнилі.

VII

Грає жайворон срібний в небесній блакиті,
Між землею та небом снує невидимо
І зелені, і сині, й багрянцеві ниті
І тріпоче з вітрами, як світ, молодими.

Підведися, Докіє, і вийди у дворик,
Скоро ланка збереться, прийде на розмову,
Заорали ділянку в минулий вівторок,
Як там з добривом буде? Підсипати б знову.
Тож забудуть, гляди.

Підвелася поволі,
Вийшла, сіла на сонечку в ранковій тиші,
Урожай зеленіє в широкому полі,
І земля соковитиста мрево колише.

Син прослав їй хустину червоноткану.
— Зараз, мамо, вернусь, лиш в бригаду
загляну.—

Шлях біжить біля двору широко і рівно,
Люди йдуть на поля гомінкою юрбою:

— Добрий день вам, Петрівно!

— Як здоров'я, Петрівно?

— Та минеться все само собою.—

Стали рідні та ближні півколом.

Із надією в серці, не з болем.

Пастушки гнали скот, привітались.

— Добрий день вам, бабуню, як спалось?

— Вже видужуйте швидше!

— Видужую.—

І рукою махнула недужою.

І відчула: доросле й маля,

І вода, і трава, і земля —

Все любов'ю тобі промовля.

VIII

І здалося: земля із полями й дорогами

Із містами, з вогнем у віках посивіла.

Із любов'ю й життям, з бойовицями многими,

Підійшла до Докії й загомоніла.

— От і шлях твій, Докіє, закінчився звивистий,

Днів твоїх загасає розжеврене гроно,

Лиш родила синів і зуміла їх вивести,

Вийшла з мене і ляжеш до мене у лоно.

І нема вороття до життя
Ти, стареньке моє дитя!

Як пилина мала, як багата стеблина,
Що розвіяла зерно і спогад колише.
— Ні,— сказала Докія,— ти в мене єдина
Я із тебе росла, а за тебе міцніша.

Й нема мені краю, як пиві врожаю,
Ти лежала горбата, нужденна, безсила,
Я ж руками своїми звела тебе, знаю,
Вмила потом і колосом заколосила.

Обігріла від серця, як сонцем весіннім,
Налила тобі соку в замлоєні груди,
І ночей, і вітрів твоїх свист-голосіння
Повернула на пісню весільну між люди.

Що ж ти скажеш, неправда?

Як дівчину, вбрала
В жовті стрічки пшениць, в п'ятикутній зорі.
Замінила плугами мізерні орала,
Зацвітила, завітчала гори суворі.

Що ж ти скажеш, неправда?

Я сад посадила,
Щоб плодами, як зорями, вслалась дорога.
Ти багата у мене, та й я не убога.
Ти придумала бога,— я ж вища за бога!

Подивись, на тобі незвичайні прикмети,
Люди родяться, жито покроплює туча,
Хай дивуються ближні і дальні планети,
Що для всіх ти у мене красуця родюча.

І не страшно мені замовчати устами,
І не жаль мені руки по всьому зложити,
Будуть люди за мене полями й містами
Гомоніти, трудитись, родитись і жити.

В кожному цвіті малім чи у дереві кожному,
У любові людській, у дерзанні, у мрії,
Я воскресну і встану диханням тривожним,
Чи биттям свого серця, що вік не старіє.

Підуть люди в луги, на устояні роси,
Буде жайворон в небі дзвеніть малиново.
«Тут Докія косила», — і ляжуть покоси,
«Тут Докія співала», — і родиться слово.

Що ж ти скажеш, неправда?

І щирі, як свідки,
Що від слів її правду нестимуть віками,
Потягнулись до неї сади-семилітки,
Пшениці підвелись золотими руками.

З школи діти, букварики взявши під руки,
Щебетали, ішли по дорозі додому,

І в полях ланкові, по вказівці науки,
Розсівали зерно, призабувши утому.

І кремлівські куранти дзвеніли високо,
Чули дзвін той Заволжя, Дніпро і Говерла.
Тихо сіла Докія, хитнулася боком,
Подивилась у даль і, зітхнувши, померла.

І така тишина заступила круг неї,
Можна вчути, як сад наливається цвітом,
Як заросені трави ростуть над землею,
Б'ється серце Вітчизни над буряним світом.

IX

Син сідає в літак, де завод на Уралі,
Мчить до дому далекого довгу годину,
Під крилом самолёта засіяні далі
Все нагадують синові матір єдину.

І жалкує він гірко, що скупю та мало
Він писав у листах до старої своєї,
Розповів би, що в праці часу не стачало,
Але слово тепер непотрібно для неї.

Другий син поспішає з роботи, з райкому,
Теж пригадує гірко, як скаржилась мати,
Що, мовляв, приїздиш ув артіль, як додому,
Та не можеш і в хаті поночувати.

Все кудись поспішаєш і зранку й з обіду,
Може, синку, до тебе сама приїду!

І тепер, коли б можна її воскресити,
На життя їй дихання вдихнути у тіло,
Сам би став він щоденно привіти носити,
Годував би із ложечки, як би хотіла...

Наймолодший на конях, всією артілью,
Мчить мостами й дорогою, через діброву,
Він гадав, що на осінь, із хлібом та сіллю,
У змаганні із матір'ю стрінеться знову.

За широким столом, як за повною чашею,
Ожило б собесіддя гаряче та щире.
Говорили б артільці:

«Із матір'ю вашою

Нам не легко змагатися, бригадире!

Все в старій поставлено вміло,
Що піджива, що сходи, що діло».

І тепер, як зайдуть до рідної хати,
Він хотів би, щоб стрінулась посмішка мила,
Він би став у змаганні на місце десяте,
Тільки б мати устала й заговорила.

Понаїхало люду з району, з обкому,
Із колгоспних правлінь — не окинеш їх оком,

День підвівся погожий, без дощук і грому,
Щедрий сонцем і щебетом в небі високім.

Піонери із школи прийшли у загоні,
З барабаном, з сурмою, в червоних краватках.
І вітрів молодих буйногривії коні
Поміж борозен рівних стояли на грядках.

І широка дорога, місточки та балки,
Наче полотна сині лягли до порога:
— То ж по нас проходила Докія ізмалку,
Ми готові востаннє лягти їй під ноги.

На подушечках, вишитих просто на диво,
На шовки і на заповоч яр-променисту,
Ордени її винесли всі шанобливо,
Орден Леніна, потім Зорю золотисту.

На хустині гаптованій винесли далі
«Знак пошани» — за перше врожайсте літо,
За життя її світле й труди небували
Все відзначено й людям в серця перелито!

Три сини, та дочка, та дорослі онуки
(Від обличчя твого відірватись несила)
Підняли тебе легко на дужії руки,
Так, як ти їх легенько в житті проносила.

І хвилина велика
Запуміла, мов ірквал,
І заграла музика
«Інтернаціонал».

І тебе понесли, за шанобою й славою,
За людською любов'ю, у літа безкраї,
Понад пивою тихою, зеленоглавою,
Під високі і рідні мої небокраї.

Мимо клубу, за нього ти в клопоті ночами
Комсомольцям казала не вперше, не вдруге,
Щоб дзвепів він широко піснями дівочими,
Щоб і книжка, і радіо людям в послугу.

Біля школи несуть, біля брами,
Де стоять вчителі із вінками.

Потім полем твоїм, де стежина знайома,
Де у пам'яті в'їлася грудочка кожна,
Де в труді здобувалася сила — не втома,
А тепер на врожай подивитись не можна.

Де з дівчатами своїми у ланці, у праці
Скільки радощів, скільки добра пережито!

Вмиті сонцем ось-ось пшениці вколосяться,
Молодими голівками вклониться жито.

І несуть тебе між дерева-семилітки,
Розшумівся той сад у ранкові години.
Застилає твій слід у рожеві лелітки
І зав'язує плід на безсмертя людини.

Поклонилась земля, поклонилися люди,
На життя, на братерство, без кривди й огуди.

Це було на розстанку,
Це було на світанку.

1948

КОРЕЙСЬКА ПОЕМА

За хребтом крутим і голим
Ходить люте зло,
Над корейським збитим полем
Ворона крило.

І землі всихають соки
Зранку й з опівдня,
Чорне, сите і жорстоке
В'ється вороння.

Дзьоби жаром підсушило,
Знявшись на свинці,
Жовті ріки, наче жили,
В'ються у кривці.

Вилітав з гнізда-притону
Для корейських мук
З Уолл-стріту, з Вашингтону
Труменівський крук.

Їх проводжали оркестрів шуми,
Над Мічіганом гриміла мідь,

Ними вантажили темні трюми,
Що ж вам, солдати, на бій пливить.

Їм видавали пшоно й галети,
Віскі, й патрони, й інші пайки.
Що ж вам, солдати, беріть планету,
От і Корея якраз з руки.

Ну, а буває, що тріснуть кості,
Рапа розірвана ляже в плечі,—
Байдуже! В Білому домі гості
Вашу кончину зап'ють вночі.

Ну, а можливо, ще інші риси
Вам у снігах принесе війна,—
Що вам гадати? Двоногі криси
Вашу кончину зап'ють до дна.

От вам і диски, й віскі, й патрони,
Підлості пайка на много днів,
Хай ваші діти і ваші жони
Плачуть за вами, ховаючи гнів.

Ви помирайте спокійно!

А в полі,
В селах, в містах, під крилом знамен
Діти корейські навчалися в школі,
Так як учив їх, було, Кім Ір Сен.

Щоб вони літери правильно ставили,
Щоб вуркотили їм голуби,
Щоб вони щастя свого не збавили
І промовляли: — Ми — не раби.

Ми не раби! Ми вже інші й вищі,
Щастя народу нам над усе,
Полечко-поле з-під снігу й хвищі
Нам урожай молодий принесе.

Сестри натчуть золотого шовку,
Платячка будуть такі, як слід.
Сонце із рисом зготує змовку,
Щоб на столі парував обід.

І за пхеньянським тихим простором,
І за Вонсаном, де ходить грім,
Матері бідні, простившись з горем,
Всіх женихів запрошали в дім.

Лиш заорали дідівські сучки
І закопали горе до дна,
Тільки б до хліба дібратися тутечки,
Жити б та жить.

І прийшла війна.

* * *

Департамент накидав сам чернетку,
Нової влади підступив момент,
На смітнику знайшли маріонетку,
Назвали Лі Сян Маном. Президент!

В мундир поганця одягли поганці
І вже чекали від «вождя» чудес,
А він — бідак — лиш грає на шарманці
І під шарманку скавучить, як пес.

Брежню волає з дивним унісоном,
Мовляв, Америка зміцнить ряди,
Поміж Макартуром і Ачесоном
Хвостом петляючи сюди-туди.

— Я Лис! Я Ман! Я Сян! (Якого роду?
Яких батьків? — Хай скаже сам Сеул).
А він уже зібрався до походу,
Американських танків чувши гул.

За цент на душу розчинили двері
І кинули у бій з морських валів
Безпаспортних англійських сутенерів
І турків тисяч п'ять — дурних волів.

Та самураїв ще взяли в розкачку,
Їх бити й різать вчили щодоби,

Та корінних — за тютюнову жвачку —
Американців тисяч сто — в гроби.

І поповзло лихе поріддя зброду,
Вся повідь бруду, чорна і німа,
На молоду розквітчану свободу,
На трударів корейських, як чума.

Ти чуєш, жирний янкі з Мічігану,
В зеленім хакі, як зелений гад,
Земля корейська залікує рану,
А ти, мабуть, не вернешся назад.

Ти вже стріляв у сніжних грецьких горах
Малих дітей, і кров змивав вином,
І по албанських урвищах суворих
Повзком вночі скрадався шпигуном.

В болгарські села крався хижим кроком,
І колорадським сипався жуком,
І в польськiм полі, вольнім та широкім,
Хотів пшеницю отруїть тайком.

Але тебе впізнали очі в очі
Прості і чесні люди трудові.
І от тепер, як злодій серед ночі,
Корейську землю палиш у крові.

Дивись, щоб той вогонь і попелище
Тебе не спопелили в громобій.
Устав народ, вїйпа залізом свище,
Ти бій почав.
Ти проклянеш той бій!

* * *

Стогне земля вся горяна,
Не плугами поорана,
Все лужками, берегами,
Захоплена ворогами.

Не плуги по ній ходили,
Прокладали скибу свіжу —
Танки рвали теплі жили,
Простягали лапу хижу.

Не дощі спадали в борозну
В добрих пахощах весінніх —
Кулі рвали корні порізну,
Наче мертве голосіння.

І не зір ясними злетами
Освіщались височини —
Вашінгтонськими ракетами
Лист палився вишнячини.

Не лягло зерно під тучами
Між корейськими степами,
А снарядами горючими
Молотилось, як цінами.

Одсівалось автоматами,
Грілось попелом між хатами,
Обмивалось під порошею
Все кривцею найдорожчою.

Стогне земля вся горяна, /
Не плугами поорана!..

Стогне земля, і виходить мати,
Так як моя у важкій війні,
Син лиш навчився букви складати,
Донька пішла у гарячі дні

У партизанський загін до лісу,
У межигори, де скель ряди,
Кожне словечко і кожну рису
Спогадів ти розсівай на сліди.

Де вона? Як вона? З ким у загоні?
Де спочиває і що вона їсть?
Вітер в обличчя летить в розгоні,
Білі сніги як тривожна вість.

Білі сніги не зіб'ють з дороги,
Не заметуть бойові пости.
Ночами, сповненими тривоги,
Йдуть партизани через мости.

Потім зникають вночі загони
Там, де гора чи дубовий ліс,
Американські важкі ешелони,
Зброя і танки летять під укіс.

В ржавчині жовтій лежать автомати,
Жвачка, тютюн і снаряд-набій,
Скрючені руки не зводять солдати,
Ті, що за віскі пішли на розбій.

Це вам закуска, труменці хижі,
Паморозь біла на мертвим лиці,
Видана буде ще порція свіжа,
Встояна на вогняному свинці.

Потім ще буде весілля й усмішка —
Вітер з вовками завіє між гроз,
Потім дадуть вам тепленькі ліжка —
Градусів сорок пекучий мороз.

От вам, як бачите, є нагорода
Від трудолюбців, простих людей,
Від золотого серця народу,
Яке ви хотіли вирвать з грудей.

Стогне земля вся горяна,
Не плугами поорана,
Не сіяна, не зволочена,
Кров'ю ката заболочена.

* * *

Дочку її схопили серед ночі,
Десь після бою, у гірським гаю,
Її літа, її ждання дівочі
Взяли в полон у рідному краю.

Ти не гуляла на весільнім святі,
Ти ще, як птиця, рвалася в політ,
А вісімнадцять чорних автоматів
Лягли тобі на вісімнадцять літ.

Ти ще не знала і кохання свого,
А вже за морем винесли закон —
На кожен день життя твого ясного
Зготовив Трумен порох і патрон.

Ти лиш розквітла, схожа вся до вишні,
Що цвіт леліток сипле на лани,
А вже на руки на твої безгрішні
Скував бандит важучі кайдани.

І от ти йдеш у сніжному завої,
Сховавши в серці кривду і жалі,

Отак ішли Альонушки і Зої
По нашій руській дорогій землі.

Спада сніжина і на чолі тане,
І шлях гіркий снується в тумані.
Отак ішли Марисі і Оксани
Вкраїнським полем, спаленим в огні.

Фашистський бран палив їм біле тіло,
І сніжні доли слалися круті.
То їхня юнь, що в вічність одлетіла,
Веде тебе в нестраченим житті.

То їхня слава, помстою багата,
Тепер з тобою ходить по мостах,
То їхнє слово, що стрясало ката,
Тепер вогнем живе в твоїх устах.

Далекий шлях. Холодний вітер віє,
Залізо ржаве в'їлося до рук.
Моїх сестер незборена надія
Тебе врятує від жорстоких мук!

Був допит. Біль. Були важкі тортури.
Два дні не їла й краплі не пила,
Два дні мовчала, мов корейські мури,
Хоч їх бомби, хоч їх руйнуй дотла.

Тебе коханий ще не смів обняти,
Діткнутись пальцем до плеча не міг,
Тепер же вкруг — ворожі автомати
Діткнулись тіла і ведуть на сніг.

На шлях останній, на останній подих,
На мить життя останню.

Що ж, іди,
А я з тобою по землі, по водах
Піду разом, рятуючи з біди.

Не таволга колюча під ногами —
Колючий дріт в'ялить твою снагу,
Дорога дальня, вкутана снігами,
Скупі краплини крові на снігу.

У мене серце є: воно між бою
Набралось горя й радості вдовіль,
Коли, маленьке, билось зі мною,
Коли солдатську знало хліб і сіль,

Ридало над повішеним солдатом,
Журилося над спаленим вночі
І радувалось неповторним датам,
Які ми грізно знесли на мечі.

Сміялось над фашизмом в злу годину,
В День Перемоги зацвіло, як віть,

І от тепер, немов мала дитина,
Біля твоїх побитих піг стоїть,—

Візьми його! Як хоч, я сам на частки
Його покраю і віддам тобі,
Щоб ти пройшла по нім, чорнява ластко,
В теплі, в шанобі, тільки не в журбі.

У мене очі є: вони крізь ночі,
Крізь заметільні, темні, фронтові,
Ласкаві й теплі, до життя охочі,
Вдивлялись в даль через шляхи в крові.

Нехай мій зір в твоєму пламеніє,
Візьми собі їх і спокійно йди,
Щоб ти ясніше бачила надію,
Щоб зором тим не значила біди.

У мене руки є: і їх в полоні
Ніхто не мав ніколи і ніде,
Я покладу їх на твої долоні,
І трісне дріт, і трісне, і впаде!

Ступає янкi з чорним автоматом,
Найманець-турок і в чужій біді
Мовчазний грек, що поріднився з катом,
Хапливо робить кроки нетверді.

Поставили, як на гострінь ножа,
Отут кінець. Отут життя межа.

Звела свій зір, палитий гніву й муки:
— Ти, мічіганський кате, за що ти
Зв'язав, скрутив мої дівочі руки,
Стріляти в серце хочеш з темноти,

За що?

— Ха-ха! Вона мене питає,
Вона ще сміє! А уб'ю за те,
Щоб взяти землю й море це безкрає,
Твою хатину й дворик, що цвіте

Погожим квітнем. Я прожити зможу
В достатку ситім і в теплі хоча б
І безробіттям сну не потривожу,
Бо я хазяїн світу.

— Ні, ти раб,
Нікчемний і захланний.

Ти, Іуда,
За центи совість розпродав, а втім,
Вона тобі й не стукала у груди
В людським диханні, теплім і живім.
У тебе діти є?

— А маю діти.

— Ти їм скажи, що породив їх кат.
У тебе мати є?

— А де ж подіти.

— Хай зна, що ти вже проклятий стократ,
Що ти вже мертвий від людської крові,

Від сліз і горя нашого.

— Вона —

Стара й глуха і вже не тямить в слові.

— Який ти темний!

— Замовчи. Війна...—

І запетляв очима в різні боки.

— А ти, турчине, на великі строки

Найп'явся убивать?

— Нам хазяї

Казали, легко тут, а глянь — бої.

Наобіцяли і консерви, й шинку,

Одежу, й хліб, і спочин по добі,

Тепер воюй — ні сну, ні відпочинку.

— А смерті не обіцяно тобі?

Труну з собою віз? Чи, може, чулі

Везуть її твої хазяїни?

А може, певні, що тобі від кулі

Отут згнівати краще без труни,

Немов собаці?

— Не печи, не знаю.

— А що ж ти знаєш? Ти куди прийшов?

Поглянь, які пожежі понад краєм,

Йди руки грій, а то застигне кров.

Макартури і трумени похвалять,

Що більше вб'єш корейців.

Йди, горлай,

Вони й твою Туреччину підпалять,

Як підпалили мій коханий край.

Іди, холуй!

А ти із грецьких піль
За чим прийшов? Який-то гнів чи біль
Тебе пригнав мені в'язати руки?
Чи в Греції своєї мало муки
Від деспотів американських? Там
Хіба свобода не кричить в надії,
Хіба не зводить руки молодії,
Прокляття й смерть віщуючи катам?
А матері в тюрмі, як в чорнім сні,
Підводять очі добрі та ясні,
Прощаючись з життям.—

Та грек ні слова
Не відповів, упав на білий сніг,
Завив чи заривав, а біля ніг
Упала зброя, вистрілить готова.

Отак вона й стояла серед них,
Серед тупих, обдурених, німих,
Серед продажних шкур, рабів банкіра,
Що їх пригнали в бій через моря,
Над ними ніч лежала темна й сіра,
Над нею — розгорялася зоря.

— Стрільай її! — прикрикнув офіцерик.
— Кінчайте їх! — гукнув корейський ліс.
І сотня пострілів катів кладе в покіс,
Розбійників із англій і америк.

А інші руки підняли в повільці,
Здаюсь, мовляв, не ті пішли бої!
То з лісу йдуть герої-добровільці,
Брати твої, товариші твої.

* * *

Макартуру донесли про подію,
Йому від люті щелепи звело.
— Як! Отака ганьба? Знайти село
І розбомбить, де партизанка діє.

Послати полк! Напалмовими бити!
І барабанами гриміть тривогу! —
І сам як стій поїхав на дорогу,
З машини озираючись щомить.

Ах, турки ці! Годуй їх, зодягай.
А греки й австралійці? Що казати,
Як жебраки чекають хліба, плати,
А як у бій, — тікають, всьому край.

— Я сам поїду і вчиню облогу,
Без тих найманців обійдусь, без них! —
І на корейське селище убоге,
Вже спалене і в лютім горі строге,
Пішли полки розбійників німих.

Посунули танкетки, в димній хмарі
Бомбардувальників пішли ряди,
І від тритонок щерблені сліди
Лягли між фанз, у посивілім згарі.

А мати в ліс пішла, поміж горби,
Збирати хмиз, щоб затопити вранці.
Хлопчак читав букварика в землянці,
Де писано було: «Ми — не раби».

Тепер немає навчання у школі,
Шумлять під снігом мерзлі комиші,
І в селищі, поглянь, ані душі,
А він один склада слова поволі:
«Ми — не раби...»

Загуркотіли танки.
Завихрив сніг з-під мерзлих підшов.
І, грюкнувши дверима, до землянки,
Зігнувшись, Макартур увійшов.

Він не здійняв на хутрі макінтоша
І не протер пенсне спітніле скло,
А хлопчик не сказав: — Сідайте, прошу,—
Бо, власне, й сісти ні на чім було.

А може, хлопчик зустрічав портрети,
Картинки розмальовані в брехні,

Де цей старий сам роздає галети
Солдатам, зуби скалячи жахні.
А може... Де таке малому зпати,
І що пізнаєш з хмурого лиця?
— У тебе батько є?
— Нема отця.
— А мати де?
— Пішла до лісу мати.
— А що читавш? —

І пригнувсь, як вовк,
В буквар заглянув, від злоби пожовк,
Де на малюнку дуб і голуби
І де слова прості: «Ми — не раби».

...Його вели до штабу попід руки,
Викручуючи пальці боляче,
За ним услід важучий танк прогрюкав,
Націлившись гарматою в плече.
За ним Макартур йшов, як переможець.
Буквар мнучи у жилавій руці.
Його звели через крутий порожець,
Посадовили на хисткім стільці.
І навіть каву подали у склянці
З американським цукром. — Хочеш —
пий, —

Шість місяців не пив її в землянці,
Ну що ж — і вип'є.

Увійшов старий

Отой же самий.

— Ну, смакус кава?

Чи, може, цукру ще? А де ж твоя

Сестра поділась? —

Посмішка ласкава,

І вже сичить і підповзла змія.

— А як жили сестра твоя і неня,

Земля ж тісна, своїх не мали нив?

— У нас була городцю бідна жменя,

А Кім Ір Сен землі на всіх вділив.

І стало рису більше, стало паші,

Повеселіли молоді й старі,

А як раділи всі хлоп'ята наші,

Коли у клас привезли букварі!

— І що ж було там писано в брошурах,

Чи то пак, як сказав, у букварях?

— Було про все: що днів не буде хмурих,

Що люди вийдуть на широкий шлях

І все їм добре буде. Щоб без пана.

— Якого пана? Де той пан?

— Вони

Такі, як ви; от в мене льоля драна,

А в вас одежа — не складеш ціни.

У вас є пес? Він звечора і вранці

М'ясиво їсть? А ми в своїй землянці,

Під бомбами, уже чотири дні

Не маєм рису. Дядю, ви мені

Дали б хоч жменьку.—

Звівши рученя,
Показує, що стільки просить в нього,
У ворога свого, страшного й злого.
А той крізь зуби щідить: — От щеня!..
А ти вже знаєш, що то комуніст?
— Чому ж не знати? Наші в Кім Ір Сена.
— Із вашого села? Які ж імена?
— От сам я буду, як зведусь на зріст.
А ви не комуніст, а тільки пан,
Американ!
Пан — американ!

І вже хотів заплескати в долоні,
Що легко розпізнав того, що вніч
Його лякав бомбьожками в безсонні,
Навішавши у небі смертних свіч.

І раптом переляк пробіг в лиці,
Бо той старий підвівся на стільці
І, повен люті, весь налитий жовчі,
Підніс до нього руки — лапи вовчі.

...У пізній вечір, в смерки тихі й сині,
Як сам Макартур у злобі прирік,
Повісили хлопчину на ялині
В святкову ніч, якраз під Новий рік.

Англійські сутенери, наче круки,
Турецький дурень і бельгійський раб
Макартура водили повід руки,
Він, може, плюпе, дулю дасть хоча б

Під саму пику. Він герой в сто біса!
Від комунізму захищає світ!
Знайшов, бач, комуніста і повісив,
А комуністу всього вісім літ.

О'кей! Побіда! Торжества хвилини!
Йому поклони й лестощів слова.
Він підійшов і став біля ялини,
Старий, коцавий, лютий, як сова.

Примружено вдивлявся серед ночі
На хлопчика, повислого вгорі.
— Як радує мої старечі очі
Це мертве тіло на міцнім шнурі.

О містери, я правий. Хай сам бог
Подивиться на цю святу розплату.—
І вишкіривсь, згадав, мабуть, кімнату
Свого палацу, де нема тривоги,

Отам його внучата, як щенята,
Стрічають Новий рік, усе в огнях,
Ялинка сяє, вряджена до свята,
Звисають янголята на шнурах

З золоченими крильцями.
Віднині
Він знає, як стрічати хвилину свят!
Висить дитина на сумній ялині,
А біля ніг американський кат.

* * *

Він, може, був би скромним агрономом,
Ходив би часто поміж тихих пив
І, поріднившись із весняним громом,
Чекав би в полі синюватих злив,

Щоб ярина між сопками шуміла
Чи рис в озерцях гнувся у зерні,
А може, в школі, взявшись до діла,
Життя дітей повів на добрі дні.

А може, був би сам за тракториста,
Світив би фари, радував рідню,
Тепер над ним лиш неба смуга чиста,
Ні ярини, ні школи, ні огню.

Мій хлопчику малий!
Світає в долах,
Стожари сяють ген з-понад ріки,
І по шляхах, з бомбьожки чорноголих,
Проходять Кімірсенові полки.

Вони вже бачать ту важку ялицу,
Твій мертвий зір і руки золоті,
Кладуть тебе в червопу домовину,
Як воїна і страдника в житті.

І мідних сурем вже лунають звуки,
Як юнь твоя, мале життя твоє,
І Кім Ір Сен, узявши зірку в руки,
Тобі останню шану віддає.

Копають землю стиха і поволі
Під грозовий той ленінський мотив:
Що ти, замучений в тяжкій неволі,
Упав, замовк, навіки опочив.

На плечі взявши, воїни суворі
Несуть труну в засніженім гаю,
Несуть тебе, як помсту в лютім горі,
Як клич народу рідного в бою.

* * *

Збирайся, мати, у далеку путь.
Над рідним полем літаки гудуть,
Американський профашистський ворон
Кричить і кряче із далеких сторон.

Йому сподобались оці місця,
Йому б кривавого здобуть м'ясяця,

Йому лиш радість на землі — могила,
Але крушить поганця грізна сила

Героїв-добровольців — юнаків,
Залізних Кімірсенових полків,
Сердець людських і рук людських могучих,
Що їх сварядом не проб'єш у тучах.

Збирайся, мати. В місті у Варшаві
Зійшлись народи рідні, як брати,
Зійшлися люди, в мислях не лукаві,
Щоб мир на всій землі оберегти.

Твоє там місце. Серце там твое
Нехай не горе — мужність розів'є
І не сльозою, а гарячим гнівом
Приносить спокій і містам, і нивам.

Збирайся, мати, у далеку путь,
Тебе солдати вірні проведуть,
Вже Кім Ір Сен стоїть з тобою рядом
Віддати час і мислям, і порадам.

Ти розкажи їм, мати, як горить
Земля корейська.

(Ти ж у цюю мить
Свою згадала спалену хатину,
Вчорнілий двориц, тихий навесні,

Свого сина, дорогу дитину,
Між соснами в важкім смертельнім сні).

Ти розкажи їм про страшну гадюку,
Що приповзла з Америки в поля.
(І ти вже зриш: Макартур зводить руку
І в сиву жінку з посміхом стріля).

Ти розкажи їм, що Корея в ранах
Відплатить зайдам помстою сповна!
(І ти вже бачиш доньку в партизанах
І міліони грізних, як вона).

Отак тебе проводили в дорогу
Селяни, діти, і жінки, й бійці,
І ти, помолодівши на лиці,
Пішла між них від рідного порогу.

Лиш попрощалась з хатою-пустинкою,
Лиш пов'язала голову хустинкою
Та поклонилась в ноги кожному,
В пальті сіренькому дорожньому.

* * *

...От ти їдеш по моїй країні,
Мовби й та, а в мислях вже не та,
Де в долинах ночі солов'їні,
Де в полях пшениця золота.

Йди у гості, бач, привітна хата,
Йди у клуб, туди легенька путь,
Тиснуть руки юні жовтенята
І на спогад квіти подають.

Хочеш їсти, так сідай до столу,
Пригощати буду гаряче,
Пісенька народиться спрокволу
І дзвінким струмочком потече.

І ніхто не переб'є на слові,
Мовби сестри вкруг і мов брати,
Спогади війни прийдуть грозові,
Але їх залишать, тільки б ти

Не тривожилась і розмовляла
В спокою, в пошані за столом
І щоб знала, щоб навіки знала,
Що зустріли липи добром — не злом.

Поїзд мчить по хвильках і годипах,
Сипле іскри паровоз в імлі,
От ти їдеш в голубих долинах
Руської великої землі.

Тої, що з вогню звелася в цвіті,
Тої, що фашизм поклала в прах,
Найдобрішої в усьому світі,
Найстійкішої в своїх ділах.

І в руці старій, та не безсилій
Юність наливається, мов грім.
От ти їдеш по Україні милій,
За Дніпром, за Києвом моім.

І Донбас вогнисті зводить шати,
Де палають домни, мов свіча,
І виходить краснодонська мати,
І корейську матір зустріча.

Вам і слів не треба між собою,
Сліз тим більше, сльози не нове,
Материнське серце не журбою —
Тільки гнівним спогадом живе.

В тебе сина вішано і вбито,
В неї — в шурфі, де колючий дріт.
В тебе був синок під восьме літо,
А у неї — під шістнадцять літ.

В тебе був чорнявий, невисокий
І веселий в юності своїй,
В неї теж — гарячий, кароокий
І такий же славний, як і твій.

Вже тебе вшановують в дворі,
Лампочку дарують шахтарі.

Щоб старечі не трудила очі,—
Світло те вестиме тебе в ночі.

Хлібом-сіллю стріли ув артилі,
Для привіту й щирої хвали,
Щоб поля твої не посивіли,
А в цвітінні вічному були.

Дарували кофточку прозору,
Вишивка на ній вогнем снує,
Щоб України золоті узори
Гріли серце змучене твоє.

Хлібом, цвітом, голубами в житі,
Так тебе стрічали, як в сім'ї,
На землі радянській сонцевитій
Діти, й сестри, і брати мої.

Поїзд мчить у сонячній заграві,
Де мостів і рейок передзвін,
І тебе стрічають у Варшаві
Мирні люди із усіх країн.

І, твої вшановуючи муки,
Героїчну, многострадну путь,
Підняли тебе гарячі руки,
Мов Корею спалену несуть.

* * *

Я тобі, кате з Детройта, бажаю,
Щоб ти не звівся на отчий поріг,
Щоб ти приповз до свого краю
Чорним обрубком без рук, без ніг.

Щоб над тобою ворони-птиці,
Наче пад падлом, кружляли з імлі,
Щоб не давали люди водиці,
Хліба крихтицу не подали.

Я ще бажаю тобі, щоб в очі
Рижі, бо в них кров'яна роса,
Люди плювали тобі робочі,
Якщо здихатимеш, схожий на пса!

Мир тобі, жовта корейська ниво,
Доли і гори, води й мости,
Мир тобі, мамо, живи щасливо,
Зерном обсійся і діток рости.

Мир тобі, дівчино, в юні літа,
Думам твоїм, почуттям твоїм,
Мир для любові — вона, стоцвіта,
Щастям загляне в розбитий дім.

Мир дітлахам, що підуть у школу,
Мир букварям, борозні в полях,
Мир тій березі, що крону голу,
Спалену бомбою, хилить на шлях.

Мир для народу, що скинув пута,
Скоро над ним зацвіте весна,
Мир тобі, земле корейська, розкута,
В ранах — прекрасна, в трудах — ясна!

1951

ВІН ПОВЕРНУВСЯ ДОДОМУ

Спочатку, як бува в ідилії:
І журавлі, і тиш заграва,
І кедри Клівленда похилії,
Що задивилися у став,

Дзвінка дитинства розголосиця,
Холодні зорі з туману,
А потім — деь пшениця коситься
На орендаторськім лану.

І наймити, що світять латами
(Ото ідилія, як є!),
А батько третєся між багатими,
Заможним фермером стає.

Він безробітних зве червоними,
Худобу ж гонить до обор,
І на заводі, між «фордзонами»,
Потужний вибира мотор.

А два сини зростають.
Старшому
Уже минув двадцятий рік,

Коли війна устала маршами
І полилася, як потік,

Походом, вбивствами, розором
Гарячу хвилю понесла,
Вогнених залпів лютим горем,
Яким не знайдено числа.

Була вже Франція в неславі
І Польща в попелі між піть,
На Сені, Марні і на Влтаві
Ішли поранені й безправі,
Фашизмом кривджені.

Лиш біль

Та мста живили їх та муки
Ятрили серце їм, вони
В залізо куті схудлі руки
На схід підносили.

Війни

Зловісно-чорні крила хижі
Уже летіли вдалину,
На білоруським цвіт-доріжжі,
На українському лану,
На руським полі, в димці сизій,
Річки кривавлячи до дна,
Де наших армій і дивізій
Безсмертна зводилась стіна.
Не день і ніч, а трое літ,

Тяжких, безмежних, наче світ,
Радянські люди дужу силу
Єднали в ранах.

І в могилу
Напасників до їх воріт
Погнали грізно у двобою.
Тоді й Америка собою
Заворушилась. Повела
Свої полки в французькі ніші,
Ув Альпах і в арденській тиші
Гарматна вистелилась мла.

І старший син у двадцять літ
Пішов до заводських воріт,
Не люблячи стяжань в родині,
Брехні й лукавства в злій годині
Центовиків, що батько сам
Складав їх з потом пополам
Із наймитським, з трудним, кривавим
Два роки син із чесним правом
Трудивсь у Клівленді.

А в ніч,
Коли війна в мільярди свіч
Палила землю і сушила,
Знайшлись у нього серце й сила,—
Він добровольцем згоду дав
Піти на фронт.

На теплоході,

В похмурій і важкій негоді,
Поплив у Францію. Заграв
Мечі світилися в чорнім небі.
І син при першій же потребі
Танкістом став. І в перший бій
В Арденни рушив серед ночі
Проти фашистів.

Неохочі

І недбайливі, мов чужі,
Полковники і генштабісти
Їх зневажали: що, танкісти!
І їх, неначе на ножі,
В атаку кидали щоразу.
І син, сховавши злу образу,
Гонив фашистів під укiс,
Ночей не спав і рапи ніс,
Так, як солдат у личить. Знову
Мотор готовив. На відмову
Не мав ні слова.

А вночі

Він чув, як інші тягачі
І інші люди, ув ушанках,
Із автоматами, на танках,
У розвідці, в болоті, в жарі,
В своїх стремліннях молодих,
Ідуть зі сходу у пожарі,—
Він рвався совістю до них.
До тих, що в них сім'я єдина,

Що в них немає коливань,
Бо їх звела судьби година
На історичну грізну грань.
До них, суворих, і веселих,
І дружньо збратаних в житті,
Що йшли по випалених селах,
Мости підводячи круті;
Що поділяли хліба криху,
І жаль, і пісню, гнів і сміх,
Що в бойовищі кожну віху
На рапах ставили своїх,
Що не зів'яли, не упали
І не журились, поготів,
У них і мертві наступали
Серед живих своїх братів.
Ішли від мурів Сталінграда
В паланні зір полум'яних.
І на розраду і відряду
Він серцем жив побіля них.
Він лиш хотів у полі чистім
Чи десь в долині голубій
Їх пострічати комуністом
І з ними йти в останній бій,
І не за лаври в добрій славі,
Чи бій важкий, чи ніч німа,—
Оті б монтгомері лукаві
Взяли б ту славу крадькома,

Себе поставили б для шапи,
Для лжі нової у війні.

Він не для того бивсь, о ні,
І не для того свіжі рани
Сам бинтував наєдині.

* * *

Настав останній бій. Світання.
На сході зорі, дим з-між них.
Він вже відчув палке дихання
Дивізій наших бойових.
Він вже почув крізь даль-заграву,
Де жаром дихала зима,
Радянську пісеньку ласкаву,
Що в світі кращої нема.
То вже співали сталінградці
З важких із пройдених доріг,
І руське миле слово — братці!
Брати! — уже почуть не зміг.
І там його взяли в колоні,
Вогнем розбитій дочиста.
І поховали в третій зоні,
Мабуть, без напису й хреста,
Мабуть, без шани і скорботи,
Без слова світлого по нім,
Без тої щирої доброти,

Що після смерті входить в дім,
Що почуття дає безкрає,
Як спогадання вікове,
Що все на пам'ять воскрешає
І з мертвими в житті живе.

Та не забула сина мати,
А з нею братова жона:
Просили образ змалювати
Того, кого взяла війна.
Його лице і теплі очі,
Розбитий танк, і жар заграв,
І всі ті подвиги охочі,
В яких дітей він рятував
Із попелу. Оті підвали,
Будинки, спалені вночі,
Де новоявлені каптали
І труменівські генерали
Засіли в норах, як сичі.

* * *

Брату молодшому інша доля
Випала, кажуть, в годині отій:
Він споважнів, прикупив іще поля
Акрів на сто, і — поглянь — багатій.

Потім женився, привіз додому
Дівчину тиху, пишався: жона!

Схожі ж вони не були ні в чому,
Він — багатій, а вона — збідна́.

Слово промовить, як вітер у маю,
Коси віночком, як злотні вузли,
Деся з закарпатського дальнього краю
Переселенці її привезли.

Руки у неї до праці охочі,
Де ж у Америці хліб сироті?
Очі, ласкаві і теплі очі, —
Мов закарпатські лелітки оті.

Син народився. А через два літа —
Дівчинка в маму. І мати малій
Все колисанку вела, ласковита,
Як в Закарпатті співали при ній.

Тут, біля ферм, розучились співати,
Тут аби труд, аби сльози і піт.
От і турчала над донькою мати,
Наче голубка біля воріт.

Наче голубка ласкава і сива
В льоті, у казці, в синім маю,
Снилися матері зорі і жнива
Там, на Україні, в радянським краю.

Може, вона хоч у пісні стрічала
Весну, Черемош і сині плаї,
Може, від юності світлі начала
Тут, над колискою, гріли її.

Може, їй снилось зарошене жито,
Рідних трембіт золотиста луна,
Все, що перейдено і пережито,
В серце дитині вкладала вона.

* * *

В світі війна закінчилась. Огуди
Все ж не скінчилась завивиста путь —
Тільки й надії: радянські люди
Там, у Європі, мир бережуть.

Люди працюють, в свободі і в праві,
В совісті, в шані, як дружні рої,
Там, у Освенцімі, в Празі, Варшаві,
Там, на Дунаї, на Ельбі, на Влтаві,
Став робітник як у рідній сім'ї.

Тільки ж війна перейшла над землею —
Й знов почалася.

Уже Вашінгтон
Танки повів лиховісні в Корею,
І над воскреслою з лиха, над нею
Знову нависнув фашистський полон.

Біржі горлають із повного тона,
Долару кров — то ціна не важка,
Різні банкіри і ачесони
З Трумена, бачте, зробили божка.

І для майбутніх кривавих планів
Зводять в полки для нових потуг
Гангстерів, п'яниць, і шарлатанів,
І профашистів, і бандитюг.

— Нам-бо Корея загрожує хижа!
(А в тій Кореї крізь воєн дим
Нивка тісна і темненька хижа
Тільки-но світлом засяли новим).

— Нас-бо Корея понищити хоче!
(А в тій Кореї крізь дні круті
Юна свобода розплющила очі,
Ніби дівчатко в своїм житті).

— Нас-бо Корея хліба лишає!
(А в тій Кореї із гір до ріки
Мати збирає рясні врожаї
Вперше, мабуть, за важкі віки).

* * *

І от пішли у ніч прокляту,
Як розбишаки в чорній млі,

Спалити хату і кімнату
Тії корейської землі.

Пішли, полізли в край недремний
Всі, хто здавна до кражі звик:
Англійський раб, і турок темний,
Підкуплений за центовик,

І той, що крав вночі на розі,
І той, що знає вбивства плях,
І проститутка у обози
Із сигареткою в зубах.

Від більших злодіїв до менших,
Від ачесонів до п'янюг,
Від гітлерівських юберменшів
До провокаторів-катюг.

* * *

Той багатій синок у домі
Дітей лишає і жону,
В корейські гори невідомі
Теж поспішає на війну.

Йому тепер не поле сниться,
Не брат забитий. Що брати?
Свинцю і марганцю дільниці
Чи буде щастя підгребти?

І хоч жона його вмовляла,
Шукала мати сто причин,
Йому ж присвоїли капрала,—
Для холуя високій чин!

І от він в Кореї, у дні невеселі,
Кривить усмішечку на лиці,
До тридцять восьмої паралелі
Із автоматом іде в руці.

«Ми їх за тиждень!» — думав спочатку,
Потім тікав, замітав сліди,
Потім, озлившись, убив дівчатко,
Що не дало йому випити води.

Правда, похмурий ходив, у втомі:
Мучила совість, чи думав про гріх,
Чи пригадав у далекім домі
Русоволосих дітей своїх.

Хто його знає... Тут пісня скута,
Не повідаю про те стократ,
Як із землі — вироста отрута,
Як із людини — зростає кат.

Знаю, ходив ув атаку жмурком,
Кулі боявся, кричав «о'кей».
Потім побився із п'яним турком,
Що не віддав йому, бач, трофей.

А у трофеї — до нитки нитка,
Льолі дитячі й штанці при них,
А у трофеї — корейська свитка,
Здерта з дідка із плечей старих.

Потім навчився і сам розбою,
Навіть пишався самим собою,
Як-то уміє в єдину мить
Фанзи корейські палить і валить.

І до пожежі звивав байдуже.
Мав собі друга. І в ніч одну
Той і сказав:

— А послухай, друже,
Ну її к бісу, оцю війну.

Що нам Корея засіла в оці?
Може, при іншій якій мороці
Нам би вернутись під Білий дім,
Страху нагнати отим, своїм?

Цей же все вислухав мовчки, помалу,
Путь у підлоти ніяк не важка,
Все по начальству доніс генералу,—
І закували його дружка.

Цей же доніс — і доп'яв медалягу,
Навіть хвальбу чотирьох газет,

З складу ще видали рому баклагу
І на прокурку цвілих сигарет.

Як же, такий патріот, на диво!
З шкури вилазить, а робить своє,
Він і додому поверне щасливо.
От які блазні у Трумена є!

* * *

З корейського селища після навали,
Коли від бомбощки розвіявся пил,
Йому доручили, як, звісно, капралу,
Жінок і дітей десь гонити у тил.

І йшли вони в люте, лихе бездоріжжя,
Вела їх завія і вітру виття.
І можна б тим бідним узяти збіжжя,
Одежину й їжу на прожиття.

Капрал їм дозволив, як кажуть свідки,
Узяти у селищі хто що міг,
А потім в путі роздягнув до нитки,
А діток босоніж пустив на сніг.

Вони спотикались об мерзлий обніжок,
Об чорне груддя, об корчі в гаю,
Сльозами і кров'ю з побитих ніжок
Позначивши дальню дорогу свою.

Ішли й не просили пощади у ката,
Бо знали, що він не щадить людей,
І їхні замерзлі малі рученята
Тулились до материних грудей.

Але на неправду знайдеться розправа,
На силу є сила, на горе є сміх!
Огню кулеметного яросна лава
Всю варту й капрала поклала у сніг.

Від того вогню захиталися гори,
Сніги під багрянцем ставали руді,—
То йшли кімірсенівські грізні дозори,
Людей із неволі відбили.

Тоді

Вони підійшли і в притихлій колоні
Своїх пізнавали, як, звісно, бійці,
І ручки зморожені, й сліози солоні,
Обвислі у матері на щоці;

І той подорожній холодний клунок,
Де є сухарець і зернята круті,
І той материнський скупий поцілунок,
Якому ціни не складеш в житті;

І те, що стражданням було обвите,
Ні за що окривджене,— все для мсти
Знялося в серці несамовите,—
Убий лиходійця і не прости!

І там, над померхлими з бою полями,
В бійця підвелася ласкава рука:
— Як же ви, мамо, страждали, мамо?
Як же ти, синку? — І гладив синка.

— Що ти натерпівся!..—

Серце гаряче
Билось любов'ю, тамуючи шал.
Раптом в розмову скигління собаче
Нагло вплелось: то завив капрал.

Він загубив хизуватість горду,
Він піднімав свою ситу морду
Й скиглив тоненько. І руки змертвілі
Кидав хрестом на сухий пісок,
І у важкому, у жирному тілі
Бився собачо-дріжкий голосок:

— В мене є дітки й хатина з садом,
Хоч не вбивайте солдата; о жах! —
І відгодованим жирним задом
Сніг толочив і валявся в ногах.

Жінці до рук поривавсь без щирості,
Щоб полизать і просити милості,
Корчився, повз в сніговій пилюзі
На перебитій одній позі.

І підійшла корейнка-мати:
— Хто тебе, — каже, — буде вбивати?
Хто тебе займе, таку нікчому,
Ти вже мертвяк у житті своєму,
Хай наша кров і незгасний гнів
Палить тебе до останніх днів,
Щоб ти до смерті носив утому.
Бачиш дорогу? Повзи додому.
Хай полюбується жіпка й мати,
Як ти в Кореї ходив у крові,
Як ти навчився дітей стріляти,
Сам помертвів, але ми живі.
От і повзи. —

І замовкла суворо.
Він же, не голячи ляку з віч,
Як недобита, бліда потвора,
Хрипко зітхнувши, поповз у ніч.

* * *

Ногу йому відтяли в лазареті,
А винахідливий журналіст
Дав інтерв'ю у своїй газеті,
Вклавши для Трумена інший зміст:

Треба, мов, пам'ятник ставить капралу,
Він-бо героєм зростав ще змалу,

А вже в Кореї — героєм як єсть
(Крав і тікав!) завойовував честь.

Був у боях, як на гострім лезі,
Правда, тепер шкандибав на протезі,
Що за протез,— як живий, рипить!
От би й на другу такий почепить!

Херстівські шавки самі собою
Вже розписались: як серед бою
Йшов цей капрал у гарматний вий,
Це ж не капрал, ну а просто святий!

Що йому слава — замало слави,
Треба у церкві робить відправи,
Що йому пам'ятник — треба вінця,
Вже як брехати, так до кінця!

І розбрехались при різній погоді,
Так, як в Америці вміють вони.
А недобитого — на теплоході —
Того ж капрала привезли з війни.

* * *

Він повернувся додому.

І вдома,
Як-то в Америці стежка витка,

Хліб погорів, перспектива відома —
Акри й ферми пішли з молотка.

Він не в будинок зайшов, а в хатину,
Чоботом в бруді лишаючи слід.
Вгледів над плиткою в кухні дружину,
Що готувала якийсь там обід.

Мати лежала бліда і недужа,
Втупивши в край стола очі старі,
Біля бадейки обмилки й калюжа,
Мокра білизна висить на шнурі.

Мати його не впізнала. А жінка
Кинулась і зупинилась:

— Це ти?

Вже повернувся? — І світла іскринка
Згасла в очах.—

Тут ось можеш пройти.

Тут роздягайся.—

Поцілувала.

А в поцілунку ні зла, ні тепла,
Ніби зав'южена ніч капрала
З темних полів на поріг привела.

Є поцілунок від матері — в шані,
Є поцілунок від батька — привіт,

Є від коханої — серце у рані,
Є від байдужої — наче лід.

Матері шану несеш для світу,
Батьків привіт — звеселя рідню,
Тільки байдужий цілунок без цвіту,
Без теплоти, і краси, і вогню.

І не забудеш його у справі,
І не зігрієш, бо він — як зима,
І у неслав'ї чи навіть у славі
Радості з нього ні краплі нема.

Поцілувались. — Ну як ти?

— Нічого.

— З дітьми чекаєм. А ти без ноги? —
Брат, що убитий, з портрета німого
Пильно дививсь на капрала «святого»,
Що повернувся до лігвища свого
Катом проклятим, без шани й снаги.

— Ми по газетах про тебе читали,
З дітьми в листах я писала жалі,
Щоб повертався, бо горя чимало
В нас у сім'ї та й в корейській землі,
Де ти медалі одержував.

— Що ти?

Ми їх навчаєм свободи в житті. —

Мати закашлялась в ліжку навпроти
Кашлем сухим і старечим.

— Люди тебе полюбили?

— Що люди?

Там не існує людей, — вороги.

Їм треба атомом бити у груди,

Бач, залишили мене без ноги,

Гнали, мов злодія, посеред ночі.

— Ну, а невже ж вони дуже охочі

Лізти в Америку, в нашу хатину,

Вбити мене чи мою дитину?

Ти ж до пих вліз? Чи вони до тебе?

Ти їх палив? Чи вони тебе?

Ти їм затьмарив весняне небо.

А не вони ж біля нас голубе?

Я ще багато чого не знаю,

В думці вагаюсь, — того не втаю,

Тільки ж навіщо до іншого краю

Нести війну й сиротить сім'ю?

Може, мій сумнів до серця твого

Дійде й розраду подасть мені?

Брат, що убитий, з портрета німого

Гнівно дививсь, як в минулі дні.

Він ув очах не ховав скорботи

(Десь там Арденни, могилки, поля...)

Мати закашлялась в ліжку навпроти

Кашлем колючим, немов земля.

— Ти ж до них вліз? — і рука стареча,
Наче для захисту пальці звела.
З двору вернулась весела малеча.
— Татко приїхав! —

І ніби зла
І доброти не було в двобою,
Ніби колись вся сім'я між собою
Мирно і тихо зійшлась на обід,
Тільки б на стіл ще поставити квіти,
Тільки б з повернення батька радіти,
Тільки про щастя б гуторить як слід.

Жінка взяла його куртку у руку,
Вийшла почистить. В дворі ні звуку,
Тиша надвечір. Немає роботи.
Чистила й думала про своє.
Випали з куртки листи і фото,
Глянула — правда, усе як є.
Селище тліє в пожарі з хаток,
Падає в попіл згоріла віть,
Люди змучені, діток з десятків,
Муж з автоматом над ними стоїть.

Вже як обідали, вся тремтіла
З тої людської важкої біди,
Слово промовить, — воно не до діла,
Миску поставить, — а все не туди.
Он рушничок подала на коліна

Й перелякалась — а зроби́ть петлю?
Вже і не жінка йому, не дружина,
Наче й листів не писала в жалю.
Наче не думала в довгії́ почі,
Наче для іншого́ честь берегла,
Наче ні за що проплакала очі,
Ті, що блакиттю колись пови́ла.
Вчула, що літа не так прожиті,
Вчула, що руки тремтять щомить,
Ті, що в Карпатті в зароше́нім житі
Вмі́ли накошений сно́пик носить.

— Тату, а ти заслу́жив нагороду?
— Мало медалі за пройде́ну путь.
— Тату, а правда, що там із наро́ду
Діти малі у ліси іду́ть?
— Йду́ть і стріляю́ть.

— Послухай же, тату,
Правда, що їм там підпалю́ють хату,
Воду затру́юють у бере́жку?
Що ж ти ді́тей у годину ва́жку
Там не підтри́мав? Он дядя в Євро́пі
Скі́льки від Гі́тлера їх рятува́в.
— Кра́ще помовч. Я в за́мерзлі́м око́пі
Ма́в і без того́ чима́ло спра́в.
— Що́ ж ти мали́х не навчи́всь рятува́ти?
В них ані хати, ні шкі́л, ні села.—

Жінка, заплакавши, вийшла із хати,
Мати, зітхнувши, у ліжко лягла.
Дуже нездужала. Як же вмирати,
Не розсудившись в житті ані з ким?
От і сім'я вже не та. Але мати
Мусить їх словом навчати гірким.

Був чоловік в неї, скупість, жадоба
Очі сліпила йому все життя,
Ферма, земля, і пшениця, й худоба
В нього були наче рідне дитя.

Більше не знав він нічого. А долю
Тільки в синах і плекала в журбі.
Перший поліг в бойовищі за волю,
Другий — неволю обрав собі.

Перший — в житті не шукав удачі,
Другий — не мав, крім багатства, справ.
Перший — пролив свою кров гарячу,
Другий — ні за що людську проливав.

Так залишилася з скарбом убогим,
З думами тихими на самоті,
От розсудитися треба ще з богом
За всі нещастя в своєму житті:

«Чуєш мене, вічно добрий боже,
Юність мою повернути зумій,

Дай для сім'ї мені щастя погоже,
Тільки ж не в силі ти, боженьку мій.

Нащо ти право давш багатим,
Сльози береш на олтар для краси,
Нащо ти сина зробив мого катом,
Якщо ти бог і якщо ти еси?»

І, підійнявши погрозово руки,
Біля ікони упала в п'їтму.
Так і знайшли її, сповнену муки,
Грізно притихлу, навіки німу.

* * *

Минало літо. Сивим птахом
Проходив жовтень між отав
І на стежках, в саду, під дахом
Червлене листя підмітав.

На чорних лініях дорожніх,
В цехах, на фермерськїм лану
Чутки снувалися тривожні:
Брудну затїяно війну.

Але боялись розмовляти,
Бо знали, що тюремні ґрати
Життя обірвуть. І тоді

Сиди на сухарі й воді,
Чекай суда. Ділки з сенату
Тебе в брехші закинуть в вир,
Що ти ганьбив війну прокляту,
Що ти, мовляв, стояв за мир.
Те слово — мир — то ж просто лихо,
Сенату мир — немов чума.
Про це й не думай, бо тюрма
Тебе візьме в обійми тихо.
Тож краще пий коктейлі звичні
І не хмурній собі з лиця,
Хвали права «демократичні»,
Вони ж приводять до стільця —
До електричного!

О горе

Простій людині в тій землі,
Де вашінгтонці-королі
Забрали хліб, і гори, й море,
Й людську свободу. І стократ
Хвала тому, хто в темну днину
Себе вважає за людину,
Яку нічим не зломить кат,
Яка не стогне в богомольні,
А гордо б'ється за своє,
Яка землі радянській вольній
На дружбу руку подає!

* * *

Минало літо. Для капрала
Того ж таки, що без ноги,
Година добра не настала.
Дивись, от-от впадуть сніги,
А він шість місяців роботи
Шукає всюди. Мав клопоти
На фордівським в Детройті. Він
З адміністратором розмову
Аж п'ять хвилин тримав. Уклін
Поклав тому, а тільки знову
Йому відмовили. Медаль
І героїзм в Кореї — добре,
Та їм не військо тут хоробре
Потрібне в праці. — Дуже жаль,
Ідть, не можем. —

І медаль

Забрязкотіла на капралі,
Як центовик в пивнім підвалі,
Як бляшка, кинута в проваль.

Він попросився при нагоді
Вночі в машину. І водій
Хотів узнати хід подій
В отій Кореї, що на сході.

І цей розхвастався, язик
Вже не спинявся й на зупинці,

Як він, мовляв, до бою звик,
Як він ходив на полк в одинці,
І як лежав між мерзлих нив,
А потім як хати палив.
І не жалів дітей. Герою
Війна — закон. На те війна.

Мотор спинився під горою,
Шофер сказав: — Ну, старина,
Вилазь з машини. В мене діти,
А я таких не вмів терпіти
І не терплю. Мотор вгаса.
Іди собі. Я ще людина,
У мене є сім'я й дружина,
Такий герой мені до пса,
Іди, де взявся! —

І за шию
Спихнув його у темну ніч.
І той під свистом сніговію
Пішов із ніччю віч-на-віч.

Хотів доглядачем в тюрму,
Та й там відмовили йому.
Хотів він виставить поруку, —
Свої заслуги бойові,
Там треба ж палицю у руку,
Щоб била всіх по голові,
А він — слабкий, куди ж узяти,

Хоч би й героєм, бач, живеш,
А правда все ж за казематом,
А проти правди не попреш!
І він, стурбований, тоді
На кладовище йде. В біді
Куди піткнешся? Там спокійні
Лежать мерці, у всім надійні,
Як тиха риба у воді.
Стає за сторожа й щоночі
Банкірські ніші догляда.
Матроси, докери, робочі,
Вони до варті не охочі,
А вже банкір — тому біда,
Якщо хтось викраде!

Капралу

Не пощастило й там, хоч він
Сторожувать звикав помалу,
Ходив до склепів на поклін.
Та в ніч одну, як над землею
Повзли хмарини в тумані,
Оті розстріляні в Кореї,
Оті повішені в огні
Прийшли до нього на розплату:
— Ти нас за віщо? —

Він кімнату

Тісну залишив і побіг,
Пошкандибав. Холодний сніг
В обличчя бив, як по тривозі.

Він десь па фермі при порозі
Просився на ніч, повідав,
Що вмів Корею воювати.
Господар не пустив до хати:
— У нас своїх чимало справ.—
Собачу будку у дворі
Загледів, далі йти несила.
Але вівчарка в цій порі
Іще не спала і завила.
І він при будці на поріг
Похмурий сів чи, може, ліг,
Думки снувалися юрбою,
Покритий чорною ганьбою,
Він далі йти вночі не зміг.
А ранком попросив поїсти
В сусідній фермі. До стола
Його припрошувала сісти,
Хазяйка мову почала,
Куди прямує, хто він, звідки,
Що без роботи, інвалід,
Мабуть, з війни?

Добро, що свідки
Були далеко! Він як слід
Припав до їжі й несміливо
Почав брехать, мовляв, не диво,
Що інвалід, бо він ноги
Позбувсь недавно на заводі.
О, ті заводчики в народі

П'ють кров, лишають без снаги
Просту людину в дні жахні.
Брехав і це спинявся в брехні.

Поїв і вийшов на дорогу
Шукать нічліг, роботу, дім,
І сніг від рогу і до рогу
Замів важкі сліди по нім.

* * *

Я написав оцю поему,
Оце життя у ніч-недрему,
Коли у світі йде війна,
Добро і зло зійшлося в двобою,
І грізним гнівом, не журбою
Моя клекоче сторона.
Я крові й кривди не приємлю
І лиш пригадую на мить
Оту чужу, не рідну землю,
Щоб рідну глибше полюбить.
В її просторах, долах, горах,
Отам, де сонце й солов'ї,
В її трудах, в піснях суворих,
Як знаю змалечку її.
Де робітник стоїть при домні,
Де руки матері невтомні
Любов плекають много днів,

В життя виводячи синів,
Із колисанкою, з привітом,
Із пшеницями, з шумом рік,
Із тим вишневим гожим цвітом,
Що серце полонив навік.
І хай пітьма зникає чорна,
І ворог топить до дна!
А ти цвіти, веселозорна,
Моя велика, неповторна,
Моя радянська сторона!

1951

Усе, як рік тому, у цій кімнаті:
Пизеський стіл, перо та каламар,
Промінь осінніх блиски пебагаті
Розхлюпали краплинами янтар.

А стоси книг полізли вище вгору,
Твоїх долонь заждалися на час.
І так же ніжно, тепло і суворо
В глибокій думі дивиться Тарас.

Чому ж ти знов жадібні зводиш очі,
Тривога мандрів манить іздаля?
Липневі ночі, бориславські ночі,
Чи бідні смужки — галицькі доля?

А чи ропа густа, важка і чорна,
В підземній лаві вихлюпи масні?
Огонь міцний із батьківського горна,
Дитинства клич, як сурма уві сні?

Усе минуло, в даль подаленіло,
Умий чоло, зітри утому й піт
І — гай за стіл, бо діло всюди діло,
Не зводить скарг і не питає літ.

Ти пережив не раз житейську скруху
І пломенів в груді, як дотепер.
Але ніщо не вбило твого духу,
Вічний революціонер!

1

Година праці. Доц у вікна хлипа.
Ляга рядок, шукає рима лад.
На двері гість, ти ба, Григорій Ліпа,—
Молодомузець, знаний літерат.

Здбав нарешті.— Будь здоров, Іванку! ...
Привітне слово шани: — Будь здоров,—
Тепер удвох сидіти б ніч до ранку,
До суперечок ладні, до розмов.

І в тій розмові, звичній і нескорій,
Знайти зернятко мислі — серцю в тон.
Вийма чернетки списані Григорій.
— Читай, читай,— зохоче Мирон ¹.

Той починає віршики читати
Про ідилічні прикарпатські хати,
Все про лілеї та про орхідеї.
Про пічки й вічки милої своєї.

¹ М и р о н — псевдонім І. Фрапка.

Осінні дні, прозорі видноколи,
Любовних чар наснага чи снага.
— Я все це чув, — Франко підвівсь, —
Сентиментальність, марево, нудьга? ^{докопи}

А де ж паш люд, що скніє, як в норі?
Де ріпники і де камеярі?

— Ах, кинь, Іване, ці слова огуди,
Який в поета інтерес до них?
А ріпники — то тільки темні люди,
Нам треба віршів ніжних і сумних,
Я сльози й смуток в серці з'єднію...

— Нащо ті сльози? Треба нам вогню!
Пробач мені, я правду добре знаю;
Мертвечина в ідилії жие.
Я мандрував по італійським краю
З Трушем удвох, і в чужині своє

Назад манило. Не в бенкеті й винах
Нам шлях лежав, і голос нас манив:
«Побрів скитатись по чужих чужинах,
Свого смутку мало з гір чи з нив?»

«Ти зір склепив, чи слух згубив навіки,
Чи серце стис, — воно безлюдний дім?» —

Дуби шептали, чорні, мов каліки,
Чубатий голуб під вікном моїм

Все вуркотів. І та глуха вуркота
Була як сон, що повен мрій і звад.
Нащо вже камінь сивий, мов скорбота,
І той волав:

«Додому час! Назад!»

Аж занеміг, бо що не днина — скрута,
Галюцинацій, спогадів ключі.
Єство мос — одна жадібна нута,
Минала піч, — не спав я уночі.

Ми поспішали. Вітер бився гірко,
Минаючи шлагбауми й пости;
Травинку зрю: «Чолом тобі, травинко!»
Бучок малий: «Рости собі, рости!»

Горобина, обжинки, біла хата,
Криничний зруб, гори гулки пролом,
Сопух тяжкий, маржина небагата,
Киптар і кріс, земля моя, чолом!

Вузькі поля, і шум листавих буків,
І сірі стерні, дівчинка в дворі.
Залізний молот раз у пораз грюкав
В гранітну скелю, — то каменярі

Лупали камінь, смагли, та снітнілі,
Та пилом криті, сивим і сухим,
Вони забули турми і артілі,
Смереки шум, багать смолистий дим.

Забули плюскіт синьої кринички,
З якої п'ють і вівці, й голуби,
Черствий шматок, овсяні кладенички.
Тут заробити б шеляга коби!

Духота груди сперла, замлоїла,
О сонце-братку, грій, та не в'яли!
Го-го, тримай! Шугнула хмара біла,
І два бескиди, сиві, як воли,

Підрубані, підбиті динамітом,
Враз заревли, і гір лунка луна
Була для них одвітом і привітом,
Салютом лютим, жадібним сповна.

І охнула, і заgrimіла тяжко
Гора глуха, стряснула неба дзвін.
— А ватаг де? Куди подівсь ватажко?
— Ватажник де? Під камнем?
— Він?
— Не він?

Але то ватаг був. Округла брила
Його чолом притисла до землі,

Він ніби спав чи зводився — несила,
На вусах крові крапельки малі.

У гудзуватій, жилавій правиці
Держак затис, останній вдар і дар.
Кому ж ридать? Немає молодиці,
Дітей немає. Що ж, він каменяря.

А був ватаг, як кажуть, не лінюха,
За плаєм спив, де пас овець і кіз.
Артільники, познявши капелюхи,
Згасили фйайки, мовчазні, без сліз.

Я вгледів горе в їх очах суворих.
Вдихнуть життя? Немає, люди, чар,
Я чув серця, зотлілі, наче порох,
Торкнись до них — і вибухне пожеар.

Стояв я тихо, пив народу смуток.
Прощань хвилина тепла і проста.
І тишина повзла у серця кутик,
З мовчанки завше буря вироста.

О земле-мати, земле наша мати,
Ватажника в могилу поклади,
А ріпників веди на час розплати
За їх біду, за каторжні труди!

І я угледів: сонце червпшькове
Зробилось сiрим. Гiлля яворiв
Упало тужно в поле обжинкове,
І промiнь згас, що сяяв i горiв.

Земля прощалась з сином. І ватажка
Сховали ми в зеленому ярку.
Оце та правда. Тяжко чи не тяжко.
Солодку знать?
Ні, краще знать гірку!

II

Франко прибув уніч до Криворівні,
Коли ще сон ходив біля воріт.
В дворі в Яремші два безсонні півні
Горлали так, немов дали завіт.

В повітці душно охкала корова,
Полови й сіна слався теплий дух,
А до стіжка слідами голодуж
Тепер послалась пахіль полинова.

Зоря у небі блимала, як свічка,
Казкова даль і тихий ночі бран.
В вікно найперша зиркнула Марічка:
— О, дедьо Йван приїхав, дедьо Йван!

У неї очі сяли, теплі й раді,
Майнула хусткою, струнка й легка.
Андрусик встав і кипувся до дяді,
І почоломкався старий Лука.

— Давай води, стара, полий на руки.

— А ми ще вчора ждали вас...

Ба, ні,
Ще позавчора.— Довгий час розлуки.
І гість сідає, рідний у рідні.
Але згадав, що він не сам, що в скорій
У стрічі цій заметушився, бач.
— Ти ба, забув, знайомтесь,— це Григорій,
Моїх думок потайний наглядач.

І посміхнувсь.

— Ну, що ти, що ти, Йване.—

А ранній вітер за вікном затих,
І перший промінь в небо полум'яне
Овець отару вигнав золотих.

Уносить мати хмизу у приполі,
А вже Марічка між домашніх діл
Гостям зварила горщик бараболі
І меду жбан поставила на стіл.

По другій, третій випили. Потому
Лука гостям переповів: — Щодня

Робив три літа, а притяг додому, —
На зарібок купив собі коня.

То недарма черпав панам кип'ячку,
У лісі жив, блукав, як сива тінь.
Хто думає — придбав аби конячку,
Клав гріш на гріш, то й маєш, добрий кінь.

Заходить осінь — бідному подруга.
Хто підробив — у наймах не блука.
Конем зореш опруг чи пів-опруга,
То й не зогледиш. — І старий Лука

Гостей впросив заглянуть до конюшні,
Де кінь стояв, гарячий, мов поток.
Зайшли. Вузечка й з ременю навушні
Зашамотіли. Стукнув копиток.

Луці здалось: вогнисто-синім оком
Любимець блиснув: «Що, Лука іде?
А що підкине в жолоб ненароком,
Трави жмуток чи сіна покладе?»

Лишень здалось. Купив, знайшлася звага.
Не гривунок, не басунець, не він, —
Стояв собі підтоптаний коняга,
Спустивши низько гриву до колін.

Пусти — він піде, а впаде — не встане,
Де злік тяжкий конячим тим літам?
— А повернись! Ну як, скажи, Іване?
Ну як, кажи?

— А так, як бачиш сам.

Іван давно Яремшу знав, по ділу
Він батька чимсь нагадував. Коваль?
Як жаль йому цю голову всивілу,
Ці дві руки натруджені, як жаль.

Він не коваль, що гне горба при горні,
В житті виткіший шлях собі послав.
Ріпникував, топтав баюри чорні,
Ге-гей, далекий, братку, Борислав!

Коли ж зима заволохатить віти,
Сипне снігами вбогому комусь,
Ішов на зарібки.— Нічого, діти,
Я розживусь піду, я розживусь.

І десь на будзі, кислім до гіркоти,
На вівсянім ощипкові сухім
Кінчав по клунях житні обмолоти,
Вертав додому. Хата в нього — дім?

Хатина, хатка, хижка, сміху повна.
Андрусь, Марічка: — Тату,— й до руки.

Весна ішла, немов зелена жовна,
Зелені крила кинувши в струмки.

Шумлива повідь билася до плота,
І він тріщав, пошитий абияк.
Тому й радів, що буде знов робота,
Лука Яремша, вбогий гуцуляк.

І вже лисніла поля чорна скиба,
Рілля в тумані, наче в молоці.
— Нічого, діти, я зароблю хліба,
Чи вже не маю сили у руці?

Всі дні сплести б, немов рибальські снасті,
Вузлата б сіть була.

Міцна вона?

Чимало днів у горі і в напасті,
Зате веселих більше числина.

То хліб доспіє, то синиця свисне,
А то Марічка кликне гаряче.
І те, що вчора стало ненависне,—
Сьогодні смутком теплим потече.

І те, що клав, як зерно в півопружок,
Зійшло. Достигло. Хилиться. Твоє.
Ні, він не піде до найманців-служок,
Тепер своїм хазяйством заживе.

Іван відчув старого тайні мислі:
Цей двір, хатина, кінь, опруг — святе.
— А справді, добрий коник! —

Брови звисли

Лука підвів: — Чи я ж казав не те?

І вже як поверталися до хати,
Іван згадав: ходив тут молодим.
І ця земля, малий Андрусик, мати,
Лука й Марічка з ним, навіки з ним.

III

Дуднить земля, напоєна медами
Із лип, гречок, і соть ляга на соть,
Спішить бджола до золотої брами,
Минає сом води коловороть.

Він десь на дні знайде собі притулок,
Старий мисливець, сом-передерій.
У небі місяць, як багряний вулик,
Зірок летючих випускає рій.

Це серпень-гість людям збива пороги
На пироги, й горівку, й інший дар.
І ліг уже під житні обороги
І ячменів, і проса жовтий жар.

Вівса тонкий і вогкуватий вусик
Турботу газдам дав не заважку.
Пасе гусей в лужку малий Андрусик,
Плете кресаню в темному лужку.

У постолах вода плющить, нівроку,
Пекли картоплю — пальці два обпik.
Але такі пригоди є щороку,
То чом же їм не статися цей рік?

Роздер, щоправда, вчора штаненята,
На пастовні усі ж вели війну,
А він при чім, коли шипшина клята
Такі колючки вигнала, що й ну!

І ходить він, немов чабан із виду,
В сопівку грець, в баталії мастак.
А мати зве: — Андрусю, халамидо,
Малий опришку! — Що ж, нехай і так!

Він кривди слабшому не заподіє.
Сerpневим днем синіє далина.
Ходить у школу щось нема надії,
А гуси пасти — то не первина.

І що в тій школі? Вчитель на півслові
Дає берези, скільки спина з'їсть.
Побив Андрусик чобітки шкапові,
А він у школі тій, мабуть, не гість.

А тут від сонця мідяна засмага,
Шипшини блиск і шепіт осоки.
Осточортіла «баба-галамага»,
Нехай ту «бабу» знають гусаки.

Он дедьо Іван навідався із міста,
Він знає все: про птахів переліт
Або чому роса вночі краплиста,
Чому світанком рожевіє схід

І всяку всячину. Клекоче бусик,
Заходить сонце ген на моріжку.
Пасе гусей в лужку малий Андрусик,
Плете кресаню в темному лужку.

Такі ж, Іване, і твої дитячі
Були літа — все кривда та жалі.
Нехай встає народ, нехай не плаче,
А ти йому світи на цій землі!

IV

Григорія не покидала звичка
Писать мініатюри щодоби.
Уже була прославлена вербичка,
Ставок осінній, піддубні-гриби.

Хоч піддубнів отих ніде на очі
Не зустрічав, не їв, а все ж — краса.

Марічка з ним ходила неохоче,
Любовна хмара чорно нависа.

Він це опише в тихій акварелі,
Вже рими дібрані: верба — журба,
Чи: горе — море; правда, невеселі,
Але ж яка омрійність голуба!

Списати може він і тріолетом
Всі шепоти меланхолійних трав.
Він спав спокійно. Добре будь поетом!
На сьомий день знудився, заскучав.

Прокляв дощі і сквозняки на горах,
Росу, з якої сивіє трава.
В очах Франкових лагідно-суворих
Помітив усміх, раз, бува, чи два...

Вночі його кусало щось у ліжку.
Будили півні. Встань, куди піти?
На восьмий день обрав собі доріжку,
Гай, гай, ізвідси!

— Йване, може, й ти?

Ні, він лишиться. Спішна є робота.
Та легше дихеться поміж людьми.
І конячки побігли за ворота.
— Ну що ж, бувай. Надовго?
— До зими.

Франкові нездоровилося вдома.
 Можливо, ліше між бучків та гір?
 Плеча торкнулась невідома втома,
 Рука тремтить. Примерк орлиний зір.

За снами чистими, як материнка,
 Кошмари йшли, неспочиву пора.
 Бувало, випаде хороша днинка,
 Та знову ніч заходить до двора,

Засвітить зорі, вітром поколише,
 Зарокотить, мов сила громова,
 А потім знову тиша, тиша, тиша,
 Галюцинацій вияви. Дива!

Він занеміг, ласкаві зорні очі
 Припали попелом забутих снів,
 І ліс, і гай, що маревом яснів,
 Тепер, здалось, не кличе, не шепоче.

Ішов учора тихим орним полем,
 Гусиний ключ полинув у диму.
 — Прощайте, милі, — з невідомим болем
 Він засмутився, сам не знав чому.

Яка їм буде в чужині гостинка?
 Яка їм даль заляже за ліском?

Он журавлі, як чорні намистинки,
Летять, панизані одним разком.

Чому ж лишилась мати журавлиха?
Чи в небі синім простору нема?
Дощем подме. Гірняк повіє стиха,
Здіймайсь мерщій, за тучею — зима.

Носило Йвана плавко і не плавко,
Під гору більш, у сльоті та в грізні.
Можливо, то судьба, немов журавка,
Стоїть, підбита, на одній нозі.

Ой в тому лузі, у зеленім лузі,—
Мугикнув стиха,— дівчина красна...
Бували в нього недруги і друзі,
І клевета, і зрада навісна.

«Ой що в зеленім маківка розквітла...»
Ќуди ж тепер, рожевий квіте мій?
Робучий був, горбом тягнувсь до світла,
Отак, як чуєш, так і розумій.

Ну, згадуй все та думай далі й далі.
Ќлич журавлиний — з давнім перегук.
Над аркушем у злиднях, в криміналі
Не спав, трудивсь не покладавши рук.

І людський гнів, і вбоге поле орне,
Сльозу і піт збирав зерном із нив.
Коли б не серце мав, а буйне горно,
То і тоді всього б не пропалив!
Не говори, Іване, слів гірких
І не носи ти роздумів тяжких.

У дуба громом гілку надломило,
А стовбура торкнись — гуде, гуде,
У серцевині що ти є за сило,
Карбована й не зігнута ніде?

Він кинув пагіч розсвітом імлистим,
Забув удари блискавки-коси...
Іване, встань, звійни зів'ялим листом,
Залізним словом землю потряси!

Воздвигли кровопивці Вавілони,
Повзуть боа-констріктори вночі,
А серце людське кличе й не холоне,
То йдуть у бій убогі орачі,

І ріпники, й каменярі новітні.
Невже не чув, як зве тривожно ріг?
Віддай же їм всі думи заповітні,
Що для майбутніх битов приберіг!

І він підвівся, недугом не скутий,
В долині шумі, в маєві картин,
В ключах і в сонці, — велет незабутий,
Простий і мужній він — ковальський сип.

Як повертався додому, у діброві
Побачив гострі колючки тернові,
Той терен слався по піску рудім,
У колючках, як в панцирі своїм.

Снує над листом комашук-невдаха,
Ночує заєць, як настигне тать.
І вже на ньому перелітна птаха
Тернинку стиглу сіла поклювать.

Дає він захист звіру і пташині,
Вози залізні тнуть його в долині,
А він повзе, звиваючись, цвіте,
Живучий і колючий як на те.

І там, де слалася дорога мертва, —
Ручай глибокий жебонить між нив.
Франко сахнувсь: — Яка самопожертва!
Отак, як терен, і Мойсей прожив.

VI

Чотири дні йому рука тремтіла,
Крило натхнення билось за ним,

І аркушників білина несміла
Густим писанням крилася дрібним.

Яка в писанні невимовна мука!
Хто джерела потайного постиг?
Коли за мрією бреде розлука,
За жаром серця — гомін слів пустих.

І те, що пружно прагнуло до зльоту,
Тепліло, бился, сочило сік,—
Знайшло собі блаженську позолоту,
Застигло вмить, хоча було — потік.

Натхненню віщому — хвала і шана!
Франко попав у ясний той полон.
І вже горіли очі злі Датана
І підростав лестивий Авірон.

Пустеля кличе мідним звуком трубним,
Аж гір каміння сиплеться руде!
Направо йти шляхом дідівським згубним?
Наліво йти — хто перед поведе?

Хто козам дасть поживу — не колючку,
Дітей укріє шатрами, хто він?
І чорну совість, хитру, як гадючку,
Датан кладе у лестоці й поклін.

Чому Мойсей мовчить? Не чути сміху,
Дитячих ігранок на моріжку.
Він зна людей — одну в житті утіху,
А хто ще іншу мав таку ж важку?

Чому Мойсей мовчить? І серця витай
Не скріпить словом, не затрубить в ріг?
— Народе мій, замучений, розбитий,
В людським презирстві посеред доріг,—

Мойсей сказав.— Ти виривався з пастки,
Боровся грізно, знаю, де й коли,
Візьми мні серце перекрай на частки,
Поміж зневірених віру поділи.

До тебе йду, бажань ясну зірницю
Лелію нишком, в горі живучи.
Візьми оцю знесилену правицю,
Якщо клянусь неправо,— відсічи!

Мойсей поклявся втретє і вчетверте,
І свідком клятв були його літа.
Франко відчув, що сам зуміє вмерти
І є за що, але не в цім мета.

Франко сказав: — У праці і в тривозі
Візьму вогонь і викую плуги,
Я стану терном при сухій дорозі,
Щоб людям дати світла і снаги!

Приліг. Підвіся. Знову впав на ліжко.
Надворі гомін. В гості хтось іде.
— Марічко, ти? — Чому ж її усмішки
Не бачить він. — Марічко, де ти, де?

Чому так темно? Сонце де, Марічко?
Шукаю, бач, і стежки не знайду. —
А над подвір'ям сонце в синіх стрічках,
Як молода, стояло на виду.

— Тут закут був, а далі поворотик,
А тут — береза в зелені, одна. —
Він розумів, що тільки пальців дотик
Тепер його із світом поєдна

Та, може, слух його чуття підкаже,
Ціпок — землі новинки передасть.
Чи ляже все на аркушик, не ляже?
Незрячому писать — одна напасть!

Ще одна на плечі впала ноша.
— О земле рідна, серце ти моє!
Ішов під явір біля Черемоша,
Де хвиля б'є, шумить і виграє.

Де в глибині гуляє злотопірка,
На гілці пташка свисне: світ-світ.
Ставний плотар кресне огонь з топірка,
Махне рукою: — Дедьо Иван, живіть.

Пливе у даль на буковому плоті:
— Бувай здоров, легіню! — Тижнів два
Сліпий бродив, нудився по роботі.
І день настав: минуле ожива.

Мойсей наснився пізно серед ночі.
Стримів у грудях перебитий спис,
Каміннями сухі уста пророчі
Датан закидав, Авірон затис.

В очах Мойсея жевріло завзяття,
Навкруг намети, кози, малюки.
— Ковальський сину, Йване
з Підкарпаття,
Я зву тебе, Мойсей, через віки!

Франко тривожно кинувсь, до світанку,
До розсвітанку в ліжку не приліг.
— Іване, спиш? Вставай, ходім, Іванку,—
Франко вдягнувся, вийшов на поріг.

Лука Яремша лагодив на влови
Побиту сіль, Андрусик у дворі,
Як старший ватаг, сам, без перемови,
Знімав сухі, тужаві ятері.

Від них ще пахло вітром гіркуватим,
На держаках — луски і мулу слід.

І він подумав про України долю
І про розбитих лютих ворогів,
Як люд робучий котить гомін волі
До чорноморських рідних берегів.

І в братнім колі всіх людей у світі
Україну зрить у шані та привіті.

І мисль, що довго тліла самотою,
Душевеним болем стиснута стократ,
Тепер лилась рікою золотою,
В якій ні бродів, ні мілких загат.

Огонь малий — на макову росинку —
Тепер спажнув, багристо запахів.
— Ану читай, що написали, синку.
— Про Моїсея? Про товаришів?

«Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.
...І на волю спровадив рабів».

Франко немов прозрів, що вже на волі
Старий Лука, Андрусик — не раби,
Марічка жне на батьківському полі
Пшеницю яру, і шумлять дуби,

Зарошені, високі та крислаті,
І хліб і сіль поділено на всіх,
Каменярі ідуть, добром багаті,
І ріпники ведуть синів своїх

На труд щасливий...

— Відпочинь, дитино,—

Дерева гнуться, хилиться трава,
А на стрімкій, високій полонині
Заходить в небо туча грозова.

— Ходім на кручу! — А на кручі хто є?
— А хто ж? Гроза, як в серці мойому...—
І так вони пішли обнявшись, двоє,
Під блискавками, в кованім грому.

1956

ДРАМАТИЧНІ
ПОЕМИ

МОЛОДА ГВАРДІЯ

Лібретто опери
на чотири дії, сім картин
(За романом Олександра Фадєєва)

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Олег Кошовий — керівник підпільної організації «Молода гвардія».

Олена Миколаївна — мати Олега.

Віра Василівна — бабуся Кошова.

Андрій Валько — директор шахти.

Іван Проценко — керівник партизанського загону.

МОЛОДОГВАРДІЙЦІ:

Уля Громова.

Люба Шевцова.

Сергій Тюленін.

Ваня Земнухов.

Клава Ковальова.

Валя Борц.

Юрко Арутюнянц.

Євген Стахович.

В ЕПІЗОДАХ

Шевцов Григорій Ілліч — шахтар.

Каюткін — борець.

Брюкнер — гестапівець.

Фашистський полковник.

Фашистський унтер-офіцер.

Фомін — поліцай.

Денщик генерала.

Дія відбувається в Краснодарі в 1942—1943 рр.

ДІЯ ПЕРША

На передньому плані будиночки околиці Краснодона. За ними степ. Вдалині видніється переправа. Літо. Вечорів. Дівчата вертаються із стелю.

Д і в ч а т а

По донецьких степах,
По ясних полях
Комсомольські пісні
Линуть, наче птах.

Сонце зiходить,
Вітер гуляє,
Поле Донеччини,
Поле безкрає!

Як на тих на полях
Вогники до хмар,
Б'є вугілля в землі
Хлопець мій, шахтар.

Сонце зiходить,
Вітер гуляє,
Поле Донеччини,
Поле безкрає!

В а л я

Як жилосьь нам любо і щасливо
В Донбасі нашим, в ріднім Краснодарі.

К л а в а

Війна всю землю полонила,
І люди йдуть на схід, усе на схід, на схід,
І шлях курить війною...

У л я

Війною шлях курить...
Люблю тебе, мій степе, в ції дні,
Руді байраки — рідні ви мені,
Долини сиві, спалені у спеку,
І пил доріг несе мені здалеку
Привіт людський. Чи є де ліпший край
За наш Донбас? Не йди і не шукай.
Не йди і не шукай.

Сьогодні ж ти весь в пожарі,
Закутаний в сиві тучі,
І крешуть у дальній хмарі
Густі блискавки колючі.

Поранені йдуть похмурі,
Гармати гримлять і танки,
І сходять в грозовій бурі
Рожеві ясні світанки.

То в бій ідуть, то все батьки й брати,
Їм все віддати. Всім допомогти.
Живить надія мужню людську душу.
Я з ними жить чи з ними вмерти мушу.

Ні, ні — здолати в бурі грозовій.
О мій народе! Рідний краю мій!

Б'ють важкі гармати.

В а л я

Знов гармати б'ють!

К л а в а

Знов гармати б'ють!

Д і в ч а т а

Ой горе!

Земля гуде під ногами,
Земля гуде, земля гуде,
Гармати б'ють!

Дівчата стривожені, розходяться. Вибігли люди з буди-
ночків.

Н а р о д

- Ой горенько, що ж воно буде?
- Ой як трусонуло, так вікна шибочки до шибочки
вилетіли геть!..

- Скоро прийде час розплати, скоро прийде час.
- Час розплати, скоро прийде час!

Виходить В а л ь к о — директор шахти № 1-біс, плечистий, невисокий чоловік, років п'ятдесяти, в піджаку і юхтових чоботях, обличчя задумливе і смугляве, як у цигана.

В а л ь к о
(до народу)

Правда! Пождіть, товариші!

Н а р о д

- Це хто такий?
- Валько!
- Директор шахти!

Люди оточують Валька.

В а л ь к о

Це тимчасово наші відступають,
Але прийде розплати час великий,
Червона Армія прийде,
Ідіть на переправу,
Із Краснодона всі машини там чекають вас.

Н а р о д

- А що з собою брати?
- Малих дітей відправити — найперше.
- Малих дітей — найперше.
- Чи це добро фашистам залишать?

В а л ь к о

Фашисту не залишимо нічого,
Щоб він здихав, як лютий пес голодний,
На нашій непідкореній землі.
Тож не хвилюйтесь, люди!

Н а р о д

Ходім мрщій на переправу.
На переправу!

Пішли.

Люба Шевцова стоїть біля воріт свого будинку. Уля
підходить до Люби.

У л я

Добрідень, Любо! Ти мене не знаєш?
Я — Уля Громова з Первомайки.
Чому ти тут затрималась, скажи?

Л ю б а

І що тут дивного? Хай люди поспішають,
Я почекаю, в мене є час.

У л я

Та як же так?

Л ю б а

Ти ж поспішай, не запізнися,

Машин ще багато на переправі,
Йди мерщій, устигнеш, йди мерщій!

У л я

А ти ж як, Любо? Ти же комсомолка,
Лишаєшся одна, одна у Красподоні?

Л ю б а

Я... я ще подумаю, тоді скажу.

Приходять шахтарі. З ними директор шахти Валько,
Проценко, знатний забойщик із тієї ж шахти Григорій
Шевцов і двоє військових.

Л ю б а

Татку!

Ш е в ц о в

Доню моя!

В а л ь к о

(звертаючись до Шевцова)

Григорію Ілліч, тобі пора,
Машина вже готова від'їздити.
Збирай людей, сідайте — і в дорогу.

Ш е в ц о в

Пора, пора.

Проценко

То будь здоров, мій друже!
Не довго буде ворог в нашім краї.
Хай знають шахтарі, —
Життя не буде проклятим гадам.

Люба

Я комсомолка, правда, комсомолка.
Кому я що зробила в світі злого?
Старенька мати в мене, мами жаль,
Мами жаль.
Куди поїду? Куди поїду?
Ні, я не поїду, буду дома.
Буду дома.
Кому я що зробила злого?
Куди поїду я, куди поїду я,
Куди?

Уля

Ти, зраднице, мовчи:
У мене теж на ліжку хвора мати, хвора
мати є,
Не їсть, не п'є, на мене виглядає.
Погляд мами серце рве на частки.
А я умру і слів тих не скажу,
Що ти сказала. Зрадила ти нас,
Зганьбила наше ім'я,
Комсомольське ім'я!

Проценко

Так будь здоров! Прощай, Шевцов!
Важко нам тепер,
Та буде час, повернем все,
Все те, що ворог знищив.
Прийде перемоги світлий час,
І недалеко він,
Той світлий час побідний.
Прийде той день жаданий.
Це знаю я,—
Настане перемога,—
Вірю я в той день.

Валько

Григорію Ілліч! Тобі пора!
Машина готова, машина готова.
Збирай людей і в путь!
В дорогу, в путь-дорогу!
Сідай — і в путь-дорогу, в путь-дорогу!
Ну, прощай!..
Ні, не прощай, бувай здоров!

Шевцов

Німа й холодна шахта...
Ох, краще б сам я вмер!
Краще б сам!

Валько

Ні, не прощай, бувай здоров, бувай здоров!

М. Рильський, А. Малишко, О. Корнійчук та О. Фадєєв
під час Декади української літератури й мистецтва у Москві.
Фото 1951 р.

М. Стельмах, В. Собко, П. Воронько, А. Малишко.
Фото 50-х рр.

Шевцов зітхнув глибоко, гірко, і сльози чисті і гострі, мов кришталі, впали на його вимазане вугіллям обличчя.
Всі виходять.

Проходить загін бійців. Не дивлячись на все, що діється навколо, і на те, що діється на всьому білому світі, юнак і дівчина зізнаються в коханні. Те чудне і найвнє зізнання, так розмовляють тільки в юності,— тобто розмова точиться про що завгодно, але і слова не говоряться про кохання.

К л а в а

А я із батьком зараз буду йти
Туди, де всі — на схід. А ти, Ванюшо,
Як будеш їхать, питай про мене.
В людей привітних, у доріг широких,
В багряної шипшини степової,
Вони тобі розкажуть, де пройшла я.
Проси вітрів, щоб не змели сліди.
Бувай щасливий!

В а н я

(не все зрозумівши)

Будь і ти щаслива!

Клава побігла за батьком. Земпухов стоїть і довго дивиться їй услід.

Приходить група бійців, серед них Каюткін. Всі вони стомлені дорогою, але почувають себе спокійно, як солдати, і серця у них горять війною.

С о л д а т и

Від пилюки і полум'я злого
Ти куришся, немов у жнива,
Ой дорого моя, дорого,
Ти далека моя фронтова.

Йдуть полки і кінця їм немає,
Йдуть дивізії вдалині.
Із-за Дону і до Дунаю
Ти в пожарищі, в сивині.

Від пилюки і полум'я злого
Ти куришся, немов у жнива,
Ой дорого моя, дорого,
Ти далека моя фронтова.

Розгортайся ти, наша дорого,
Ми не схилимось всі ніде!
З нами партія і перемога.
З нами рідна Вітчизна іде!

С т а р ш и н а

Тут зробимо привал. Відпочивайте,
Бо нам іще далека путь лежить.

С о л д а т и

До вечора ще займемо рубіж.
А там гаряча буде нам робота.

За танками підемо знову в бій.
Фашисти нас на фланзі не чекають,
І враз ми тут на голову, як грім.

К а ю т к і н

Оце б водички випити.
Бійця свіжить вона в дорозі перед боєм.
Поп'єм її в Донці і на Дніпрі,
А потім Вісла, потім Ельба буде
Нас освіжать водою. Прийде час.

Виходять дівчата, серед них Уля і Валя. Поятъ
бійців водою.

К а ю т к і н

Ох, і водичка у вас, дівчата!
Як ото в пісні говориться:
Молодий молоду підійняв на льоду.
Уставай, молода, бо холодна вода.

Дівчата сміються.

В а л я

Та пийте ще, коли вам до смаку.

У л я

А нам, дівчата, час уже збиратись.

Бійці в присутності дівчат жартують, як то завжди буває,
а в роті знайшовся свій любимець-жартівник боєць Каюткін,
який дуже хоче сподобатись дівчатам.

Каюткін

Дівчата, ходіть з нами. Будемо разом гадів
бити!

Солдати

Будем разом гадів бити!

Каюткін

Ми вас на довольтвіє запишемо. Будемо кавою
напувати.
Старшина, записуй. Агов, старшина! А він спить.
Старшина!

Підметки загубив.

Старшина
(прокинувшись)

А ти голови не загубив?

Каюткін

Хто? Каюткін загубив голову? А я другу про запас
пошу, не турбуюся.

*(Взявшись за голову, смішно вирячивши очі, став крутити
голову, ніби знімаючи її з шиї).*

Сміються бійці і дівчата.

Старшина і солдати

Ми вас, дівчата, регульовщицями всіх поставимо.

Каюткін

Правильно. Щоб регулювали твій сон, старшина.

Сміються бійці, сміються дівчата. Б'ють гармати. Бійці підводяться, виходять. Каюткіп підходить до Улі.

К а ю т к і н

На хвилинку, пробачте, що турбую. Як звати тебе, дівчино?

У л я

Уляна Громова.

К а ю т к і н

Чи не маєш свої карточки?

У л я

Ні, не маю.

К а ю т к і н

Не маєш...

(Печально зітхнув).

У л я

У мене немає карточки, бовць. А ти подивись на мене і не забудь. Може, колись зустрінємось. Не забудеш?

К а ю т к і н

Не забуду, тебе не можна забути. Прощай...

(І, грюкаючи важкими солдатськими чобітьми, пішов за бійцями).

Бринить далека мелодія пісні, наче по всій землі.

С о л д а т и

Від пилюки і полум'я злого
Ти курипся, немов у жнива.
Ой дорого моя, дорого,
Ти далека моя фронтова.

Йдуть полки і кінця їм немає,
Йдуть дивізії вдалині.
Із-за Дону і до Дунаю
Ти в пожарищі, в сивині.

Від пилюки і полум'я злого
Ти куришся, немов у жнива.
Ой дорого моя, дорого,
Ти далека моя фронтова.

До переправи йдуть Кошові — мати і син.

М а т и

Іди, мій сину, іди, моя відродо,
На тихий Дон, він весь тепер в пожарі,
Ти ще малий у мене — бережись
Від куль і від хвороби. То ж війна.

О л е г

Ви не турбуйтеся, мамо, не турбуйтеся,
Тільки ждіть.

М а т и

А матір згадуй, сину, я ж ночами не спатиму
І виглядати буду, чи ти не йдеш.

О л е г

Я знаю, мамо. Вірте, я вернуся.
І не сумуйте.

Мати попрощалася з Олегом, повертається додому. Іде по-
вільно, задумливо.

Заходить ніч. В багряних вечірніх тучах блимають зорі.

М а т и

Ой тепер мені, як цій землі багатій,
В полум'ї горить, стогнати з муки,
Надіятись і сина виглядять
З-за Дону тихого. О тихий Доне!
Світи їм зорями у чистім небі!
Суши їм піт вітрами над ковиллю,
Хлюпни їм хвилию, широкий мій!
Ой тепер мені, як цій землі багатій,
В полум'ї горить, стогнати з муки,
Надіятись і сина виглядять.

Мати повертається до Краснодона. З'являється Сергій
Тюленін, обвішаний зброєю. Зустрічається з Валею
Борц.

В а л я

А зброя звідки в тебе?

С е р г і й

Я вчора був на полі бою,
Палало небо наді мною,

Бійці в атаку йшли вночі,
В серцях відвагу несучи.

Було бійців не більше роти,
Фашистський полк на них напроти,
Усе горить, усе пала,
І затремтіли вороги,

І відступили. Наших трос
Живих лишилося, герої,
Їм перемогти дано.

Червоне, рідше знамено
Їх зберігає і веде.

А бій гримить, а бій іде,
Палає небо, земля гуде,
А бій гримить, а бій іде,

От так діла...

Я підібрав цю зброю: не ржавіти
Вона повинна. Ось гранати.

В а л я

Гвинтівки маєш дві?

С е р г і й

Й чотири автомати.

Та пістолетів декілька, дивись!

Зустріну ворога,— от жару дам йому.

В а л я

Ти не боїшся їх?

Сергій

Чого боятись?

Ти знаєш, Валю, якщо я зустріну
Убивць фашистських — я не похитнуся,
А стану груди в груди
І покажу їм, хто такий Тюленін.
Та що там я! От Чкалов був хоробрий,
Весь світ про нього знав; чи льотчик
Громов,

А сталевар Мазай, — от славні імена!
Ти знаєш, Валю, Кірова Сергія,
Серго Орджонікідзе а чи Фрунзе?
То безстрашні люди! Як вони
Жили, боролись, з заслання тікали
Ніщо їх не спиняло в боротьбі.
А знаєш ти — старі більшовики
Із заслання до Леніна ходили
Через морози і пургу сибірську,
Во ім'я революції — вперед!

В а л я

І ти геройський хлопець!

Сергій

Що там я...
Але й мене узнають скоро гади.
Ходім ховати зброю.

В а л я

Стривай-но, хтось іде!..

Назустріч — Валько і Проценко.

В а л ь к о

Це хто, Тюленін?

Ого, на плечах цілий арсенал.

С е р г і й

Це так... Гостинці, дядюшко Андрій.

В а л ь к о

Чи гратися в війну задумав, хлопче?

С е р г і й

Не гратися. І зброя ця згодиться.

В а л ь к о

А згодиться.

То ти її побережи, сховай.

Дивись, яка ти птиця. Молодчина!

А я й не думав. Що ж, іди мерщій.

Сергій і Валя пішли.

П р о ц е н к о

Тепер, Валько, з тобою нам робота:

На боротьбу піднять усе підпілля.

Людей ти ж знаєш!

В а л ь к о

Знаю я немало.
То комуністи, молодь, шахтарі.
Все надійні, тверді, мов кремень.
Ні мукою, ні смертю
Їх не злякаєш.

П р о ц е н к о

Всіх збирай!

В а л ь к о

Ось наші явки.
Це — Удовенко, це — Іванов.
Це — десять шахтарів із Первомайки,
А ще — Матвій Шульга.
Він тут, він з нами.

П р о ц е н к о

Добре діло, добре.
Та будьте обережними в роботі
І пильними, як партія нас вчить.
Ряди шахтарські, молодь комсомольську
З'єднаємо в невидимі загони,
Немов потік, що рветься з верховин
І крушить гори на шляху своїм!
Нехай же лютий ворог не радіє,
Бо ні вогнем, ні підступом зрадливим,

Ні смертю, ні погрозами своїми
Шахтарську міць не захита в бою.

Нехай піткнеться ворог.

(Грізно).

Йди, проклятий,
Повзи, чума, а ми тебе зустрінем,
Лети, воропня чорне, — ми готові
На смертний бій, на смертний бій!

Народ повертається з переправи.

Н а р о д

- Переправу зірвано!
- Переправа горить!
- Обходить ворог, а моста немає.
- Немає, немає моста!

П р о ц е н к о

Послухайте-но, люди краснодонські,
Що я скажу вам.

В а л ь к о

Слухайте Проценка.
Він раду дасть!

Н а р о д

- Він дасть-таки пораду.
- Він дасть пораду!
- Розумна голова!

- То правда, правда, правда!
— У партії не перший рік, не два, не три.

Пр о ц е н к о

Не всім від гадів вийти пощастило,
Що ж тепер сидіти будем тихо,
Чи бить фашистів?

В а л ь к о

Бити гада будем.

Н а р о д

Бити гада!

Пр о ц е н к о

Нехай наш гнів і помста нещадима
Вогнем горить у нього під ногами,
Із шахт, із-за будинків, з-за кущів,
Із-за копрів та із доріг донецьких —
Стрілять фашистів! Хазяї тут — ми!

Н а р о д

- Ми тут хазяїни!
— Ми тут хазяїни!

В а л ь к о

Вставай, народе!

Пр о ц е н к о

Вставай!

Н а р о д

Ти вставай, Донбасе наш могутній.
Виряджай синів ти до походу.
Сяє рідна зірка п'ятикутна
Над полками партії й народу!

То не сурми грають в Подніпров'ю.
То гримить, гримить гарячий бій полями.
Ми клянемось і життям, і кров'ю
Не схилитись перед ворогами.
То не сурми грають в Подніпров'ю.
То гримить, гримить гарячий бій полями.

П р о ц е н к о

Вставай, Донбас шахтарський,
на фашистів!
Ідіть до мене, друзі шахтарі!

Шахтарі, народ виходять з Проценком.
О л е г повертається з переправи, підбігає до Валька.

В а л ь к о

А я гадав, Олег, що ти сьогодні
Далеко будеш, аж воно події
Обганяють нас, юначе, замикають
Дороги дальні, і відступу нема.

О л е г

Товаришу Валько! То ваша правда:
І Краснодар фашисти обійшли,

І на Ростов фашистська йде піхота.
Та ще лежать аж три дороги вільні,
І їх не взяти ні вогнем, ні танком!

В а л ь к о
(допитливо)

А де ж вони?

О л е г

Вони лежать між нами,
Печуть нам серце.

В а л ь к о

А назви-но першу.

О л е г

Дорога перша — боротьба!

В а л ь к о

А друга?

О л е г

Дорога друга — боротьба!

В а л ь к о

А третя?

О л е г

І третя дорога — боротьба!

Валько різко підводить голову, вдивляється в обличчя юнака. Перед ним стояла людина наймолодшого покоління. Здавалось, що найрізкіші риси контрасту жили на тому обличчі: мрійність і прагматизм, доброта і нещадність, душевна широта і тверезий розрахунок, гаряча любов до земних радощів і суворе самообмеження.

В а л ь к о
(обіймає його)

Тримайсь цієї дороги, діло певне,
Підемо разом по ній, плече в плече.

Підходять фашисти. Загони бійців і шахтарів
Краснодона займають оборонні рубежі.

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

КАРТИНА ПЕРША

Будинок Кошових. Дерев'яний сарайчик у дворі. Подвір'я широке, затишне. День. В сарайчику Олег і Сергій Тюленін.

С е р г і й

Мені, Олег, про тебе говорили
Хорошого багато, та я і сам
Тебе побачив, і поклавсь душею,
І говорити про це я більш не буду.

В. Минко, А. Малишко, В. Кондратенко.
Фото 50-х гг.

А. Малишко та М. Рильський. Фото 1964 р.

О л е г

Давай про діло.

С е р г і й

Ну, так слухай:
То сам я підпалив будинок тресту,
А потім баню підпалив я сам.

О л е г

То справа гірша.

С е р г і й

Що сполохав гадів?

О л е г

Ні, ні,— що сам блукаєш одиноко,
Що палиш сам і хвалишся тут сам.

С е р г і й
(гордо)

Вчиню я подвиг, що здригнеться ворог,
І знатиме про мене Батьківщина,
І весь народ!

О л е г

Сергію, ти смішний.
Не ради себе подвигу шукаєм,

А ради всіх, як рядові солдати,
Вітчизни нашої прості бійці.

С е р г і й

Що ж мені робити?
Сидіть, чекати? Виглядає погоди?

О л е г

Ні, знов неправда,— гуртувати молодь,
Щоб не один, а сотні встало нас,
Не себелюбством, не любов'ю слави,
А комсомольським непохитним серцем
Поклявшись і на життя й на смерть.

С е р г і й

Хай буде так,— нас тисячі устане,
Не себелюбством, не любов'ю слави.

О л е г і С е р г і й

А комсомольським непохитним серцем
Поклявшись і на життя,
й на смерть!

Проходить фашистський генерал, він іде з подвір'я,
супроводжуваний офіцером. Довгою, худю рукою генерал
повів навкруги, ніби засуджуючи на смерть все, що
побачив. На подвір'ї зеленіли густі кущі бузку й жасмину.
Генерал жестом наказав їх вирубати.

О л е г

Це добре, генерал поїхав з дому.
Нам час зібратись, вирішити все.

С е р г і й

Так я піду, щоб друзів сповістити.
(*Пішов*).

О л е г

(*залишився один*)

Мати моя!

Тебе я згадую у ті години,
Коли ти вчила ще мене читати,
А потім в школу віддала, а потім
Пишалася мною, мати дорога!
І як тобі сказати про підпілля?
Про це нічого ти не знаєш, мамо,
А я не можу заховати від тебе
Ні дум, ні помислів своїх.
Де б не віддав я серце заграві,
Рядом зі мною — твій голос гріє,
Руки твої, золоті і ласкаві,
Очі тривожні, — моя надіє!
Слово твоє, наче сонце для мене.
О моя рідна, хороша мати!
Топче в нас землю насилля шалене,
Вчи мене, рідна, за правду стояти.
Хоч я нічим тобі не віддячив

Ні за любов, ні за безсоннії ночі,
Прости мене, бо ти одна на світі
Умієш все прощати.
Бо ти одна, одна умієш все прощати!

Заходять на подвір'я У л я і Л ю б а. Люба звертається до
дещичка.

Л ю б а

Гей, послухай, ти! Олег Кошовий тут живе?

Д е щ и к

Не знаю. Одійдіть ви!

Л ю б а

Пропусти нас або поклич кого
З наших людей, руських.

О л е г

(іде від сарайчика)

Я — Кошовий. Ходіть сюди, дівчата.
Ти ж хто така?

Л ю б а

Я — Любка. Чув? Артистка.
До тебе справу маєм від Валька,
Від дядюшки Андрія.

О л е г

Говори!

Л ю б а

Тобі все Уля скаже.

Я ж із ними

(показує на денщика)

Піду знайомитись. Лишаю вас.

(Пішла).

У л я

Передавай для дядюшки Андрія

Все, що знаєш!

Скільки в нас людей,

І що робити будемо цей тиждень,

І що планує генерал.

На другій половині подвір'я Л ю б к а з денщиком.

Л ю б а

Нащо куці рубаєте зелені?

Чи вже й вони стріляють?

Гей, вояки!

Денщик хоче її обняти.

Відстань-бо, дурню, руки попечеш!

(Б'є денщика по щоці).

Входить ф а ш и с т с ь к и й полковник, підстаркуватий,
повний, обличчя розбещеного пройдисвіта.

П о л к о в н и к

Чи генерал у себе?

Д е н щ и к
Немає, гер полковник!

П о л к о в н и к
Машина до Луганська ще не йшла?

Д е н щ и к
Машина скоро буде, гер полковник.

Л ю б а
(До Олега і Улі)
Сховайтесь підіть, а я у офіцера дещо
розпитаю.

Олег і Уля непомітно пішли.

Л ю б а
(до полковника)
Ви їдете у Ворошиловград?

П о л к о в н и к
В Луганськ, красуне!

Л ю б а
В Луганськ. Чудово.
(Наспівує).

П о л к о в н и к
Вас підвезти треба?
Л ю б а
Я дуже вдячна вам.

П о л к о в н и к

У вас там папа?

Л ю б а

Ні. Папу на Сибір заслали.
Він мав чотири шахти.

П о л к о в н и к

Прилічний чоловік!

Л ю б а

А я пішла в артистки на естраду.
Танцюю і співаю — це мій хліб.
Осяє місяць всю далину,
Прийди до мене — я пригорну.
Удвох в розмові, ах, жар любові,
Прийди до мене — я пригорну.
Лиш зорі в небі, лиш ми у парі,
Ах, очі сині, ах, очі карі.
Усе минає — любов живе!

П о л к о в н и к

Чудово!

(Наспівує).

Усе минає, любов живе.
Вип'ємо, красуне, за любов.
За нашу перемогу.

Л ю б а

Я не п'ю.

П о л к о в н и к

Но, но! Міцна любов просить міцного напитку.

Л ю б а

Але, якщо дуже просите, то вип'ю з вами.

(Наспівує).

Усе минає, любов живе!

П о л к о в н и к

Отже, за нашу перемогу.

Л ю б а

Так, за нашу перемогу пад ворогом і нехай він пропаде на нашій землі! Нехай завалиться, проклятий!

(П'є).

П о л к о в н и к

Я, я. Перемога скоро буде. До Ростова прибуло вісім кращих дивізій, готується новий удар.

Л ю б а

А хіба на Верхній Дон не прибули війська? Там же прорив. Там наші відступають. Я так боюсь!

П о л к о в н и к

(пильно дивлячись на неї)

Кажуть, що всі гарненькі дівчатка — шпигунки!

Л ю б а

Що? Ну, звичайно. Ось я, наприклад.
(*Заграє з полковником*).

П о л к о в н и к

Ні, ні, красуне. На вас не може впасти таке підозріння. На днях ми візьемо Сталінград і Вольга буде наша. Гітлер все це зробить. Раз! Два!
(*Виймає портрет Гітлера, подає Любці*).

Медхен, я роблю подарунок.
(*Співає п'яним голосом*).

Вольга, Вольга, мутер Вольга...
Ми йдемо нах Вольга. Вольга — наша ріка.
Так треба співать!

Л ю б а

Краще я вам заспіваю пісню. Послухайте. Сміятись будете.

(*Співає, тримаючи перед собою портрет Гітлера*).

Жив та був на світі кат,
Він спалив мільйони хат,
Він зробив немало справ —
Грабував та убивав.
Ох, і добрий був кат!

Натворив чимало див,
Землю кров'ю всю залив,
Гвалтував жінок, дівчат

Той злодюга, лютий кат.
Ох, і добрий був кат.

Люди ката під бочок
Повісили на сучок,—
Це тобі, злодюго, рай
За зруйнований наш край.
Подихай!

П о л к о в н и к

Хайль!

Л ю б а

Здихай!!

(Люго кидає портрет).

П о л к о в н и к

Що це? Що це?

Д е н щ и к

Машина ваша, гер полковник.

П о л к о в н и к

До побачення в Луганську!

Л ю б а

У Ворошиловграді. Вітаю вас!

Полковник пішов.

Л ю б а

Ех ти, балда!
(Побігла за ним).

Повертаються О л е г та У л я.

О л е г

Ти партизаном хочеш бути, Улю?

У л я

Хіба про це питають? Це — життя.
А нам дано життя один раз в світі.
Нехай воно не жевріє — клекоче,
І ми його Вітчизні віддамо,
Щоб кожен день кресав гарячі іскри,
Щоб кожна мить наповнилася гнівом,
Катів палила, воскрешала мертвих
І нас, і нас на бій підводила, живих.
На все готова я.

О л е г

Тобі я вірю,
Бо все рішив, як ти. У партизана
Нема вагання. А народу важко,
Та й партизану важко, як і всім.
А блисне радість, — люди усміхнуться,
І партизан зрадіє, бо не даром
Ішов на бій Вітчизну захищати.

У л я
Ночами в холодній зливі,
О л е г
В підпіллі між рідним людом,
У л я
Ми будем удвох щасливі,
О л е г
У дружбі веселі будем.
У л я
У дружбі веселі будем.
О л е г
І де я тебе зустріну,
У л я
І де я тебе побачу,—
О л е г
Іскру назустріч киву,
У л я
Душу свою гарячу.

У л я і О л е г

Стихне глуха зав'юга,
Ніч запалає грізно.

О л е г

Добре, як маєш друга,

У л я

Добре, як є Вітчизна!

У л я і О л е г

Добре, що маєш друга,
Добре, що є Вітчизна,
Є Вітчизна в нас, в нас!

Л ю б а

(заходить)

Ну, як, скінчили вже розмову?

Входять В а н я і Ю р к о.

Ю р к о

Вітаємо вас!

О л е г

Прошу вас, сідайте!
Здоров будь, Ваню. Інші де?

В а н я

Ідуть.

Ми йшли не разом.
Краще так.

О л е г

А що Стахович?
Де Валя Борц? Ванюшо! Клава де?

В а н я
(*ніяковіючи*)

Три дні вже з нею я не зустрічався,
То й не скажу, чому вона спізнилась.

О л е г

А вчора хто із нею воркував
У скверику: «Моя голубко»!

Л ю б а

«Моя хороша»!

В а н я
(*ще більше ніяковіючи*)

Я таке й не вмію.
Сміються друзі.

О л е г

Нічого, то я так, пожартував.
Вона хороша справді, а любити
Хіба то сором? У житті, Ванюшо,
Живуть як сестри — боротьба й любов.

Приходять Валя Борц і Стахович. Вітаються.
Сідають.

Ю р к о

Олег, пора почати.

О л е г

Ще нема Тюленіна Сергія,
Але почнемо. Юро, говори!

Ю р к о

Молодь беруть у неволю,
Гонять її на роботи.

О л е г

Спалити біржу треба нам,
Щоб документи, зібрані
На молодь Краснодона,
Розвіяти по вітру.
Ми доручаєм це зробити
Тюленіну, Громовій, Любові Шевцовій.

У л я

Буде так.

Л ю б а

Ми зробимо.

О л е г

Дядюшка Андрій

Порадив нам зв'язатися з тюрмою
І шахтарів затриманих звільнить.

Л ю б а

Просити допомогу треба
З Ворошиловграда.
Я туди поїду. Домовлюся з підпіллям.

С т а х о в и ч
(*спокійно*)

А шахтарів уб'ють
В той час фашисти.

В а п я

Де ж у нас та сила
І зброя, щоб здолати їх?

О л е г

Любо, поспішай!
А я в тюрму пройду і з шахтарями
Пораджуюся, коли і що робити нам.

С т а х о в и ч

Отак тебе й пустили. Інакше треба.
Тут краще зразу напролом іти.
У нас

у партизанському загоні
Все діялось по-іншому.

Вбігає Сергій Тюленін. Він дуже схвилюваний. За
ним вбігає Клава.

Сергій

Товариші мої!
Нічого ви не знаєте,
Нічого!
Тут горе в нас!

(Аж поточився, аж рукою ухопився за одвірок).

Всі зацімпили.

О л е г

Води попий, Серьожко.

У л я

І говори мерщій.

Л ю б а

І заспокойся.

О л е г

Ну, що там сталось?

Сергій

Гнат Фомін їх видав.
Взяли їх всіх і повели на муки,
І підвели до ями,
І всіх живими — в яму! Всіх живих

Прикидали землею, і земля
Ворушиться і стогне!

О л е г, У л я, Л ю б а

Хто вони?

С е р г і й

Їх шість було — це люди з Первомайки,
Це наші шахтарі.

А ми ж хотіли
Звільнити їх! Товариші, скажіть,
Ну, що ж це?

(Плаче).

О л е г

(встає, блідий, очі блищать гнівом)

Я клянусь
До останнього подиху свого,
Аж доки серце битись буде в грудях,
Аж доки зір мій бачитиме землю,—
За шахтарів,
закопаних живими,
За їх останній крик,
за весь народ,
За муки наші,
за кров пролиту нашу

Ім'ям Вітчизни клянусь,
Ім'ям Вітчизни
Я клянусь!

Л ю б а

Нехай народом буду я проклята,
Якщо слова свої порушу,
Клянусь ім'ям Вітчизни,
Я клянусь!

С е р г і й

Якщо слова свої порушу,
Ім'ям Вітчизни я клянусь,
Ім'ям Вітчизни, ім'ям Вітчизни
Я клянусь!

В а л я

Нехай народом буду проклята я,
Якщо слова порушу.
Клянусь, ім'ям Вітчизни
Я клянусь!

К л а в а

Ім'ям Вітчизни я клянусь,
Клянусь ім'ям Вітчизни!

С т а х о в и ч

Ім'ям Вітчизни,
ім'ям Вітчизни
Я клянусь!

В а н я

Не кину зброю і не зраджу друга.

У л я, С е р г і й, В а н я, С т а х о в и ч, Л ю б а,
К л а в а, В а л я

Боротися до смерті я клянусь
За наш Донбас. За шахти красnodонські
Я буду мстити. Боротися клянусь
За прапор наш радянський непохитний.
Боротись за Донбас!
За вірність в боротьбі!
Вітчизні я клянусь!

З а в і с а

Д І Я Д Р У Г А

Площа в Красnodоні біля парку. На горбі в білому одноповерховому будинку біржа праці. Осінь. Вечоріє. Свищать осінні вітри. На щиті, на чорно-жовтім плакаті наліплена листівка. Велика ю р б а л ю д е й хвилюється, читає листівку.

Н а р о д

— Що там пишуть?
— Пропустіте,
Дайте глянуть на листівку!
— Кажуть, ніччю хтось приносить
Ці слова про нашу правду.

— То читайте вголос, люди!
Ці слова про нашу правду!

— Дайте нам поближче стати
Ми для всіх читати будем!

«Німці не взяли Москви».
«Фашисти не ввійшли в Сталінград».
Наша Армія Червона
Гадів бить не перестане,
Скоро наша оборона
Із-за Волги, із-за Дона
Грізним наступом устане.
Загримлять вночі гармати,
Скоро, люди, день відплати,
Ждіте, люди!
Скоро! Скоро!

Підходить Г н а т Ф о м і н, на руці пов'язка поліцая, колючі
злі очі, обличчя скопця, перекошене злобою.

Ф о м і н

Чому зібрались тут? Чого вам треба?
Тюрми схотіли? Геть мерщій додому!

Н а р о д

— Мовчи, собако!
— За три копійки продаєш народ!
— Петля, Іудо, плаче за тобою!

Ф о м і н

Це хто там обізвався? А йди сюди.
Я вас усіх на каторгу. Щоб знали,
Хто такий Фомін. Ну, розійдись!
(Розганяє людей, бігає, метушиться).

Наступає тиша. Люди по обидва боки площі дивляться на колону дівчат. Дівчата ідуть по три-чотири в ряду, повільно, зажурено.

У л я

Дивись, Сергію, наші всі дівчата,
Яка печаль в очах, яка тривога!
Посадять їх в теплушки, і замкнуть,
І повезуть на каторгу, в неволю.

С е р г і й

Захистимо їх, друже!

Над дівочою колоною летить пісня, як жалібна птиця.

Д і в ч а т а

Прощай, Україно, мій краю,
Гуде паровозів луна.
Чи я ще вернуся, не знаю:
Бере нас чужа сторона.

А як не вернуся, то друзі
Звільнять мою землю і дім,

Помстяться лихому катюзі
Залізом і гнівом своїм.

Прощай же, мій краю-розмаю,
Гудять на чужину мости,
Чи я ще вернуся, не знаю,
А як не вернуся — прости.

Н а р о д

- Бідні, нещасні вони!
- Всіх на каторгу гонять.
- Всіх на каторгу, в неволю.

Весь народ пішов слідом за колоною дівчат. Темніє. Все дужчає вітер.

Збираються Уля, Олег, Ваня, Сергій, Клава, Юрко, Стахович. Гуляють по парку парами. Зустріли Андрія Валька і Любу.

У л я
(радісно)

Любо! Здрастуй, Любо!
(Обнімає її).

О л е г

А хто з тобою ще?

Л ю б а

А відгадай.

Валько підходить ближче.

В а л ь к о

Чи не впізнали?

О л е г

Ні, розпізнали!

Ю р к о

Дядюшка Андрій.

В а н я

От радість нам!

О л е г і В а н я

Давно ми не стрічались.

В а л ь к о

Мене впізнати важко — постарів.

Хода не та, і вуса сивиною

Взялися густо, наче білий сніг

Упав мені на голову старечу.

Але стою, хлоп'ята, все стою,

Скриплю, як дуб вночі,

Хе-хе, воюю!

А ви ж як, друзі?

О л е г

Слухаємо вас.

В а л ь к о

То слухайте мене цієї ночі.
Ходіть-но ближче.
В парку цім, в землі
Друкарська є машина із шрифтами.
Знайдіть її і відкопайте тихо,
Щоб завтра ми листівками палкими
Засипали бентежний Краснодон.
Щоб ворог спать не міг од тих листівок,
Щоб наша правда в них огнем горіла,
Фашисту в груди била, як ножем!

О л е г і С е р г і й
(разом)

Все зробим точно, дядюшка Андрій.

В а л ь к о

Отож до діла! Я піду. Бувайте!
(Пішов).

О л е г

Ну що ж там, Любо?

В а н я

Що там?

У л я

Говори!

С е р г і й

Ти бачила Проценка?

Л ю б а

Так, бачила.

Про все мене розпитував уважно
І похвалив нас, дав свої поради.
Затвердив комітет
Підпілля наше молодогвардійське.

О л е г

Велику звістку принесла ти, Любо!
Порадувала нас, спасибі.
Віднині наше молоде життя
Не нам належить, а всьому народу,
Народу й партії навек!

.

С е р г і й

А зараз час вже біржу підпалить!

Зникли молодогвардійці.

Темна ніч стоїть над парком. Уля залишилась на варті.

У л я

Як довго час пливе, а їх немає,
Хвилинка кожна довга і німа,
Лиш ніч глибока крила підійма
В спокійне небо, хмарне та безкрає.

Хоч би скоріш! Хоч би ударив дзвін!
Я жду його в тривожну цю хвилину.
О, як я жду!..

Зігнувшись, як злодій, парком швидко проходить Фомін.

Це хто, Фомін? Нехай сама загину,
А відплачу йому за кривду. Стій, Фоміп!
До мене, друзі!

З'являється Юрко Арутюнянц. За ним декілька
молодогвардійців. Оточують Фоміна.

Ю р к о

Ждали ми пори.
Вже не втечеш, запроданцю. Умри!

Вбігають Люба і Сергій.

Л ю б а

Що заробив, бери сповна!

Л ю б а, С е р г і й, Ю р к о
(разом)

Умри!

Н а р о д, Л ю б а, У л я, К л а в а, В а л я, О л е г,
С е р г і й, В а н я, Ю р к о
(разом)

Гарячі вітри залітають із поля,
Вставай, рідна земле, півнеба в огні.
Не скорить народ наш тюрма і неволя,

Не схилить парод наш, о ні!
Вітчизна нас кличе, і партії воля
Веде нас в щасливі і сонячні дні.
Ні куля фашистська, ні чорна сваволя
Нас не зламає. Ні!!!

Стовпи полум'я ударили в небо, і стало видно як удень.

З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

Квартира Кошових. Вечір в листопаді. Смеркає.

М а т и
(одна)

Він прийде скоро, може, за годину,
І друзі з ним усі, немов брати.
Яким теплом тебе зігріти, сину,
Од ворога лихого вберегти?
Нема ні сна тобі, ані спокою,
Лише тривога й до людей любов.
Зустріну, материнською рукою
На боротьбу благословлю ізнов.
На боротьбу тяжку із лютим катом,
Єдиний сину, моє орля,
Моя дитино! Іди у бій завзято.
Тебе зове окривджена земля...
Нема в зловісну ніч глуху,

Нема для тебе іншого шляху —
Нема, нема.
Ти прийдеш скоро, може, за годину,
З тобою друзі всі, немов брати.
Яким теплом тебе зігріти, сину,
Од ворога лихого вберегти?..

Входять Олег і Уля.

У л я

Добривечір, Олено Миколаївно,
Ви все працюєте, усе в роботі.

М а т и

Здрастуй, Уля! Бачу радість
В очах твоїх.

О л е г

І я радію: завтра на світанку
Червоні прапори над Краснодоном
Замають на вітрах, немов жар-птиці.
Хай знають люди — прапор наш живе!

У л я

Ще прийдуть інші добрі дні,
Ми діждемо їх не одні.
Далеке щастя ввійде в хату
У нашу рідну та багату,
По темних ночах, по війні.

Ще прийдуть інші добрі дні,
Ми діждемо їх не одні.
Далеке щастя ввійде в нашу хату,
У нашу хату.

О л е г

Ще прийдуть інші добрі дні,
Ми діждемо їх не одні,
Далеке щастя ввійде в нашу хату,
У нашу рідну та багату.

Мати вийшла з кімнати.

Ми діждемося свого щастя, Улю,
Будем разом усе життя з тобою.
За погляд рідний, за усмішку милу
Себе віддав би.

У л я
(*тихо*)

А за чию усмішку?

О л е г
(*ще тихше*)

Для мене є одна: твоя.
Дозволь тебе поцілувати. Тільки в щоку.

У л я
Ні, не треба...

Приходять Сергій Тюлепін, Юрко Арутюнянц,
Валя Борц та група молодогвардійців.
Надворі смерклося. Бабуся затемнила вікна, запалила
коптилку.

О л е г

Немас ката в нашому будинку,
Знайшов квартиру іншу генерал...
Друзі! Завтра сьоме листопада,
День революції. Послухаєм Москву.

Слухають радіо.

Г о л о с д и к т о р а

(по радіо)

Советские партизаны непрерывно наносят удары немецко-фашистским захватчикам. По далеко неполным данным, партизанские отряды за три дня пустили под откос сорок два железнодорожных эшелона с живой силой и техникой противника.

О л е г

Ви чули, що Москва про нас сказала?

С е р г і й

Про нас, про партизанів, слово.
Живе Москва, товариші, Москва!

М а т и

Фашистський патруль близько!..

Стукіт у двері.

Тсс...

О л е г

Хто там? Люба?

Входять Люба і Сергій Левашов, забрьохані, мокрі від дощу, але радісні. Побачила їх бабуся, аж руками сплеснула.

Л ю б а

Ну, от і ми!

Б а б у с я

Рятуйте, люди добрі!
Та де це ви такі взялися?
Ти бачиш...

Але в словах її немає тривоги, тільки доброта і радісне здивування.

Л ю б а

Друзі, прапори червоні розвісили ми зараз,
От люди будуть раді.

М а т и

Сідайте, гості дорогі, до столу!
Всі ідуть до столу.

О л е г

А Земнухова Вані ще немає досі.

Б а б у с я

Ой дивлюсь я на вас, хлопці та дівчата,
Перевелися ви пі на що.

Скільки тієї горілки,

А піхто не п'є.

Чи вона для краси поставлена?

Треба ж її випити!

(Сама підняла чарку).

Ой чарочко, чарочко

Гей, виповая,

З ким я тебе пий буду,

Молодая?

О л е г

(весело)

Бабуню, немає краще вас у світі!

Ану — до столу!

Всі сідають за стіл.

Л ю б а

А у нас так, бабуню, співають:

Дівчино моя, краснодоночко,

Дай мені вечеряти, моє сонечко!

Дівчину собі маю, ще й шахтарочку.

Вихили, моя мила, одну чарочку.

Хильни, прихильни одну чарочку.

Дівчино моя, щибетушечко,
Дай мені вечеряти, моя душечко!
(Підняла чарку, пішла в танець, приспівуючи).

Он як! Та й будьмо здорові!

(Випила).

Всі сміються.

С е р г і й

Отака в нас Любка.

М о л о д о г в а р д і й ц і

Отака в нас Любка!

Молодець дівчина!

У л я, О л е г, С е р г і й, м о л о д о г в а р д і й ц і

(разом)

Вогонь!

П'ють, їдять, хтось почав пісню, і попливла вона за столом
щира і світла, як сонце.

С е р г і й

Пролягла доріженька із Москви у даль,
Небо над дорогою — синій кришталь.

С е р г і й і В а л я

(разом)

В шумах дубових,
В теплих дібровах
Загубить доріженьку — серцю жаль.

Молодогвардійці

Вип'єм за дорогу,
Та всі до дна.
Бо вона широкая,
Бо вона одна.

Уля

Пропливи морями, перейди між шіль,
А зоря кремлівська — в тишу і в метіль.

Уля і Олег

Взимку і в літі
Сяє у світі.
Загубити зірку — серцю біль.

Молодогвардійці
Вип'ємо за зірку,
Та всі до дна:
Рідную, далекую,
Бо вона одна.

Люба

Залітає вітер в верхів'я старе,
У Москві він радісну вісточку бере.

Люба і Уля

Світлу, крилату,
В кожную хату.
Не почувеш вітру — серце мре.

Молодогвардійці
Вип'ємо за вітер,
Та всі до дна.
За зорю й доріженьку,
Бо вона одна.

Люба

Ану, хлопці,— до танців!

Сергій Левашов заграв на гітарі. Пішли танцювати молодогвардійці.

Бабуся
(зупиняє Сергія Левашова)

Ото ж мені танці. І що вони таке
Придумали у тій заграниці?
Серьожо! Давай гопака!

Олег підлетів до бабусі, підхопив її під руку, а вона, не зніяковівши, пішла в танець легко, як дівчина, пристукуючи за каблуками. Всі загомоніли, захопали сміючись, танець ще не скінчився, а вже Люба вийшла наперед.

Люба

Україна танцює! Ану, дай,
Серьожо, нашу руську!

І не встиг Серьожа торкнутися струн, а Люба вже пішла «руську». Так вона пройшла коло, плавко і легко, гордо піднявши голову, зупинилася перед Тюленієм, тупнула ногою, покликала його в танець.

Чути стукіт у двері.

Вбігає схвильована Клава Ковальова.

К л а в а

Арештовані сьогодні наші:
Мошков, Стахович, Ваня Земнухов.
Шукати будуть інших.

(Подивилась на Олега).

Що робити?

О л е г

Як легко день почався, як тяжко
Ніч минає. Нема товаришів.
І серед них — пайкрацого,
Ванюні Земнухова.
Та ми на волі, всі ж ми комсомольці;
Підем в підпілля глибше, таємніше,
Та й будем словом, зброєю, пожегом
В фашистське серце цілити на смерть!
Хай буде так!

М о л о д о г в а р д і й ц і

Ми всі, Олег, з тобою.

Всі пішли.

Олег, дуже схвилюваний, кидається до матері.

О л е г

Мамо!

Ти розумієш усе. Правда?!

М а т и

Орлику мій, я тебе розумію,
Очі заплющу,— веселого бачу,
Як ти несеш золоту надію,
Чисту і світлу, як жар гарячу.
Всюди, завжди не хились при ударі.
Сильним будь, сильним, я з тобою!

З а в і с а

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

КАРТИНА ПЕРША

Кабінет Брюкнера. В кабінеті Валько, Брюкнер,
унтер-офіцер.

Брюкнер
(свічливо)

Як ваше ім'я? І прізвище? Кажіть!

Валько

Валько Андрій.

Брюкнер

Ви інженер?

Валько

Так, інженер.

Б р ю к н е р

Навіщо вам противитись, Валько?
Ми вам дамо роботу інженера.
Вам буде хліб і спокій, хата і гроші, грони!
Тільки ви не крийтеся, ми знаєм все
про вас.

В а л ь к о

Нащо ж питаєте, якщо відомо?
От я про вас все знаю, та мовчу.

Б р ю к н е р

Що знаєте про нас?..
(Посміхається).
Прошу, палить сигару.
(Протягує йому сигару).

Валько не бере.

У н т е р - о ф і ц е р

Беріть сигару! Беріть!

Жовта морщиниста рука Брюкнера з сигарою почала тремтіти. Валько, широко розмахнувшись, смуглявою міцною рукою ударив Брюкнера межи очі.

Б р ю к н е р

Іх!..

Скоріш візьміть його! Ну!

Поліцаї спочатку бояться підійти до Валька. Потім накинулись на нього. Повели. Приводять В а н ю З е м н у х о в а.

Б р ю к н е р
(з робленим спокоєм)

Ти все мовчиш, чотири тижні, хлопче.
Настав твій день заговорити. Ну?

Ваця мовчить.

Ти чуєш, Земнухов? Тебе питаю.
Хто вивісив знамена в Краснодоні? Гм?
Хто підпалив машини? Що мовчиш?

Ваця мовчить.

Б р ю к н е р
(істерично)

Уб'ю тебе! Ти розумієш?
Уб'ю! Уб'ю на місці!
(Хапається за пістолет).

Візьміть його, ведіть. Вогнем спитайте. До Фенбонга!
Земнухова повели. Плине мелодія про нашу стійкість і чесність в боротьбі. Пролита кров героїв кличе до помсти. Приводять В а н ю. Кров тече йому по щоці. Голова безсило впала на груди. Ваця все ж підняв її, заговорив уперше за чотири тижні.

В а н я

Так що ж, не можете? Залізо і вогонь
Не допомогли? Ех ти, мертвяк!
Європу захопив, а совість нашу,
А нашу честь не можеш — сил нема!

На Ваню кидаються і виводять. Брюкнер безсило падає в крісло.

Б р ю к н е р

Улянну Громову ведіть сюди!

Приводять У лю.

Ну, говори! Ну!

У л я

Я вам сказала, не старайтесь марно.
Вам треба жертв, стріляйте — я готова.
Кажу останнє слово. Будьте ви прокляті!

Б р ю к н е р

До Фенбонга!

У л я

Прокляття вам!

КАРТИНА ДРУГА

Камера в тюрмі. Тьмяна електрична лампочка оплетена дротом, блимає під стелею. В камері Валько, Люба, Клава, Ваня, Сергій і група молодогвардійців.

Л ю б а

Що там люди думають про Любу,
Про мої веселощі й жалі?

Покладе мене ворожа згуба
До сирої матері землі.

І полине біль мій із вітрами,
І скрипітиме шахтарська кліть,
І жоржини тихі за копрами
Все про Любу стануть гомонить.

— Де ти, — скажуть, — забарилась, Любо?
Де твої веселощі й жалі? —
А мене поклала чорна згуба
До сирої матері землі!

Щось наші хлопці дуже тихі стали,
Повісили носи. Е-гей, хлоп'ята!

К л а в а

Не легко їм, терзають їх щоночі,
Допитуються, мучать кожен день.

С е р г і й

Нехай терзають, хай печуть залізом,
А ми стояти будем на своєму.
Вже скоро наші прийдуть в Краснодар.

Приводять У л ю після допиту, змучену, скатовану.

У л я

Дівчата, випити води...

Л ю б а

Тримайся, Улю! Ось вода, попей.
(*Дає їй випити води*).

С е р г і й

Що, тяжко, Улю?

У л я

Ні, мені не тяжко, я стерплю все.

В а л ь к о

(*підходить до Улі*)

Ми стершим все. Це правда.
Нехай один впаде, а встануть сотні
І тисячі таких, як ми отут.
Бо там, на волі, комуністи-друзі,
Підпілля наше грізне, бойове,
Воно працює, бореться, живе.
І прийде скоро перемоги час.
Прийде ясний світанок,
І за морозами війне весна,
І встане пісня чиста й голосна
Без горя й сліз, без журних половянок.
Щаслива мати випнесе дитя
Під тепле небо, синє та безкрає,
А сльози й кров спливуть без вороття,
Як чорна хмара на вітрах спливає.
І ляжуть вдаль дороги голубі,

Зведуться шахти, хліб зросте на ниві.
Я бачу вас, брати мої щасливі.
Радянська земле, кланяюсь тобі.

В а н я

Яке це щастя — мріять про майбутнє
Й знать, що сьє день і ясне сонце гріє,
І за війною знов цвіте весна.

У л я

Яке це щастя: діти у саду,
Мов голуби, воркують на світанні.
Входить німецький унтер-офіцер.

У н т е р - о ф і ц е р

Валько, виходь!

В а л ь к о

Прощайте, друзі! Не треба сліз.
Веселіш дивіться!
У нас є партія, народ.
Не вбити більшовицьку нашу правду!
(*Пішов*).

В а н я

На розстріл повели.

С е р г і й

Яка людина!

Л ю б а

Весь у сивині,
А серце мав юнацьке, неспокійне.

Молодогвардійці згадують недавні радісні дні, літо, степ.

Давайте нашу пісню комсомольську.
Хай Краснодон не спить і слуха нас.

С е р г і й

Давайте пісню!

М о л о д о г в а р д і й ц і
Звийтеся, здіймайтеся
В нашому загоні,
Молодої гвардії
Прапори червоні!
Хмари чи грози,
Не гнись, не стій!
Гей! Молодогвардійці,
На ворога в бій!

Нам не бути скореним,
Нам не жить в полоні
Молодої гвардії
Прапори червоні!
Хмари чи грози,
Не гнись, не стій!
Гей! Молодогвардійці,
На ворога в бій!

Пісня гаряча і гнівна покотилася з тюрми по Краснодару.
Двері камери з грюкотом відчинились, і унтер-офіцер
з переляканим злим обличчям захищів.

Унтер-офіцер

Що ви тут, збожеволіли?
Замовчіть!

Молодогвардійці

Кулями посічені,
Звийтесь в Краснодарі,
Молодої гвардії
Прапори червоні.

Хмари чи грози,
Не гнись, не стій!..
Гей! Молодогвардійці,
На ворога в бій!

Унтер-офіцер грюкнув дверима, побіг. Входить Брюкнер,
зупинився біля дверей, в руці тремтить товста димна сигара.

Брюкнер

Тихше ви! Тихше!
Замольчіте!

Молодогвардійці

Нам не бути скореним,
Нам не жити в полоні,
Молодої гвардії
Прапори червоні.

Любка посеред камери, упершись руками в боки, дивлячись перед собою жорстокими, невидючими очима, пішла просто на Брюкнера, відбиваючи закаблуками танець.

Вдалині чути залпи гармат.

Л ю б а

Ти чуєш, Брюкнер? Чуєш, Гітлер?

Іде твоя смерть!

Наші голос подають.

М о л о д о г в а р д і й ц і

Кулями посічені,

Звийтесь в Краснодоні

Молодої гвардії

Прапори червоні.

Хмари чи грози,

Не гнись, не стій!

Гей! Молодогвардійці,

На ворога в бій!

КАРТИНА ТРЕТЯ

Біла зірваної шахти № 5. Зима. Мороз. Світить сліпуче ясний щербатий місяць. Іде сніг.

Унтер-офіцер з вартовими приводять Олега.

У н т е р - о ф і ц е р

Останнє слово. Хто з тобою був

І хто лишивсь на волі? Я ручуся,

Ти будеш жити, тільки все скажи.

О л е г

Я все скажу народу своєму,
Хоч не живий, хоч мертвими устами,
І він мені повірить, що прожив
Життя своє коротке педаремно.
Любив Вітчизну
І ненавидів вас, ох, ненавидів!

У н т е р - о ф і ц е р

Ну що ж, умреш!
(*Пішов*).

О л е г

Життя моє, мій дню останній,
На рідній змученій землі,
Прости за ночі полум'яні,
За подвиги мої малі.
В години зла несамовиті
Я чесним воїном поліг
За наш радянський прапор в світі,
За ясний цвіт надій моїх.
За цвіт, за щастя, за свободу.
Найвище прагнення в бою
Задля радянського народу
Віддати молодість свою.
Устане знов Вітчизна мила
У сонці, в шепоті дібров,
І десь моя легка могила

Йй нагадає про любов.
Про наші дії онук спитає,
Спитає в матері дитя,
Де в боротьбі важкій без краю
Ти протекло, моє життя!
І ляжуть знов ясні дороги,
І встане сонце огняне,
І нас в годину перемоги
Вітчизна рідна спом'яне.

Чути пісно за сцепою.

Молодогвардійці

Замучений в тяжкій певолі,
Нелегко жилося тобі,
За справу велику, народну
Життя ти віддав боротьбі,
Віддав, життя ти віддав боротьбі.
Та знаєм, як знав ти, любий,
Що скоро визволення час.
Підводиться месник суворий,
Він буде сильніший від нас, від нас.
Приводять молодогвардійців.

Унтер-офіцер

Немає Брюкнера, почекаєм.

У л я

Олег!

О л е г

Уля!
(Кидається до друзів, обнімає, цілує).

О л е г

Скажи, Серьожо, якби все ізпов
В житті почати треба?

С е р г і й
Я б почав, але сильніше в сто разів
Палить фашистів і вбивать проклятих!

Б р ю к н е р
(входить)

Кінчайте з ними!

У л я

Прощай, Вітчизно дорога!
М о л о д о г в а р д і й ц і
Пам'ятай нас, рідний народі!

С е р г і й
Тремтіть, фашистські пси!
М о л о д о г в а р д і й ц і
Червоній Армії — слава!

О л е г

Слава народу!

М о л о д о г в а р д і й ц і

Партії слава!

Молодогвардійців тіснять до шурфу шахти. Чути залп. Хтось із молодогвардійців вихоплює червоний прапор. Біжить вперед. Його рапять, віл падає. Прапор підхоплюють живі, і він, як символ свободи, переходить з рук у руки. Молодогвардійці стоять, як монумент, на фоні великого червоного прапора.

З а в і с а

АРСЕНАЛ

Драматична поема

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Володимир Ілліч Ленін.
Максим — робітник заводу «Арсенал», один з керівників революційного повстання арсенальців.
Олекса — його молодший брат, робітник, що недавно прибув на завод з села.
Мати Максима і Олекси.
Ярина — наречена Максима.
Горбенко — петлюрівський сотник, один з верховодів петлюрівщини.
Мар'яна — його сестра.
Генерал — командує військами Керенського в Києві.
Семко — начальник варту у Горбенка.
Полковник.
Капітан.
Поручник.
Осавул.
Студент-анархіст, есер.
Червоногвардієць.
Перший вартовий. Другий вартовий.
Поранений солдат.
Арсеналець.
Робітники і робітниці, солдати, червоногвардійці, петлюрівські гайдамаки, студенти, крамарі і т. д.

Дія відбувається в Києві, в час з листопада 1917 по січень 1918 року.

ДІЯ ПЕРША

КАРТИЦА ПЕРША

(Інтродукція)

У тьмяному світлі зал багатого палацу. Праворуч і ліворуч мармурові сходи, що ведуть пагору. В глибині сцени широкі парадні двері. Мармурові колони, статуї, ліпні прикраси. Все це різко контрастує з тим, що відбувається в цю мить у залі. Зараз тут розмістився штаб Київського військового округу, штаб, що командує військами, які марно памагаються придушити славне Жовтнєве повстання київських робітників і революційних солдатів за встановлення влади Рад проти Тимчасового уряду Керенського. Дія починається в момент, коли збройна боротьба на вулицях Печерського району Києва досягла найвищого напруження.

В штабі атмосфера тривоги, перші ознаки паніки. На склі вікон відблиски заграви від пожежі. Сюди й туди квапливо пробігають озброєні офіцери. Юнкери тягнуть по сходах кулемет. Кілька офіцерів, згрупувавшись біля столика, безрадісно осушують келих за келихом.

Беззвучний спалах недалекого вибуху за вікном. І раптом тиша.

Загорілося повне світло.

Г е н е р а л

Чому замовкла наша батарея?

П о л к о в н и к

Вона уже в руках більшовиків.

Г е н е р а л

Загін гвардійців?

П о л к о в н и к

Здався арсенальцям.

Г е н е р а л

Резерви?

П о л к о в н и к

Всі вже кинуті у бій.

Г е н е р а л

Невже кінець?.. Загинула Росія...
За Петроградом — Київ і Москва...
Нестримна революції стихія
Потопом грізним землю залива.
І чернь сліпа вже ломиться у двері,
І хилиться наш прапор бойовий...
Зустрінемо ж, панове офіцери,
Як слід героям, день останній свій!

К а п і т а н

(люто)

Хай гине все: геройство і Росія...
Панове! Шкура в кожного одна!

П о л к о в н и к

На дні бокалів — забуття й надія...
Тож вип'ємо, тож вип'ємо до дна!

Г р у п а о ф і ц е р і в
На дві бокалів — забуття й надія...
Тож вип'ємо, тож вип'ємо до дна.

К а п і т а н
(зриваючи погони)
Прощайте, друзі! Я відвоювавсь.
І раджу й вам...

Г е н е р а л
(вихоплює револьвер)
Ні з місця, боягуз!
В цю мить збоку залунав голос Горбенка.

Г о р б е н к о
Не час, панове, для родинних сварок.
Для ваших куль точніший є приціл.
Всі обернулися на голос. Горбенко, загорнутий в плащ,
стоїть біля мармурової колони. Поруч нього Мар'яна.

Г е н е р а л
Ви хто такий? І як пройти зуміли?

П о л к о в н и к
І як посміли жінку привести?

Г о р б е н к о
Моя сестра. Для конспірації. Без неї
Затримали б червоні патрулі.

Поручник
(сп'яну)

Бонжур, мамзель... Чи ви вже не мамзель?..
(Намагається обняти Мар'яну)

Мар'яна спокійно б'є його по щоках раз і другий, поручик ошелешено відступає.

Мар'яна

Це ваші лицарі? Пишайтесь, генерале!

Генерал
(до офіцерів)

Соромтеся!
(До Горбенків).

І все ж, панове, хто ви?

Горбенко раптом скидає плащ. Під плащем уніформа петлюрівського сотника.

Офіцери

— Петлюрівець! Мазниця! Забирайтесь!
— Ми не бажаєм з вами розмовлять!

Горбенко

Я посланець від Симона Петлюри.
Перед лицем страшної небезпеки
Отаман мій вам руку подає.

Генерал

Я з ним нічого спільного не маю.

Г о р б е н к о

Ви помиляєтесь. У нас є спільний ворог!
То й спільну мову мусимо знайти.

Папіччо вбігає о ф і ц е р.

О ф і ц е р

Прийшов! З гранатою! Вже біля входу!

Г е н е р а л

Хто? Хто прийшов?

О ф і ц е р

З ревному... Більшовик...

Він вимагає...

Г е н е р а л

Вимагає? К чорту!

Арештувати!

Але парадні двері в глибині сцени враз широко відчинилися.
На порозі стоїть М а к с и м.

М а к с и м

Не вийде, генерале!

Спинити нас тепер не пощастить!

Всі остовпіли. Мар'яна зробила крок до Максима.

М а р ' я н а

Максим!

Г о р б е н к о

Мовчи!

(Хватає її за руку, відводить набік).

О ф і ц е р и

(опам'ягавшись)

Убийть його на місці!

(Юрбою кидаються до Максима).

М а к с и м

Мовчати! Струнко!

Офіцери машинально виструнчилися.

(Іронічно).

Знайте дисципліну...

(Іде повз ошелешених офіцерів до генерала).

Г е н е р а л

Я вас повішу!

М а к с и м

Пізно, генерале.

Будинок цей — під жерлами гармат!

Г е н е р а л

Даю вам три хвилини!

М а к с и м

Я щедріший.

Даю вам тридцять. Ви програли бій.

Історія змітає вас з дороги.
Ваш вихід — білий прапор і полон.
Тоді життя й безпеку гарантуєм.

Г е н е р а л

Від кого ви?

М а к с и м

А ви не догадались?

Послухайте!

*(Рвучким жестом широко відчиняє вікно і гордо
заспіває перший рядок бойової пісні арсенальців).*

Ходить вітер грозивий!

І враз здаля — грізний паростаючий хор.

Х о р

Повставайте, хто живий!

М а к с и м

(разом з хором)

Зітре ворога навалу

Робітництво «Арсеналу».

Стяг червоний,

Стяг червоний бойовий.

Крізь широкі вікна видно, як вдалині замайорів червоний
прапор — один, другий, заблищали багнети. Офіцери мимоволі
відступають назад.

Шлях до волі віковий

Ляже в сонечку, новий.

Зітре ворога навалу
Робітництво «Арсеналу»,
Стяг червоний,
Стяг червоний бойовий.

Низько опустив голову генерал. Похмурими групами стоять офіцери. Горбенко рвучко, немов готуючись до стрибка, повернувся до вікна і теж застиг, поклавши руку на рукоятку шаблі. А Мар'яна це зводить захопленого погляду з Максима.

М а к с и м

Ви зрозуміли, пане генерал?

Г е н е р а л

Дозвольте нам порадитись.

М а к с и м

Гаразд.

Генерал і офіцери виходять. Максим відходить набік. На дорозі в нього Горбенко. Якусь мить вони стоять один проти одного непорушно, обмінюючись промовистими поглядами.

З дороги, сотнику!

Г о р б е н к о

З дороги, арсенальцю!

І враз обоє схопилися за зброю.

М а р ' я н а

(стає між ними)

Спиніться! Що це ви?.. Максиме! Брате!

Одна в вас пенька — Україна-мати,
І разом їй повинні ви служити,
Добро ростити, мов зелене жито,
Квітчати волю запашиим вішком...

М а к с и м

Не поднати жита з будяком...

Г о р б е н к о

Ладна ти цілуватись з мужиком.

М а р ' я н а

(до Горбенка)

Невже забувся ти? Це ж наш Максим!
В одному домі ми зросли із ним!

М а к с и м

О так, в одному: ви в покоях,
А ми в підвалах, мов у темних норах...

М а р ' я н а

Та навіть генерал перед тобою
Схиляє нині голову в покорі!
Повертаються генерал і офіцери.

Г е н е р а л

Ваш ультиматум ми обговорили...
За чверть години — відповідь-сигнал.

М а к с и м

Не забувайте: палац оточили
Робітники заводу «Арсенал»!
(*Виходить*).

М а р ' я н а

Залишить вас уже й мені пора.
(*Швидко йде вслід за Максимом*).

Г о р б е н к о

Не забувай, що ти моя сестра!
Мар'яна вийшла.

Г е н е р а л

(*кидається до Горбенка*)

Признатись мушу: виходу немає...
Допоможіть!

Г о р б е н к о

Порада тут одна:
Складайте зброю.

Г е н е р а л

(*з жахом*)

Ви — з більшовиками?

Г о р б е н к о

О ні! Для них готуєм ми відплату!
Але це вам судилось їх здолати.

Покриті брудом ваші прапори.
Керенський ваш утік із Петрограда,
Сховався, мов тхір, до темної пори...
Чи ж може бути інша вам порада?
На зміну вам приходять наша сила,
Інакше всім — і вам, і нам — могила...

О ф і ц е р и

— Яка ж сьогодні доля нас чекає?..
— Невже для нас рятунку вже немає?..

Г о р б е н к о

Щоб дочекатись кращої пори,
Ставайте всі під наші прапори.

П о л к о в н и к

(до генерала, вказуючи на годинник)
Минає час...

Г е н е р а л

Випосьте білий прапор.

К а п і т а н

Я вже давно приготував його.
(подає полковникові білий прапор).

Полковник важкими кроками іде з прапором на балкон.
З вулиці залунало радісне, гучне «ура!».

Г о р б е н к о

(до генерала)

Не час бриніти жалісним словам...

Г е н е р а л

Бажаю долі кращої я вам.
(Повільно підносить до грудей револьвер).

Ніхто не зупиняє його. Генерал стріляє собі в серце і падає на підлогу. Горбенко мовчки переступає через його труп, заходить за стіл як господар.

Г о р б е н к о

(вказуючи на вікно)

Нехай святкують... Я кажу вам знову:
Віднині влада тут моя, панове.
Ми поєднаєм хитроці і силу,
Інакше розметає нас юрба...

П о р у ч н и к

(тверезішає від жаху, падає навколішки)

Господи, помилуй,
Господи помилуй,
Грішного,
П'яного,
Вірного твого раба!

КАРТИНА ДРУГА

Ріг вулиці і частина площі на Печерську, біля заводу «Арсенал». Ліворуч площа переходить у придніпровський парк. Багрець і золото на вітах дерев, червоні плями достиглих кетягів на розкішному кущі калини. За деревами в далекій перспективі — вигин Дніпра, його протоки і затоки, що про-

різують затуманену напівпрозорою імлою лівобережну низину.

Праворуч, в глибині сцени, заводський мур з кутовою баштою. В мурі широка брама, над якою на ажурному плетиві чітко вирізьблюється напис: «Арсепал». Десь по центру сцени вдалині — лаврська дзвіниця, позолочені бані соборів.

З заводської брами і з вулиці у святковому настрої, з піснею, з червоними прапорами виходять юрби робітників і робітниця: робітничий Київ святкує недавню перемогу над юнкерами Керенського.

Х о р

Йде Україна до щастя та волі,
В сонці, в колосі на вольному полі,
Серце її не закуте в полоні,
Стяги над нею — як маки червоні.

Слава!

Вже ж бо над нею — не тучі в блакиті,
Дальні шляхи — не журбою повиті,
Світлі дороги і хвиля дніпрова,
Плеться до серця Шевченкова мова.

Слава!

Вже ж бо із нею — не темної ночі —
Труд велелюдний і думи робочі.

Згиньте, тирани!

Ламайтеся, грати!

Хай посміхнеться заплакана мати!

Слава!

Слава!

Парком і вулицею юрба попрямувала до центру міста. З брами «Арсеналу» виходять Максим і його молодший брат Олекса. Зупинились, дивляться вслід маніфестантам.

Олекса

Воля, Максиме, воля!
Горю і злидням край...
Буде цвісти наша доля,
Як весняний розмай!

Максим

Чому ще й досі мати не прийшла?
Адже писала...

Олекса

Затамуй тривогу.
Далеко їй брести сюди з села,
За місяць я забув уже й дорогу.

Максим мовчить.

Чому ж ти ніби невеселий, брате?
Ходімо в місто, будем святкувати!

Максим

Над Києвом гроза встає похмура,
Ревком із святом поспішив дарма...
Аж три полки зібрав уже Петлюра,
І перемоги нині ще нема.

О л е к с а

Політка тепер моя одна:
У мене в серці радість і весна.

Вулицею проходить гурт дівчат.
І надто гарні в Києві дівчата,
Щоб став я ще й Петлюру помічати.
(*Біжить вслід за дівчатами*).

М а к с и м

Побіг... Ох, брате! Не спіткнувся б ти...
З заводу швидко виходить червоногвардієць.
Що сталося?

Ч е р в о н о г в а р д і є ц ь

Порізано дроти.
Зв'язку із комітетом вже нема.

М а к с и м

Тривожилося серце недарма...
Біжи до палацу, всіх повертай сюди.
Щоб з комітетом не стряслось біди,
Хай переходить краще до заводу:
Безпечніше йому серед народу.

Ч е р в о н о г в а р д і є ц ь

А як же свято?

Максим

Нині ще не час.

Червоногвардієць

Пильнуй же тут, Максиме, і за нас.

(Виходить).

Максим іде в завод. З парку виходить Мар'яна. Її супроводять кавалери: есер з пишною шевелюрою, студент-анархіст з маузером на поясі, осавул Центральної ради.

О с а в у л

Панно Мар'яно!

Е с е р

Квітко весняна!

С т у д е н т

Зоре ясна!

О с а в у л, е с е р, с т у д е н т

(разом)

О незрівнянна

Панно Мар'яно,

Ти чарівна, як весна.

О с а в у л

В снах тебе бачу,

Е с е р

Вроду гарячу

С т у д е н т

Милу твою!

О с а в у л, е с е р, с т у д е н т
(разом)

Ти — як тополя
З чистого поля,
Тиха ромашка в гаю.

М а р ' я н а

Ви справжні лицарі без страху і докору...
Одна біда: занадто легковажні,
З весняним вітром в голові...

С т у д е н т

О ні!

В політиці ми троє — вороги!

Всі троє демонстративно хапаються за зброю.

О с а в у л, е с е р, с т у д е н т
(разом)

Але служити вам усі готові.

О с а в у л
(стаючи на коліно)

Петлюрівці.

Есер

(стаючи на коліно)

Есери.

Студент

(стаючи на коліно) .

Анархісти.

Осавул, есер, студент

(разом)

Всі партії схилюлись вам до ніг.

З заводської брами вийшов Максим.

Мар'яна

(побачивши Максима)

На жаль, не всі...

Ідіть, панове, звідси.

У мене тут розмова невідкладна.

*(Повільно наближається до Максима, що стоїть
спиною до неї, вдивляючись у далечинь).*

Есер

Суперник!

Осавул

Супостат!

Студент

Убить на місці!

Кидаються до Максима. Максим різко повертається, вони злякано відступають.

О с а в у л, е с е р, с т у д е н т

(разом)

Максим, панове... Краще не чіпай...
(Виходять).

М а р ' я н а

Максиме, здрастуй.

М а к с и м

Здрастуй. І прощай.
(Хоче йти).

М а р ' я н а
(зупиняє його)

Суворий ти... Та я не дорікаю...
Я тільки марно зустрічі шукаю
Від того дня, як з фронту ти прийшов.

М а к с и м

Я інший фронт у Києві знайшов.

М а р ' я н а

Чи пам'ятаєш: в зиму спіжну,
В морозно-білу заметіль
Ти щире слово — квітку ніжну —
Подарував мені на біль.

Ти кликав сонце зустрічати,
І серце полум'ям цвіло,
Хоч на твою дорогу стати
У мене сили не було.
Я все питала в щастя — де ти?
Все виглядала між людьми...
Ти ж пригадай хоч ті замети,
Хоч темну ніч серед зими.

М а к с и м

Не той-бо час пригадувать мені!
Ту темну ніч і поминулі дні,—
Лунає в бурі клич життя нового...

М а р ' я н а

Ти іншу любиш?

М а к с и м

Що тобі до того?
Для сповіді не місце і не час.

М а р ' я н а

Ніхто не зможе розлучити нас.
Незгоди й горя забудь годину
І руку дай мені свою:
За Україну, за Україну
Ми поруч станемо в бою.

М а к с и м

Вкраїни різні в нас, Мар'яно.
Твоя у панському багні,
Моя — тривожно й полум'яно
Горить зорею вдалині.
Мене не зігне біль і горе
На радість дукам і панам,
За неї, вільну, наче море,
Я щастя й кров свою віддам!

З вулиці швидко входить група червоногвардійців.

Ч е р в о н о г в а р д і й ц і

— Що сталося? Чому ти зняв тривогу?
— Твій посланець нас повернув з дороги.

М а к с и м

Не час нам, друзі, нині святкувати.
Мерщій — в завод. Викочуйте гармати.

Червоногвардійці йдуть до заводської брами.

Прощай, Мар'яно.

(Виходить разом з червоногвардійцями).

М а р ' я н а

Одцуравсь... Пішов...

О, як же з серця вирвати любов?..

(Виходить).

З-за кущів з'являється Горбенко, з ним кілька петлюрівських отаманів на чолі з осавулом.

Г о р б е н к о

(вказуючи на «Арсенал»)

Через яри до «Арсеналу»
Ведіть найкращі курені...

О т а м а н и
(як луна)

...курені.

Г о р б е н к о

За півгодини по сигналу
Завод захопимо в огні...

О т а м а н и
(як луна)

...у вогні.

Г о р б е н к о

Візьмем гармати, склади зброї,
Завод відрізатъ нам з руки.
Нехай поскимлять ці герої —
Голодні бунтівники.

О т а м а н и
(як луна)

...бунтівники!

Горбенко й отамани зникають за деревами. Вулицею поспішає до заводу велика група робітників, що повертаються з маніфестації.

Робітники

- На «Арсенал! На «Арсенал!»! Тривога!
- Сказав Максим — мерщій на «Арсенал!»!
(*Проходять до заводу*).

З-за рогу вулиці вибігла Ярина, затримує одного з робітників.

Ярина

Товаришу...

Робітник

Чого тобі?

Ярина

Максима...

Скажіть, Максима як мені знайти?..

Робітник

Навіщо?

Ярина

Звістка... Ви скажіть — Ярина...

У мене звістка...

Робітник

Добре. Почекай.

(*Іде в завод*).

Ярина

Чекати я готова хоч до ночі...

Коли б же знати, на радість чи біду.
(Підійшла до куща калини).
Калино-сестро, цвіте мій дівочий,
Скажи, чи щастя я своє знайду?..
(Зупинилась біля садової лави, задумалась).

Не на горе, не на лишенько,
Не на люту біду
Зацвіла високо вишенька
У зеленому саду.
Умивалась під спекою,
Наливалась між людьми
І холодної й далекої
Не боялася зими.
І не знала стежки витої,
І не чула тих розмов,
Що край неї, білоцвітої,
Я знайшла свою любов.

Увійшов М а к с и м.

М а к с и м

Невже вона?.. Чому ж в таку хвилину?..
(Іде до неї).

Ярина кинулась йому назустріч.

Я р и н а

Максим! Послухай...

М а к с и м

Здрастуй же, Ярино!

Я р и н а

У сотника почула я розмову...

М а к с и м

У сотника?

Я р и н а

У нього змова! Змова!

Тебе ж воли... Тебе хочуть убити!

З вулиці повертається до заводу ще одна група робітників на чолі з червоногвардійцем, якого Максим послав до комітету.

Ч е р в о н о г в а р д і є ц ь

Товаришу Максиме! Ось пакет,

Наказ новий прислав нам комітет.

(Віддає Максимові конверт).

М а к с и м

(швидко розриває його і пробігає очима записку)

Все сходиться... Запахло знову боем.

Закрийте брами! І роздайте зброю!

Робітники йдуть до заводу.

Ч е р в о н о г в а р д і є ц ь

(в бік вулиці)

Там наші йдуть.

М а к с и м

Я ждатиму їх тут.

Червоногвардієць виходить.

Я р и н а

Тебе уб'ють!

М а к с и м

Ну, це ще ми побачим!

Я р и н а

В бою над кожним чорний ворон криче...
Ховайся!

М а к с и м

Я солдат, а не дитина.
Але скажи... скажи мені, Ярино...
В твоїх очах і смуток, і тривога...

Я р и н а

Ночей не сплю... Боюся я...

М а к с и м

За кого?

Я р и н а

Ох, не питай, Максиме, не питай...
А коли зможеш — серцем відгадай!..

М а к с и м

Чи ж правда це?.. Моя єдина, мила!

Я р и н а

На тебе я очей звести не сміла...
Бо ти орел! А я лише служниця...

М а к с и м

Для мене ти — мов зірка-зоряниця.

Я р и н а

В серці радість чиста і глибока,
Я лочу до тебе й виглядаю,
Мов зоря вечірня одинока,
Мов пташина з тихого Дунаю.
І любов не ділиться з журбою,
Не всихає росами у цвіті.
Милий мій, коханий! Я з тобою,
Ти моя надія в цілім світі!

М а к с и м

Мрію, жду і не знаходжу слова,
Як без тебе жити — я не знаю.
Ти мені — мов зірка вчорова,
Мов пташина з тихого Дунаю!

За деревом з'явилася Мар'яна, вражено дивиться на
Максима і Яригу, які, обнявшись, виходять.

М а р ' я н а

О день лихий!.. Хвилино зловорожа!..
Моя служниця — і Максим!.. О боже!..
В супроводі гурту дівчат вулицею йде Олекса.

О л е к с а

(співає, залицяючись до дівчат)

Де дівоча врода,
Там життя не шкода.
У гарячій поцілунку
Слава й нагорода.
Що мені негода —
Де дівоча врода!
За обійми чорнобривки
І життя не шкода!

М а р ' я н а

Образу я свою не подарую...
На зло йому Олексу причарую!

О л е к с а

За обійми чорнобривки
І життя не шкода!

М а р ' я н а

Невже не шкода й справді, Олексію?

О л е к с а

Мар'яно!

(До дівчат).

Йдіть, дівчатка-павичатка,
Я здожену...

Д і в ч а т а
(зігхаючи)

Бувай здоров, Олексо.
(Виходять).

М а р ' я н а

Було колись, що за любов дівочу
На смерть ішли... Було — й навек сплигло.

О л е к с а

Ні, не сплигло. Як хочеш — перевір...
Проте мені до панни — як до зір...

М а р ' я н а

Любов рівняє чабана і пана.

О л е к с а

Любов? Чия?

М а р ' я н а

Вгадай...

*(З удаваною схвильованістю відійшла, зупинилася
на краю сцени).*

О л е к с а

Невже...

Мар'яна обернулася до нього, усміхнулася.

Мар'яно!

Мар'яна вибігла. Олекса побіг за нею.

З вулиці входить м а т и Максима й Олекси. Вона одягнена по-дорожньому, за плечима клунок. Глянувши на лаврську дзвіницю, низько вклонається, побожно хреститься.

М а т и

Святі угодики печерські,
На вас найбільше уповаю.
Я сто верстов ішла з села,
Синам гостинця принесла,
А як знайти їх тут — не знаю...
Допоможіть... Стомилась я...
(Сідає на лавку).

Протягом дальшої сцени з вулиць, з парку, з усіх боків група за групою входять войовниче пастронені м а н і ф е с т а н т и, представники різних політичних угруповань. У кожній з груп свої прапори, церковні корогви та ін. Першою з'являється ю р б а ж о в т о б л а к и т н и к і в.

Ж о в т о б л а к и т н и к и

— Панове, годі вам ховатись!
— Пора провчить робітників!

Входить група анархістів.

А н а р х і с т и

— Анархія — порядку мати!
— А значить — бий більшовиків!

З'явилася чимала група випадкових прохожих.

П р о х о ж і

— Чия тут влада?

- Нічия.
- А що?
- Нічого.
- Тож-бо й є!

З боку Лаври входить група церковників.

Церковники

Спаси, господи, люди твоя
І благослови достояннє твоє.

Раптом з-за рогу вибіг озброєний загін петлюрівських гайдамаків на чолі з осавулом. Вони бігцем прямують до брами «Арсеналу».

Осавул

За Симона Петлюру!

Петлюрівці

— Слава!
(Але, наткнувшись на замкнену браму,
враз зупинились).

- Тут замкнуто!
- Пропала справа...

Осавул

Ламати браму! Не спиняйтесь!

Петлюрівці знову кидаються до брами. На башті «Арсеналу» з'явився червоногвардієць.

Червоногвардієць
Назад! Бо будемо стріляти!

Петлюрівці подалися назад.

Н а т о в п

- Зірвалось!
- Марно й сподіватись...
- Анархія — порядку мати...
- Їх не злякать, казав же я...
- Спаси, господи, люди твоя...

І враз всі замовкли, прислухаючись до могутнього співу, що залунав десь поблизу за сценою. З-за рогу вулиці вийшла на чолі з Максимом ще одна група робітників з червоним прапором.

Р о б і т н и к и
Ходить вітер грозовий,
Повставайте, хто живий!

А мати, як тільки побачила Максима, кинулась до нього.

М а т и

Максиме!

М а к с и м

Мамо!

(Підбіг до матері, обняв).

Р о б і т н и к и

Зітре ворога навалу
Робітництво «Арсеналу»,

Стяг червоний,
Стяг червоний, бойовий!

Юрба подалася назад, гайдамаки по знаку осавула оточують
робітничу колону. Максим залишився відгородженим від
своїх.

М а т и

Ой що ж це діється у вас?

М а к с и м

Даруйте, матінко, не час...

Н а т о в п

— Та бий їх!

— Що? Та де ж свобода?..

М а к с и м

Товариші! В ім'я народу
Гартуймо волю ми єдину
Під робітничий прапор свій.
Нас поведе ув іншу днину,
На інший, на священний бій.

Г о л о с и

— Куди?

— І хто?

М а к с и м

На виднокрузі
Дороги наші немалі.

Г о л о с и

Хто поведе?

М а к с и м

Наш Ленін, друзі!

Г о л о с и

Де Ленін?

М а к с и м

З нами, всюди на землі.

О с а в у л

Мовчать! Назад!

(Вказуючи на Максима).

Арештувати!

Кілька гайдамаків хапають Максима і тягнуть за сцену.

Н а т о в п

— Не смійте!

— Бий!

— ...порядку мати...

— ...пустіть!

— ...пора робітників...

М а к с и м

Тримайтесь!

Ж о в т о б л а к и т н и к и

Бий більшовиків!

На площі зчиняється бійка, летять під поги корови й прапори, гайдамаки розганяють патови. На сцені залишилась тільки мати.

М а т и

За що його схопили у неволю?..
А я ж ішла з надією здаля...
Вчорніє небо від мого болю,
Від сліз моїх посивіє земля.
А я ж брела, щоб сина пострічати,
Мій день, мій вік зміта важкі сліди,
Де на обніжках Україна-мати
Закуті руки простяга сюди.
Твого сина розп'яли, о боже,
Твого Христа, неначе за розбій.
А хто ж моему сину допоможе?..
І ти мовчиш, жорстокий боже мій!
І ти від сліз п'янієш, як на святі,
О давній боже, нащо я молю?..
Дивись — земля розколеться в розплаті,
Вчорніє небо від мого жалю!

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

КАРТИНА ТРЕТЯ

Зал у палаці, той самий, що і в першій картині. Тепер тут штаб-квартира Горбенка. За столом, що колись належав генералові,— Горбенко.

Горбенко

Таки діждались ми свободи,
Проливши крові ручаї...
Сади вишневі, землі й води —
Тепер мої. Авжеж, мої.
Але тривога і турбота
Печуть у грудях через край,
Щодня підводиться голота,—
Ім волю дай і землю дай...
О ні, не буде й того дива,
Злидар — не брат багатія,
І Україна — щедра нива
Моя, ще з прадіда моя!
Вогнем, залізом іншу мову
Вестиму з ними без обмов.
І якщо кров поллється знову,—
Хай ллється морем... Я готов!

Входить Семко.

Семко

Служниця ваша.

Г о р б е н к о

Хай зайде сюди.
Бери загін, Максима приведи.

С е м к о

Іду.

(Виходить).

На порозі — Я р и н а.

Я р и н а

Добривдень.

Г о р б е н к о

Що тобі, Ярино?
Коротше тільки.

Я р и н а

Я лише хвилину...
Служила я завжди сумлінно,
Годила панні довгі дні...
А нині я прошу уклінно,
Допоможіть тепер мені.
Благаю щирими слізьми:
Звільніть Максима із тюрми.

Г о р б е н к о

Максим?.. А що тобі за діло?

Я р и н а

Він мій коханий.

Г о р б е н к о

Новина!..

Ти, мабуть, просто очманіла...
Подумай, дівко навісна,
За кого просиш!.. Він свободу,
Він Україну продає!

Я р и н а

(враз підводиться)

Неправда це! Він для народу
Ладен життя віддати своє!

Г о р б е н к о

Заговорила... Геть з очей!

Я р и н а

(гордо)

О, не кричіть. Моїх речей,
Моїх благань не вчули ви,
Тож не минути й вам біди:
Сто сот киян прийде сюди,
Вони не схилять голови
І зброєю, а не слізьми
Максима вирвуть із тюрми!

(Виходить).

Г о р б е н к о

Чи збожеволіла, чи п'яна?
Ох, розпустила слуг Мар'яна!

Входить Семко.

С е м к о

Привів. Та тільки кличуть пана
До головного отамана.

Г о р б е н к о

Іду.

С е м к о

А нам як?

Г о р б е н к о

Почекайте.

Очей із нього не спускайте.
(*Виходить*).

С е м к о

(*гукає в двері*)

Ведіть сюди!

Кілька озброєних гайдамаків вводять Максима.

С е м к о

(*до Максима*)

Стань до стіни.

(*До гайдамаків*).

Очима з мушки не змигни.

(До інших гайдамаків).

Ви трос йдіть униз на сходи,
А вам під вікна треба стати.
Пекельний ворог він народу,
І мусим добре пильнувати.

Гайдамаки вийшли, залишилось лише двох вартових.

Пішли буржуйські холуї...

(До Максима, що стоїть обличчям до стіни).

Наказуй, друже. Тут — свої.

М а к с и м

До мене ближче, хлопці. Цю нагоду
Нам скористати треба.

(Сідає до столу, пише).

До заводу

Записку цю Боженкові неси,

А інше на словах передаси.

І мчи мерщій, не зупиняйся в місті.

П е р ш и й в а р т о в и й

Єсть, мчать мерщій хоч би верстов зо двісті.

(Швидко виходить).

М а к с и м

(пишучи, до другого вартового)

Тобі до Іванова путь відома,

Неси й скажи, що скоро буду вдома.

Ти зрозумів? Хай не спиняють діло.

Другий вартовий
Товаришу Максиме, зрозуміло.
(*Виходить*).

Максим

(*сміючись, звертається до Семка*)
Кого ж охороняєш ти, Семене?
Мене чи пана сотника від мене?..

Семко

Нажив собі я клопоту з тобою...
(*Почувши чийсь кроки*).
Ідуть... Пройдімо до передпокою.

Виходять.

В інші двері входять Горбенко і Мар'яна.

Мар'яна

Ти мусиш це зробити, брате.
Максима треба врятувати,
Інакше жить мені несила...

Горбенко

За нього інша вже просила.

Мар'яна

Ярина?!

Горбенко

Так.

(Глузливо).

Служниця й пані
Вже стали рівні у коханні...

М а р ' я н а

Не вирву ж серця я з грудей...
Ти бачиш слуг, а я людей.
Максим — орел! Найкращим сином
Він міг би стати для України.

Входить о с а в у л.

Г о р б е н к о

Що сталося?

О с а в у л

Важлива новина.

Та тільки... не для ніжних вух вона.

М а р ' я н а
(до Горбенка)

Я жду.

(Виходить).

Г о р б е н к о

Що ж скажеш ти мені?

О с а в у л

Повстали враз два курені,
З'єдналися з робітниками,

Ідуть, погрожують штиками
І вимагають, щоб з тюрми
Більшовиків звільнили ми.

Г о р б е н к о

Прокляття! Де ж вони?

О с а в у л

Ідуть сюди.
Боюся, щоб не трапилось біди.

Г о р б е н к о

(кидається до столу, швидко пише)

Ми бунтарям заткнемо зараз рота...
Ув'язненим відкрий з тюрми ворота.

(Віддає наказ).

Наказ відразу ж покажи юрбі,
Інакше — лихо і мені, й тобі.

О с а в у л

А як же цей, візьми його нечистий,
Максим?..

Г о р б е н к о

Його звільнив я особисто.

Осавул виходить.

Ми воювати теж умієм.
Крутись-вертись мудрим змієм.

(Гукає в двері).

Семко!

Вбігає Семко.

Семко

Я тут.

Горбенко

А він?

Семко

Чекає.

Горбенко

Його на волю відпускаєм.

Перепустку при свідках дай.

Семко

А потім?

Горбенко

Слухай і зважай.

Піде він зразу ж до заводу.

Найближчий шлях — через яри...

Ти хочеш мати нагороду?

Семко

Наказуйте.

Горбенко

Із-за гори

Стрільни йому зненацька в спину.

Збагнув?

С е м к о

Служу вам — до загину!
(*Виходить*).

З іншого боку входить М а р ' я н а.

Г о р б е н к о

Спасибі щире, сестро моя мила,
Що добру іскру ти в мені збудила.
Максим тебе зневажив тяжко, знаю...
І все ж його на волю відпускаю.
Ти рада, сестро?

М а р ' я н а

За Максима рада...
Для себе ж я не знаю вже розради.

Г о р б е н к о

Таїть від тебе я не маю права:
Прослалась путь нам довга і кривава.
Вся Україна нині у вогні...

М а р ' я н а

Вкраїна інша снилася мені...
В вінку барвінковім, погожа,
Мов юна дівчина в саду.
А тут навколо — лють ворожа,
І кров, і сльози на виду.
Ти йдеш на бій в злобі і шалі,

Торуєш кров'ю дальню путь.
Робітники ж на «Арсеналі»
Вкраїну першу визнають.
Хоч би спочити на годинку...
Стомилась я в цю ніч гірку...
Вкраїну бачу не в барвінку,
А лиш в терновому вінку.
(Повільно виходить).

Г о р б е н к о

Не допоможе, сестро, тут сльоза.
Іде гроза, іде страшна гроза.
На барикадах завтра знов і знов
Пролетється кров... Нехай же ллеться кров!

Вбігає С е м к о.

(Кинувся до нього).

Ну що?

С е м к о

Побіг він через кручі...

Г о р б е н к о

А ти?

С е м к о

Стрільнув.

(Пауза).

Але не влучив.

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

По центру сцени вдалині, на печерських горах,— кам'яні мури заводу «Арсенал», вежа, над якою червоним вогником полум'яніє прапор. Зима. Надвечір'я.

Праворуч на сцені особняк Горбенка і сад перед ним. Узорчаста залізна огорожа відокремлює садибу від вулиці.

На ганку свого будинку стоїть Горбенко, похмуро дивиться на димовий стовп від пожежі, що здіймається вдалині над «Арсеналом».

Г о р б е н к о

Даремно все: бої, пожежі,
Атак певпипних лютий шквал...
Мов скеля — ці прокляті вежі,
І не скорився «Арсенал».
Стоїть у грізній обороні
І не схиляє голови...
А до Дніпра полки червоні
Вже йдуть від Харкова й Москви...
(*Люто погрожуючи «Арсеналові»*).
Тебе я мушу підкорити!
На завтра — штурм, останній бій!
На завтра — жити чи не жити
Або мені, або тобі!

Входить група петлюрівських отаманів.

О т а м а н и

Привіт, отамане.

Г о р б е н к о

Привіт, панове.
Я радий бачити вас пині знову.
Заходьте до господи. Перед боєм
Ми звірим, чи горілка ще міцна...

О т а м а н и

Хильнемо радо нині ми з тобою
По келиху, по келиху, до дна.

Г о р б е н к о

А завтра — штурм... На цього вся надія,
Бо йдуть на нас червоні з-за Дніпра.
Залізом... Кров'ю... Попелом розвіять
Нам арсенальський заколот пора.

О т а м а н и

Залізом! Кров'ю! «Арсеналу» — край!
На завтра бій... А нині — пий, гуляй!

Всі йдуть у будинок. З підвального приміщення цього ж
будинку виходять Ярина, мати Максима і Олекси та
кілька жінок з клунками.

Я р и н а

Коли стемніє, між бур'янами
Ми проповзем через яри,
Із «Арсеналу» туди за нами
Прийдуть розвідники з гори.

На ганок вийшла Мар'яна. Непомічена, вона слухає розмову.

Лютує голод у заводі знову,
Без нас його не подолать...

М а т и

Для них ми небо прихилить готові,
По краплі кров свою віддять.

Ж і н к и

Для них ми небо прихилить готові,
По краплі кров свою віддять.

Я р и н а

Ідіть же з богом. За ярами
Вночі зустрінуся я з вами.

Жінки виходять. Ярина йде у підвал.

М а р ' я н а

О ні, Яриночко! До нього
Ти більше не знайдеш дороги.
(Замикає залізну хвіртку на ключ і відступає
у затінок).

З великим клунком повертається Ярина, марно намагається відчинити пастку.

Я р и н а

Ой, що це? Пастка?
(Схопилася за клунок).

Тут набої...
Куди ж тепер подіти їх?..

М а р ' я н а

Давно я стежу за тобою,
І зараз ти в руках моїх.
Мішок цей, певно, для повстанців?

Я р и н а

(гордо)

Для них. Патрони й сухарі.
А вас чекають в домі танці
І кавалери-картярі.

М а р ' я н а

За ці слова — тяжка відплата.

Я р и н а

Ну що ж, мерщій покличте брата.
Вражено дивиться Мар'яна на Ярину.
Пауза.

М а р ' я н а

Стривай, Ярино... Не для суду
Тебе спинила я в цю мить...
Спада з очей моїх полуда,
Та серце раною горить.
Несила жити більше з нею.
Максима любиш ти, я знаю.

Я р и н а

Він назвав мене зорею,
Пташкою з Дунаю.
Полечу до нього в руки
Горлицею з лугу...

М а р ' я н а

Де сховати в серці муки,
Чим розважить тугу?..
Як сказати — я не знаю...
Слухай же, Ярино:
Я давно його кохаю,
Від любові гину.

Я р и н а

Мабуть, сон тобі наснився
На тяжкім світанні.
Не для примхи він судився
Вередливій панні.

М а р ' я н а

Ні, не примха — зла година,
Грозова хмара...
Ох, забудь його, Ярино,
Він тобі не пара.
Я вкажу йому дорогу,
Буде він щасливий.
Він — орел, а ти для нього

Перепілка сива.
Благаю я тебе слізьми...

Я р и н а

Віддать Максима?

(Раптом).

Що ж, візьми!

Іди до нього в ніч похмуру
За арсенальські грізні мури,
Мішок оцей під кулями тягни,
А там, на зло своїй Центральній раді,
З Максимом поруч стань на барикаді!
Іди!

Мар'яна мовчить.

Мовчиш?.. З дороги ж! Відчини!

Мар'яна відчипяє хвіртку.

М а р ' я н а

На смерть ідеш...

Я р и н а

За мною не тужи.

М а р ' я н а

Благаю я: Максима бережи.

Ярина виходить.

В серці холодна руїна,
Стежки не бачу вже я.
З іншими йде Україна...
Зламана доля моя.

З будишку виходить Горбенко.

Горбенко

Сумуєш, сестро? Ну, а ми гуляєм...
На завтра — штурм! Нещадний, лютий
бій...

Мар'яна

Яка ж чекає доля арсенальців,
Якщо вони не встоять в боротьбі?

Горбенко

По келиху зап'ємо їхню страту.
Загинуть всі.

Мар'яна

(хвилюючись)

Пообіцяй мені...
Благаю я: заприсягнися, брате...

Горбенко

Ти вся тремтиш, мов у лихому сні...

Мар'яна

...пообіцяй Максима не вбивати!

Г о р б е н к о

(уважно глянувши на неї, міржує про щось)

Спинити багнет не можна у бою...
Полон почесний — ось моя порада!
Записку я пошлю йому твою
І в домі нашим привітаю радо.

М а р ' я н а

Не прийде він... На відповідь не жди...

Г о р б е н к о

Ну що ж, плачем не викупиш біди.
(Іде в будинок).

З вулиці входить О л е к с а в одязі гайдамаки, чорні вуса
мало не до грудей.

О л е к с а

Мар'яно!

М а р ' я н а

Хто ви?

О л е к с а

(на мить відчеплює вуса)

Придивись: це я.

М а р ' я н а

Олексю! Звідки ти?

О л е к с а

Із «Арсеналу».
Пробравсь у розвідку. Зайшов на мить,
Щоб хоч здаля на тебе подивитись.
Для мене ти — як мавка лісова:
Повабила і десь в імлі розтала...

М а р ' я н а

Не час про це...

О л е к с а

Чому ж?

М а р ' я н а

На завтра — штурм.
Над вами смерть нависла невблаганна,
І знаю: першим упаде Максим...

О л е к с а

Не побивайся ти за ним.
Максим не скориться біді
Ні на землі, ні на воді.
Щоб поквитатися із нею,
Пройде він навіть під землею...
Та тільки то вже — таїна!..

М а р ' я н а

(докірливо)

Від мене?..

О л е к с а

Зіронько ясна!
Тобі я вірю... До Дніпра
Ми розкопали давній хід
Із арсенальського двора.

М а р ' я н а

Що ж далі?

О л е к с а

Стежка через лід
Вночі, повз вашу охорону,
Назустріч гвардії Червоній!

М а р ' я н а

Максим врятується!

О л е к с а

До ранку
Він знов повернеться в облогу.

М а р ' я н а

На смерть...

О л е к с а

Або на перемогу!

М а р ' я н а

Тобі пора вже... Будь щасливий!

О л е к с а

Прощай, русалонько зваблива.
(*Виходить*).

На ганку з'явився Горбенко.

Г о р б е н к о

Мар'яно, гості ждуть.

М а р ' я н а

Стривай...

Найбільшу в світі клятву дай,
Що ти Максима, ніби брата,
Полоном хочеш врятувати.
Коли обдуриш — я загину!

Г о р б е н к о

Клянусь любов'ю до України!

М а р ' я н а

Велика клятва це й свята...
Послухай же... Біля моста
Є хід підземний з «Арсеналу».

Г о р б е н к о

Завалений.

М а р ' я н а

Та розкопали

Його вже знов, і ходом цим
Пройде до берега Максим.

Г о р б е н к о

Коли?

М а р ' я н а

Вечірньої пори.

Г о р б е н к о

Втрачать не можна ні хвилини...

М а р ' я н а

О брате! Клятву повтори!

Г о р б е н к о

Клянусь любов'ю до України!

(Біжить у будинок)

М а р ' я н а

Максиме мій!.. Ненависний! Коханий!

Щоб тільки жив — усе я віддаю.

В цю мить мов ніж крицево-полум'яний

Втопила я у душу у свою...

І в безнадії тягнеться розлука,

І день, і ніч, і молодість майне...

Максиме мій, тяжке жадання й мука,

Чи пожалій, чи прокляни мене!

КАРТИНА П'ЯТА

Барикада перед брамою «Арсеналу». Припорошені снігом
шанці. Біля вогнища гріються робітники.

Хор робітників-червоногвардійців

Кружляє навколо лиха хуртовина,
І смерть зловорожа за нами бреде...
За волю, за волю твою, Україно,
Віддав арсеналець життя молоде.
Над ним заgrimіли у полі гармати,
Наснився весною ромашковий цвіт,
І дівчина мила, й заплакана мати,
Заплакана мати одна край воріт.
З'являються Максим і Ярина.

Максим

Розлуки час...

Ярина

Зажди ще хоч хвилину!
Здавили серце злі передчуття...

Максим

Моя кохана!

Ярина

Рідний мій, єдиний!

М а к с и м т а Я р и н а

Любов моя — тобі на все життя!

Х о р р о б і т н и к і в - ч е р в о н о г в а р д і й ц і в

Йому увижались задимлені зорі,

І всохла на віях гаряча сльоза.

І встала над ним Україна в дозорі,

Червона калина, дніпровська гроза!

Я р и н а

Розлуки час...

М а к с и м

Прощай, моя Ярино!

Я р и н а

З тобою я навік, без вороття...

М а к с и м

Я повернуся.

Я р и н а

Рідний мій, єдиний!

М а к с и м т а Я р и н а

(разом)

Любов моя — тобі на все життя!

Входять мати і Олекса.

М а к с и м

(до матері)

Вгамуйте смуток. Повернусь я скоро.

М а т и

Нехай же путь твою освітять зорі.

Прощаються.

М а к с и м

(до Олекси)

Бувай здоров.

О л е к с а

Я назирці... Здаля!

До берега.

М а к с и м

Вертайся ж відтіля.

Максим і Олекса пішли.

М а т и

Забіліли білі сніги на дорозі,

Заболіло моє серце у тривозі.

Серед снігу я посию жмуток м'яти,

Буду тебе, сину, з ночі виглядати.

Як не зійде сива м'ята із-під снігу —

Я сльозами розтоплю холодну кригу.

Якщо син з дороги з ночі не помітить,
Вирву серце я для сина — хай посвітить!
(*Повільно виходить*).

Як тихе відлуння того, що відбувається в цю мить у душах
арсенальців, знову пролунали,— може, без слів — останні рядки
пісні арсенальців.

Х о р

...і встала над ним Україна в дозорі,
Червона калина, дніпровська гроза.

Затихає пісня. Падає сніг. Свище вітер над дніпровськими
кручами. Сидять повстанці біля скупого вогнища, хто за-
мріявся, хто задрімав. Підводиться *п о р а н е н и й* солдат,
що лежить трохи осторонь.

П о р а н е н и й

Води... Водиці крапельку мені...

Я р и н а

Зажди хвилину. Зараз принесу.
(*Вийшла*).

Ще дужче закружляла завірюха, густіша стала сутінь ночі.

П о р а н е н и й

Коли ж той мир, і воля, і земля?..
Гармати б'ють... Ой гук же мати, гук...
О, скільки ж ще судилось ран і мук?..
І як позбутись чорної біди?..

Якби почув нас Ленін відсіля —
Навчив би віп...

І тоді з-під сивої завірюхи, з темряви ночі на дніпровському
раздоллі йде Л е н і н, такий, як в душі солдата і в людській
пам'яті.

Л е н і н

Між вами я завжди
Життям своїм і думами своїми,
І ваші рани, як печаль,— в мені,
І подвиг ваш — моя надія, люди.

П о р а н е н и й

Товариш Ленін! Як же ви пройшли?
Навколо ж — мур... Та ще й така пороша!..

Л е н і н

Мене звитяги ваші привели.
Я вас почув, товаришу Тимоше.

П о р а н е н и й

Не шкодував я в битвах голови,
Щоб правдувала правда для народу.

Л е н і н

Все буде так, як вимріяли ви
В бою тяжким для правди і свободи.

Мов заворожений слухає Леніна солдат, а Ленін і сам за-
мріявся між повстанцями.

Прийдуть інші покоління, люди,
Інше встане сяєво століть...
Без печалі, крові і огуди
Наше діло буде пломенить.
Бо сім'я людська у дні розплати
Полюбила волю над усе,
І тебе, народ наш, земле-мати,
На руках до сонця понесе!

П о р а н е н и й

(мрійно)

І жінці, й діткам напишу листа,
Як вас зустрів... Ото їм буде втіха!
Ото їм радість! Га? Товариш Ленін,
Кажіть же далі...

(Повертається обличчям, але Леніна вже немає).

Свище завірюха.

(Підводиться на весь зріст).

Друзі ви мої!
Я бачив Леніна отут, між нами!
Йй-богу, говорив отак, як з вами!
(В найвищому напруженні).

Вперед! В атаку!

А р с е н а л е ц ь

Ленін з нами!

Р о б і т н и к и

Вперед! За Лешіна! Ура-а!

І робітники кинулись в нестримну атаку. З'являється Я р и н а.

Вбігає О л е к с а.

О л е к с а

Біда! Де наші?

Я р и н а

Кинулись в атаку.

О л е к с а

Максима захопили гайдамаки!..

З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

КАРТИНА ШОСТА

Похмурий каземат. М а к с и м стоїть біля заграбованого віконця, вдивляється вдаль, де за Дніпром рожевіє світанок.

М а к с и м

І знову сонце промінь покладе
На подніпровім чистім небокраю.
Життя моє, цвітіння молоде,

Чи буду я тобою жить — не знаю.
Розлетілись чорні ворони
По українському лану,
Обклювали на всі сторони
Білу яблуню одну.
Піднімися, зоре, в затінку,
Освіти отецький край.
І любов, і друзі, й матінко,
Все життя моє, — прощай!
Знаю: з болями й розлуками
Підуть інші по сліду.
Не схилося я під муками
І від кулі упаду.
Ніби промінь поміж горами
В весняну погожу рань.
Під червоними прапорами
Робітничих сподівань.
...Налетіли чорні ворони
На українському лану,
Обклювали на всі сторони
Білу яблуню одну.

В каземат входить Горбенко.

Г о р б е н к о

Збирайсь, Максиме, на останнім слові.

М а к с и м

Готовий я.

(До Горбенка).

І кат напоготові.

Г о р б е н к о

Тебе на розстріл мушу я віддати.
Та може діять інший тут закон:
Звели своїм, нехай здають гармати.

М а к с и м

А їм полон?

Г о р б е н к о

Так, з милістю полон.
І ти це житло кинеш ненависне.

М а к с и м

Казав той рак, що він зимою свисне...
І ніби дурні вже перевелись?
Ох, мав би зброю я, як то колись!

Г о р б е н к о

Подумай краще. Є хвилинка-друга.

М а к с и м

Про що гадати, як стоїть катюга,
Нікчема й зрадник. Тут розмові край.

Г о р б е н к о

Собі ти вирок виніс.

М а к с и м

Що ж, стріляй!

Г о р б е н к о

Ти заслужив на чорну смерть свою,
І все ж, Максиме, я тебе прощаю.
Ти мужнім був. Ти чесний у бою,
І честь твою я щиро поважаю.
Нехай, мов сніг, незгода наша тане...
Іди. В тривозі сохне там Мар'яна.

М а к с и м

Це пастка?

Г о р б е н к о

Вір. Забудь незгодам лік.
(Вказує на двері).

Максим іде. Горбенко стріляє йому в спину.

М а к с и м

По-зрадницькому... Проклят будь навік!
(Падає).

Вбігає М а р ' я н а.

М а р ' я н а

Максиме, де ти?
(Побачила його на підлозі).
Що це? Божя сила!..

М а к с и м

Радій, Мар'яно... Добре відплатила...
(*Умирає*).

М а р ' я н а

Тебе поранено... Ні, ні, не вбито...
Я ж рятувала...

Г о р б е н к о

(*понура*)

Чом несамовито
Волавш тут?

М а р ' я н а

Це ти убивця! Ти!
О, як ти смів любов'ю присягти
До України?..

Г о р б е н к о

Слухай, сестро, брата...

М а р ' я н а

Мовчи, катюго, путь твоя проклята.
Ім'я твоє — то Каїна ім'я!
(*Падає навколішки біля Максима*).
А як же я тепер?.. А як же я?..

КАРТИНА СЬОМА

Засніжений парк над Дніпром. Мати в чорній жалобній одежі вийшла з сином Олексом на дніпровську кручу.

О л е к с а

У місті радість. З-за Дніпра-ріки
Принесли волю зоряні полки.
А в мене біль щоденно серце крає.

М а т и

Прощення ждеш?

О л е к с а

Його, мабуть, немає...
І кожен день, і кожну мить
Мене веде печаль глибока
І серце спомином болить,
Немов дитина одинока,
Коли була жорстока січ,
Важка надходила розплата,
Я розповів Мар'яні в ніч
Велику таїну про брата.
І брат упав тоді в огні.
О горе тяжке мені,
О непростима муко люта,
Душа тим спогадом закута,
Посивіла в самотині.

М а т и

Я знаю це. Іди, іди,
Бо слухать спомин той несила,
Я біля серця вас посила,
Плекала двох, на світ родила, —
Не врятувала від біди.
Ти не хилися, мов дитя,
В собі неси його життя,
Іди. А я тебе простила.

Повільно пішла. З'являється М а р ' я н а.

М а р ' я н а

Зникає, гасне ніч похмура,
Тікають зрадники й Петлюра,
Стрічають люди вість нову,
А я немовби й не живу.
(Повільно йде).

Назустріч їй Я р и н а.

Спинись, Ярино, глянь мені у вічі.
Пробач, як можна.

Я р и н а

Ти не ждала стрічі.

М а р ' я н а

Ні, то неправда. Я прийшла сама,
Коли у серці люта зима,

Тому втекти від долі вже несила.
Максима я любила...

Я р и н а

І убила!

М а р ' я н а

Я ж хотіла рятувати
Ту любов у квіті.

Я р и н а

І нема тобі відплати
На білому світі.
Бо любов твоя в тумані,
Серцю на заваді,
У спокусі, та в омані,
Та в кривавій зраді.

М а р ' я н а

Що ж, карай мене, Ярино,
Я на все готова.

Я р и н а

Ні, не зичу тобі згину,
А скажу до слова:
Ти чорним лихом в серце не втручайся.
Живи собі — і всім життям карайся!
(*Виходить*).

Мар'яна стоїть у глибокому смутку. Аж тут надходять юрби люде й зустрічати червоні полки.

К и я н и

- Це правда?
- Правда!
- Воїни червоні
- Вже по льоду ідуть!
- Он зброя й коні!
- Ходім туди!
- Ходімо звідусіль!
- Готуйте рушники, і хліб, і сіль!

Прибувають все нові й нові юрби з прапорами, з гаслами на червоних полотнищах. Між натовпом Г о р б е н к о в одязі ченця і о с а в у л, переодягнений в селянський кожух, з батіжком у руці.

Г о р б е н к о

Петлюра втік, а нам велів лишатись,
До повстання нового готуватись.

О с а в у л

Велика честь. На тому вам поклін.

Г о р б е н к о

Ти що?

О с а в у л

Піду Петлюрі навздогін.

Г о р б е н к о

Т и ж з г о д у д а в .

О с а в у л

П о д у м а в — і р о з д у м а в ,
З н и к а ю я , б о в л а с н а ш к у р а
М е н і д о р о ж ч а , н і ж П е т л ю р а .
(Зникає).

Горбенко змішується з юрбою. Ідуть червоноармійські
загони.

Ч е р в о н о а р м і й ц і

У г р о з і , в б о ю , в н е г о д і
В і т е р в о л і н а м г у д е .
Н е с т о м и л о с я в п о х о д і
Н а ш е в і й с ь к о м о л о д е .
Т і л ь к и с л а в а в п о л і й д е ,
Т і л ь к и р а н и д е - н е - д е .
Н е с т о м и л о с я в п о х о д і
Н а ш е в і й с ь к о м о л о д е !

К и я н и

— Хлопці-молодці,
Виправка брава...
— Хлібом стрічайте!
Слава їм, слава!

Червоноармійці

Чорнобривка при народі
Нас до хати поведе...
Не стомилося в поході
Наше військо молоде.

Київці

Не стомилося в поході
Військо славне, молоде!
(Підносять командирові хліб-сіль на рушнику).
Вітає Київ вас зі всім загоном
І хлібом-сіллю, і земним поклоном.

Командир

Спасибі вам. Ми путь пройшли чималу.
А де ж хоробрі друзі з «Арсеналу»,
Що не зганьбили славному барикаду,
Хоч кожна мить...

Горбенко

(з юрби)
Плекали чорну зраду!
(Хоче зникнути).

Олекса

Стривай, ти хто?
(Хапає Горбенка за чорну ряску).

Г о р б е н к о

(смиренно)

Молюсь я в кожному часі.

О л е к с а

Давно у Лаврі?

Г о р б е н к о

З богом десять літ.

О л е к с а

(вдивляючись)

Петлюрівський поплічник в чорній рясі.

Убивця брата!

Г о л о с и

Виповз кріт на світ!

Люди зривають рясу, під нею одяг сотника, шабля, зброя.

Г о р б е н к о

(падає навколішки)

Не винен я, панове, боже, боже!

Помилуйте, простіть!

Г о л о с и

Не допоможе!

Г о р б е н к о

Я пострижусь в ченці, молитись буду

За вас усіх.

О л е к с а

А кров людську, а блуду
Пошлеш до бога і умиєш руки?!
Убивці — смерть. За сльози і за муки!

М а р ' я н а швидко виходить з натовпу.

Г о р б е н к о

О, ти прийшла, Мар'яно, заступись,
Сестрице мила...

М а р ' я н а

То було колись.
Посіяв смерть — і смерть тобі відплата.
Проклін Максимів покарає ката!
(Вихопила зброю, вбиває Горбенка).
Це моя в житті розрада,
Це моя покута.

О л е к с а

Зігнивай же, чорна зрадо.

Г о л о с

Як гадюка люта!

І тоді ніби розступився дніпровський обрій і з-за крутої гори під пропаленим, простріляним стягом вийшли гордою колоною змучені, поранені, пов'язані бинтами арсенальці. Ідуть плече в плече, тільки їхні голоси линуть над ними.

А р с е н а л ь ц і

Йде Україна до щастя, до волі,
В сонці, в колоссі на вільному полі,
Серце її не закуте в полоні,
Стяги над нею — як маки червоні.

Слава!

Вже ж бо із нею — не темні ночі —
Труд велелюдний і думи робочі.

Згиньте, тирані!

Ламайтеся, грати!

Щастям пишайся, заплакана мати!

Слава!

Слава!

Слава!

З а в і с а

[1960]

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Драматична пісня

Мій друже-брате, приглядайся й далі,
Як він іде на всі материки,
В огні і в муці, в радості й печалі,
Земний і добрий. Мудрий на віки.

Вітри і час пливуть над головою,
І клекіт серця — в серце б'є твоє,
І віще слово міццю віковою
Підводить правих і неправих б'є.

КАРТИНА ПЕРША

У старій корчмі, край шляху, завжди людно. В шинкарки Насті, на добрім щасті, знайдеться і кухоль меду, і добра чарка горілки, а зажувати можна таранею чи хлібом-сіллю. У корчмі пливе густий дух від кожухів і семряжин, від дьогтю і шапок-бирок; чумаки за столом з солдатом Матвієм кружляють на гіркій сивусі. Одноокий Перебендя приграє на бандурі, а малий Івась біля дівчини Насті жує бублики. За вікном хурделить зима та вітрова пісня кріпацької педолі.

Перший чумака

Давайте, братці, ще по корячку,
Як той казав, щоб не тремтіли ноги.

Другий чумака

А ке лиш, Насте, зіронько моя,
Підлий тії чортівки, та на всіх,
Бо замерзають жили.

Настя

Вже ж беріть
Ковбаски-смаженини й пампушок,
Сама пекла, їй-богу, призволяйтесь.
Бо я собі Настя,
На щастя,
Бо я собі наймитонька
Молода,
Потанцюю, посумую,
Не біда!

Посадила в саду рути,
Та нікому її збути,
Та нікому пригорпути —
Не біда!
(Та й пішла в танець від шинквасу до столу).

П е р е б е н д я

Таке ж росте по паймах та по стернях,
Як маків цвіт червопий...

С о л д а т М а т в і й

Гей, кобзарю,
Утни тії про горлицю й попа
Чи про царицю, трясця їй в печінку!

П е р е б е н д я

...Походила правда
Долами, лісами,
З журними очима,
З чорними косами;
Як пішла водою —
Стрілася з бідою,
Тихими ланами —
З лютими панамі.

С о л д а т, ч у м а к и

Розплодились в хаті
Паненята клятї,

А що правда нині
В драній кожушині.

Отак би ще довго скаржилась пісня, якби солдат не запросив
до столу паймичку Настю.

С о л д а т М а т в і й

Сідай же, доню, біля столу
Та порядкуй отут між нас
За нашу волю, босу й голу,
Щоб їй жилося в добрий час.
(Вихиляє чарку).

П е р е б е н д я

А ти стрічав її в ночах?
Яка вона, заклечана?

С о л д а т М а т в і й

Вона у мене на плечах
Залізом білим печена.
В чужому полі двадцять літ
Та у солдатах двадцять літ,
Із війнами, з Кавказами,
Вона для нас, як кров і шіт,
Як тінь за перелазами.

П е р ш и й ч у м а к

Тарас про волю лепсько написав,
І цар його боїться, і цариця.

Д р у г и й ч у м а к

Він, кажуть, дуба верне з-під руки,
І всі міністри б'ють йому поклони;
Тарас захоче — з ночі робить день,
Йй-бо, казали!

П е р е б е н д я

Не верзи дурниці.
Він аґлицьку науку достеменно
Усю спізнав, від титла і до коми,
Волохів мудрість, руські письмена;
І силу взяв у нашім джерелі,
Від поту й хліба на кріпачім полі,
В кобзарську книгу вилив. Я читав
Залізну книгу із вогню й печалі,
Він не забув нічого.

Тоді забриніла флейта сирітської долі, тисячі Івасиків про-
стягли руки.

І в а с и к

І нас згадайте,
Не обминайте, не забувайте
Сиротинок-проводжатих.
У дощі, в морозі
Нас, чорнявих Івасиків,
При битій дорозі.
А вози гудуть
На базарику,

Дайте сирітонькам
По сухарику...

П е р е б е н д я

Івасику, мій клопоте малий,
Ти в «Кобзарі» — немов гірка сльоза,
Гориш і сяєш на людським обличчі.

П е р ш и й ч у м а к

Гай-гай, дива! Тож вип'єм, той казав.

С о л д а т М а т в і й

За волю. За Україну. За Тараса!

Відчинилися двері, увійшов Петров, лицемір і зрадник.
Вештається між людьми, записує пісні, звичаї і все, що йому
потрібно.

П е т р о в

За волю. За Україну. За Тараса.
Де б не бував, повсюду ці слова
Як рок таємний.

П е р е б е н д я

І як правда вічна.

П е т р о в

О так, кобзарю. Ти собі співай,
А я спишу цю правду для нащадків.

С о л д а т М а т в і й

А ти не той... не панський блюдолиз?

П е р ш и й ч у м а к

Таке верзеш! То ж, видно, добрий писар.

Д р у г и й ч у м а к

А мо', й хапуга: біс їх розбере!

П е т р о в

Де не ходиш поміж люду,
Тільки й чути, що огуду
На порядки чи нестатки,
І на здирства, і на взятки —
Все біда одна.

П е р е б е н д я

Та на писаря в дорозі,
Та на ґрати у острозі,—
Дивна дивина!

П е т р о в

Ге-ге, кобзарю, не туди повів!

П е р е б е н д я

Ге-ге, панопьку, бачу ваше діло.

Н а с т я

Беріть же, призволяйтеся, либонь,
Солодкі пиріжечки, оковита.

Забився, заграв дзвоник під дугою; по д о р о ж н і й увійшов,
припорошений снігом; заметіль гуде за його плечима, сива
дорога стала край порога.

Г і с т ь

А тут живі ще люди. Вечір добрий
На хліб і сіль, на чарку і розмову.
І Перебендя тут, і чумаки,
Як у дитинстві давньому. Вітаю!

С о л д а т М а т в і й

Сідай до гурту, гостем будеш тут.
З далекої дороги, чоловіче?

Г і с т ь

З далекої... Москва і Петербург,
Візок дорожній, дзвоник під дугою;
Погрітися б.

П е р ш и й ч у м а к

Настусе, пригощай,
Як той казав, без лишнього, їй-богу,
Таранечки...

Г і с т ь

Правдивий чоловік
Як в око вцілив. Можна й по чарчині.

І стало так затишно й тепло тим людям, ніби зібралася одна сім'я, і правда чоломкається з кріпаком, і хліб-сіль лежить на щедрім столі. Заметіль гуде на дорозі, чорні ластівки ночі ліпляться до вікон.

Г і с т ь

Я скучив за тобою, рідний дім,
Низенька хато і мужичі лати,
Садку вишневий і старенька мати,
Убогий краю, в спогаді моїм.
Куди не йду і де не їду,
Де голови не прихилю,
Твоє життя встає по сліду,
Повите спогадом жалю,
З гіркого поля. В тії дні
Русява юність за порогом
Молила бога й перед богом
Кричала горем на стерні,
На тій Україні. Довгі літа
Живить надія лиш одна,
Вона, як біль, несамовита,
Як серця порвана струна,
Ота надія в спогаді моїм,
Її не випекти, не одібрати.
Я скучив за тобою, рідний дім,
Низенька хато і мужичі лати!

П е р ш и й ч у м а к

Послухай, куме, в гостя є кебета,
Усе на лад, як з біблії. Мастак!

П е р е б е н д я

І серце є обпечене вогнем
Чи долю щербатою, однако.

П е т р о в

Стрічали, певне, й земляка свого
У Петербурзі. Звать Тарас Шевченко.

Г і с т ь

Шевченко, кажеш? Зустрічав колись.

Д р у г и й ч у м а к

Ото б йому списать в законі
Всю правду так, як на долоні.

П е р ш и й ч у м а к

Про пана в нашому селі,
Про чинш, і взятки немалі,
І всяку всячину.

С о л д а т М а т в і й

Бо цар мовчить,
А люди сплять, як злякана отара.

Г і с т ь

Чому ж то вам боятися царя?
А дай, Настусе, цю мітлу у руки.
Настя підмітала підлогу, віддала мітлу.

(Вихопив товстий дубець, підніс догори).

Дубець товстий — оце вам, люди, цар,
Тріщить царьок, цариця й царенята!
(Люто трощить, жбурляє під ноги).

А ви злякались, мовчите.

С о л д а т М а т в і й

Ну й цар!

Ха-ха! Ну й цар! Поламане паліччя!

П е р е б е н д я

Настусе, доню, підмети у хаті.

Мете мітла, і сміються гості.

Г і с т ь

Усі в нужді і в неспокої,
Мов голий вітер на стерні,
Від гайдамаччини палкої
До наших днів у сивині,
А нам сокиру б гартувати.

П е р ш и й ч у м а к

Ще почують, брате,
Не кажи так, краще їдьмо
До своєї хати.

П е т р о в

Це цікаво, воля, й горе,
Й царська наруга.

С о л д а т М а т в і й
Що там пишеш, крючоктворе?

Д р у г и й ч у м а к
Я ж казав,— хапуга!

Г і с т ь
Співай, Перебенде, так, як дід, бувало,
Про Коліївщину, стиха та помалу.

П е р е б е н д я
Задзвеніли дзвони, похилились маки,
Освятили волю хлопці-гайдамаки.
Є одна турбота — уманські ворота,
До Максима-батька прибула голота;
Де кошлаті тучі — шабельки лискучі,
Гайдамацькі темні ночі,
Подніпрові кручі.
Задзвонили дзвони, похилились маки...

Грюкіт у двері.

Н а с т я
Хтось проситься, піду лиш відчиную,
В таку годину, в люту хуртовину,
Недовго і замерзнути. Піду.

Перед будючним п а н о м відчиняються двері,— такий не замерзне і в три хуртовини. А вже малому к о з а ч к о в і, що тупцює за ним, справді холодно. Пан, не вітаючись, гукає.

П а н

А гей-бо, Насте, меду й ковбаси!

Кажу, мерщій, а бидло почекас.

(Помігивши гостя в сурдугі).

Пардон, добродію, при каганці не бачу.

Г і с т ь

Сліпі людей не бачать.

П а н

Що за тон!

І мова в вас мужича.

Г і с т ь

Як на кого.

Н а с т я

Прошу, паноньку, меду, пригощайтесь.

П а н

(випив, скривився)

Тьху, пся холера, киснява, не мед!

Г і с т ь

У пеклі гіршим будуть пригощати,

Смолою, сіркою.

П а н

Їого? Мене?

Г і с т ь

Як пан обсмиканий — тому відро,
А як багатший — діжку із смолою,
По вас видать — багатий.

П а н

Як ти смієш!

Та я в поліцію! Та я царю...

Г і с т ь

Найкраще богу: він на скарги ласий,
У третє отделение небесне.

Зареготали гості, закриваючись рукою, хихоче козачок.

П а н

Мовчи, варнак!

(До козачка).

А ти чого регочеш,

Щеня зінське, попробуй нагая!

(Та й почав шмагати нагаєм неповинного хлопця).

Г і с т ь

Спинися, блазню, кинь нагай, спинися!

С о л д а т М а т в і й

А під руку під гарячу,
Чортів пане, маєш здачу!

(Схопив ножа зі столу, кинувся на пана).

П а н

(тікаючи до дверей)

Убив! Зарівав! Розтерзав мене!
Поліція! Сторо́жа! Убивають!

Вбігають двоє стражників.

В'яжіть його, крутіть, гайдая,
Ножем зарівав пана дворянина!

Матвія в'яжуть.

Пер ш и й ч у м а к

Ну й верещить, як поросся в кутю.

Г і с т ь

Солдат не винен, відпустіть солдата.

С о л д а т М а т в і й

Не треба вам просити посіпак,
Прийшов з неволі, то й піду в неволю.

Г і с т ь

Отак повсюди на землі
Їують залізо ковалі
І в'яжуть кільцями на руки,
Брехня царева душить муки
На кров'ю кропленій землі.

П а н

А ти хто є? Новітній Кармалюк!

Г і с т ь

Не помилились, пане, їй же богу,
Я той з людей, додати б сил мені,
І вас, і ваше кодро у вогні
Спалив би в попіл і розвіяв з часом.
Шевченко я. Кріпак. А звуть Тарасом.

Німа сцена. Не ворухнуться стражники. Витріщив очі пан.
Наростає музика гніву.

П е р е б е н д я

(підвівся на повний зріст)

А я те знав: побачив мудрі очі.
Привіт тобі, Тарасе, серед ночі!

КАРТИНА ДРУГА

Яготинський маєток княжни Репніної. В прозорому залі пливе голуба мазурка і жваві ритми краков'яка; гупають тарілки литавр, дерево і мідь співають в руках музик. Вальси і чардашики, гопаки і метелиці чекають на гостей. Яких тільки див не буде на тім балу! Княжна приймає панство на честь приїзду Тараса Шевченка. Біля вітальних дверей В а р в а р а Р е п н і н а і д в о р е ц ь к и й. Прибувають запрошені.

Д в о р е ц ь к и й

Предводитель дворянства,
Полковник у відставці
Пан Згура!
Музика, гуш!

Князь Лискун-Задунайський!
Роменський пан Балабуха!
Пирятинський пан Блоха!
Шеф Третього відділу, ротмістр
Антипов!
Пан Петров...
Пан Чмихало...
Настоятель церкви отець Єродій!

І пішло, і пішло... Дворецький захриплим голосом з тепора починає рикати басом. Входить Шевченко, щиро вітається з господипею. Княжна закохано дивиться на гостя.

Д в о р е ц ь к и й

Прошу уваги, пан Тарас Шевченко.

Ш е в ч е н к о

То правда, друже, пан зі всіх панів.

Р е п н і н а

Ми так за вами скучили, Кобзарю...
Як Петербург? Напевне, сніг, зима?

Ш е в ч е н к о

І тут зима.

Р е п н і н а

Для вас у серці літо.

Ш е в ч е н к о

(жартома)

А тому літу
Немає цвіту,
Лиш карі оченьки
Повні привіту.
Чи так, Варваро?

Р є п н і н а

Ви жартун одвічний.
Панове, ось він, славний наш Боян.
Вкраїнське диво. Прошу, познайомтесь.

Шевченко віддає загальний уклін.

Ш е в ч е н к о

З такого дива не рясніє нива,
Лиш колючки одні.

Б а л а б у х а

О не кажіть.
Я сам, коли читаю, — так і плачу;
Та Катерина, і садок вишневий,
І соловейко — рідне все, своє.
Який талант! Експресія! Вогонь!
Я просто заридаю.

Ш е в ч е н к о

Не ридайте,
А то людей злякаєте.

Б а л а б у х а

Спасибі.
(Трубно сякається в хустку).

П е т р о в

Ми ждали вас.

Ш е в ч е н к о

Я вдячний вам без краю.

П е т р о в

Благословенна зустрічі пора.
За кожним словом вашим доглядаю,
Записую і вчу. Et саетера.
Поет — то божий дар.

Ш е в ч е н к о

І кара божа...

П е т р о в

На кару божу є земна сторожа.

Ш е в ч е н к о

І панський суд.

Отець Єродій

Господь сказав: глаголь
Велеречиво, мудро і слейно.

Шевченко

І не бреши, поете, бог сказав;
Про люд, що вічно голодує,
Чуже не краде, як своє,
А то життя минеться всує,
І всує царствіє твоє,
Так бог сказав.

Отець Єродій

О суета сует,
Душа вретика, як ця отрута!
(І вихилив здоровенного коряка).

Рєпніна

Панове милі, прошу пригощатись,
Не забувати дам.
(Веде Шевченка в затишний куток).

Я виглядала,

В листах писала, друже дорогий,
Щоб ви згадали тихий Яготин
І добрим гостем прибули до мене.
Бо ваше слово заворожене
Зігріло душу молоду,
Я б з вами вік ішла, стривожена,
На щастя...

Шевченко

Може, на біду?

Де шлях повито туманами
І лихоліття без числа,
Де кожна стежечка кайданами
Й колючим терном поросла.
І ви б ночами й днями гожими
Важкий не виплакали б жаль.

Рєпніна

Душа при вас ясніє. Боже мій,
За що мені така печаль!
За що чуття і сни несмілі
Кладеш, як муку, на уста?

Шевченко

І згублять силу руки білі
Нести бунтарського хреста.

Рєпніна

У ваших мріях невеселих
З любов'ю щастя прийде знов.

Шевченко

По казематах і пустелях
Свята не виживе любов.

Рєпніна

Ви про тюрму і каторгу весь час.

Ш е в ч е н к о

А правда чим кінчається, Варваро?
Жалом доносів, зла і клевети
Та сухарями у тюремній кліті,
Було так, є і довго буде в світі.

Р е п н і н а

О боже мій, за що така печаль...
В залі шумить голуба мазурка. Гості танцюють. Респіна гірко
плаче. Підкочується князь.

К н я з ь

Запрошую княжну я на мазурку,
Не відмовляйте!

Р е п н і н а

O mon cher ami ¹,
Ходімо веселитись. Я готова.

І закружляли між парами.

Ш е в ч е н к о

Огні горять, музика грає,
Музика плаче, завиває,
І ти один у цім параді,—
Мужик на панській чорній раді.
(*Пройшов до буфету в зашмелену компанію*).

¹ О мій дорогий друже (*франц.*).

Г о л о с и

- За поета! За Бояна!
- Нічка темна, пічка п'яна.
- І за музи дар великий!
- Лий шампанське! Грай, музики!

Ш е в ч е н к о

Щоб не знати нам розлуки,—
За Балабуху з Придуки!
Чарку хилім не суху,—
За все панство й за Блоху!

Б л о х а

Ласкаво прошу вас: за пана Блоху.

Ш е в ч е н к о

Загуляли зрана,
Забули гріхи,
Чи блоха без пана,
Чи пан без блохи...

Сміються гості. Блоха ображено дується.

Г о л о с и

- За поета! За Бояна!
- Кришталева чарка п'яна!

Б а л а б у х а

Панове, я привіз вам диво з див.
Дві українські грації в свитинах,

А голоси! А личка — дві зорі...

Ч м и х а л о

(товстий, як діжа)

Розовоперсті діви — насолода,
Зефір в сметані, ех, літа, літа!

Б а л а б у х а

Введіть дівчат! І зріте, й возопийте!

І вже їх вивели посеред залу, поміж ситого панства, двох земних Джюконд, карооких і зніяковілих, ніби вони винні за свою незвичайну красу, за свої вишиті хрещиком сорочечки, від яких іде сяйво рідної землі. Тихо-тихо забриніли скрипки, покликкала, закувала Ярославна в Путивлі.

Д і в ч и н а

...Підеш, милий, в росяній долині,
Не забувай мене на чужині;
Станеш сивим явором на полі,
То я стану доріжкою в полі.
Прийдеш пізно до своєї хати,
А я буду вітри зупиняти,
Щоб твоє обличчя не курили,
Щоб тебе десь інші не любили,
Не ходили, не топтали м'яти,
Буду в полі снігом припадати.

Пролягла доріженька, і зашуміли явори на Україні, блищать неситі очі гостей, і скаржаться скрипки.

Шевченко

(в задумі)

...Дві хмарини у діброві,
Дві чайни квилять,
Дві тополі вечорові
Одна одну хилять.
Душе моя обпалена,
Це твоя дорога?

Чмихало

Треба їм по добрій чарці
І не край порога!

Блоха

А на таці мальованій,
За червінці купованій,
Чарочки-покотоньки
У вишневі ротоньки!

Підносять дівчатам по чарці, ті чемно пригублюють,
не п'ють.

Балабуха

А тепер же і в танець,
Грай, музико-молодець!

Блоха і князь підхопили дівчат, закружляли, завихрили.

Метелиця, метелиця
Сивий дід не жениться,

Гоп, гоп, на льоду
Цілував молоду...

Шаленіє танець, скаженіють захмелені пани; дівчата, як блискавки, перехоплюються жадібними, похитливими руками. Вже товстий Чмихало трясеться в танці, отець Єродій, підхопивши рясу, притискає дівчину, крутиться, як причинний.

Б л о х а

Цілував та милував,
Дукатика дарував.

О т е ц ь Є р о д і й

Во спасеніє душі,—
Прошивав куптуші,
У шинкарки Дупечки,
Що давала дулечки,
Гоп, гоп, у раю,—
Проп'ю рясу не свою!

Ще страшніше шаленіє музика, ревуть флейти, сиплють грім барабани; напівпритомні дівчата перехоплюються жадібними руками; крутиться зал і стеля, крутиться підлога і вікна, земля сторчма летить під ногами.

Б а л а б у х а

(пригукує)

Гуль-гуль, гуленички,
Вари, жінко, варенички,
Та ходи ходорком
Перед паном Федорком!

Гоп-гоп, на льоду
Схопив качур молоду...

Дівчина, знепритомнівши, падає; закричала не своїм голосом
сестриця.

Сестра

Сестро моя та сестриченько,
Перепілко рання.
Помарніло біле личенько
З того катування.

Шевченко

Стійте, стійте, нелюдими,
Окаянні звірі!

Балабуха

Це буває з молодими,
Чарка не по мірі.

Сестра

Сестро моя та зозуленько
На зеленім дубі,
Відшуміли чужі гулоньки,
Любощі не любі...

Рєпніна

Годі, годі, Кобзарю, годі.
Вже не гнівється на цій пригоді.

Шевченко

Впала, сердешна, не має сили.

Отець Єродій

Танці їй голову закрутили.

Шевченко

(гнівно)

Закрутили?

З дитячих літ і до могили,
До тризни чорної тії,
Ви світ і сонце закрутили,
Людської долі крутії.
Чесноти мріяні дівочі,
І мову, й пісню без хули,
І України карі очі
За гріш цареві продали.
І полилась сльоза рікою,
Душа прикута до ярма.

Рєпніна

А я ж хотіла супокою,
Любові тихої, дарма,
Щоб до душі йому щасливі
Кохання слались довгі дні.

Шевченко

І хліб гіркий на нашій ниві,
Й дівочі коси в сивині

Стидом січуться. Не шукай
У пеклі раю. Вкрали рай!

П а н и

(гнівю)

Не віддамо своїх святинь,
Добро і злото наше — з нами.

Ш е в ч е н к о

Добро накрадене дідами!

П а н и

Не віддамо своїх святинь
І честь дворянську не дамо,
Багатство й слава — наші дари.

Ш е в ч е н к о

Сльоза, і кривда, і пожари!

П а н и

Ми честь дворянську не дамо!

Б а л а б у х а

Варнацькі мислі! Злоба та смішок!

Ш е в ч е н к о

Ех ти, цінитель сала й галушок...

С л у ж к а

Пане Шевченку, до вас гонець,
Пан Лукашевич запрошує радо.

З-під завірюхи, в засніженій свитині входить к р і п а к,
вкляючись, подає листа.

Ш е в ч е н к о

(читаючи листа)

Дайте горілки йому поставець.

Б л о х а

А пироги не готові. Досада!

К р і п а к

Двадцять верстов добирався, як міг,
Пан наказав і назад щодуху.

Ш е в ч е н к о

Як же то можна у ніч, у сніг
Гнати людину під завірюху?
Не буде в нього моєї ноги!
(Рве листа).

Їжте, панове, самі пироги,
Пийте, гуляйте.

Ходім, брате,

Із цієї хати,
Будем десь на постоялім

Дворі почувати.
(Виходить з гінцем).

Р е п н і н а

(схвильовано)

Стійте, Кобзарю, боже мій, боже,
Хто хоч погляне, хто допоможе!
(Похилившись, іде до кімнати, падає перед іконою).

Боже великий, в своїй святині
Не відвертай золоті скрижалі,
Дай йому кротості у самотині,
Дай мені радості в дні печалі,
Боже єдиний, без срібла-злота,
Ти звесели йому хмурні очі,
Хай не стрічається зла турбота,
Хай не печуть його темні ночі!

А музика гримить, а папи тапцюють.

КАРТИНА ТРЕТЯ

Правий берег Дніпра під Києвом. Цвітуть сади по узгір'ю. Засланці, що йшли по етапу, зупинилися на привалі. П е р е б е н д я з І в а с и к о м поспішали до Києва на Житній базар. Т а р а с Ш е в ч е н к о їхав з Борзни до Києва; зустріли засланця солдата М а т в і я... Така несподівана, гірка зустріч. Є ф р е й т о р з охорони стоїть біля них збоку.

Ш е в ч е н к о

Отак-то, друже добрий мій,
Тебе ізнову у солдати.

С о л д а т М а т в і й

Як привезли, давай питати,
Навіщо я вчинив розбій,
Що я, мовляв, лиха людина,
Варнак, нетяга, баламут,
Ножем грозив на дворянина.
І повершили скорий суд.
На десять літ вдягай шинелю,
На Кос-Арал, в якусь пустелю.

П е р е б е н д я

Подем довгим килиїмським,
Подем сірим,
Нас водила педоленька під панами.

З а с л а н ц і

А тепер же за Сибіром,
За Сибіром
Ходять люди, дзвонять люди кайданами.

П е р е б е н д я

Не чекай же, рідна мати,
Мене в гості,
Не в'яли журбою очі, моя мила,
Пов'їдалося залізо
В жовті кісті,
Каторжанська неволенька полонила.

З'являється князпа Рєпніпа із служками. Настя
з сестрою, чумаки, селяни, народ, потім отець
Бродій.

Рєпніпа

(роздає етапним подарунки)

Беріть, беріть, приречені,
Нещасні божі заблукі.

Сестра

Ось бублики напечені,
І сухарі, і яблука;
І пироги з калипою,
І рукавички плетені...

Шевченко

Прощайтесь з Україною,
Бредіть в сніги наметені.

Бфрейтор охорони, як дерев'яний ідол, підкинув рушницю
на плече.

Бфрейтор

Кінчай розмову! Пора в дорогу!
По три в шеренгу! Приставить ногу!
Мішки за плечі, зайве не брати!

Шевченко

Прощай, Матвію, солдате-брате!
Згадай на іншому привалі
Ці три хвилини весняні,

А будеш десь на Кос-Аралі,
То пригадаєшся мені.

С о л д а т М а т в і й

Солдатське горе — то не горе,
Воно й казарму переборе;
Аби вже ви на довгій ниві
Життя людського, в добрий час,
Були здорові та щасливі,
Не забуваючи про нас.

Ш е в ч е н к о

Прощай...

С о л д а т М а т в і й

Прощайте.

І обнялися, як брати, солдат з поетом, ще вони надивляться
в житті і доброго і лихого, відчують гірку радість і солодку
тугу, але ця хвилина не забудеться ніколи.

Ш е в ч е н к о

Отак завжди: коротка мить стрічанья,
І довгий час розлуки та прощань,
Єдиний промінь душу осяйне,
Щоб ніч гірку долати в самотині.

Р е п н і н а

(побачивши Шевченка)

Тарасе Григоровичу, як я рада
Вас привітати в добрій весні.

Ш е в ч е н к о

Сонце, Дніпро, і вишнева звада,
Й ви, моя музо, тут, як вві спі.
Дуже скучив я за вами.

Р є п н і н а

Мов не вірю,
Що настане тиха згода поміж нами.

З а с л а п ц і

А тепер же за Сибіром,
За Сибіром
Ходять люди, дзвонять люди кайданами...
(*І пішли в дорогу*).

О т е ц ь Б р о д і й

(*засапавшись*)

Так, запізнився. Хотів сіромах
Ласкою божою благословити.

П е р е б е н д я

Ситим в дорогу, сліпим на страх,
Кому молитись, кому завити.

О т е ц ь Б р о д і й

Мовчи, лихослове і злий яничар!

П е р е б е н д я

Тупаєм, отче, на Житній базар?

Ч у м а к

Волів купувати.

О т е ц ь Є р о д і й

Куплю, їй-богу.

Ч у м а к

В шинки заходжати...

О т е ц ь Є р о д і й

Зайду, їй-богу...

Тьху на вас, каторжні, збили з толку.

Легше сліпому шукати голку,

Чим возглаголить до вас, окаянці!

Аж тут дівчата вибігли колом.

Д і в ч а т а

Просимо, отче, в танці, у танці!

А наш попик

Отче наш, отче наш,

У корчемці він затіяв

Гардіяш!

Нічю до попадоньки

Ходить невпопадоньки...

Г о л о с и

— Нехай Перебендя складе прикрасу

— Шевченку Тарасу!

— Шевченку Тарасу!

І вже кріпаки і ковалі, риболовці і чумацькі наймити Яреми
та Остани з ратицями, з вилами в руках, пішли в танець;
застугоніла земля під ногами, заспівала весна з Перебендею.

П е р е б е н д я

Там, де поле зориться,
Наша воля мориться,
Гой-ги,
Вороги,
Ми вас виб'єм до поги,
Увивайтесь вужами
Попід косами, ножами,
Вороги!
Де України вишенька
Усихає з лишенька,
Гой-гай,
Море, грай.
Нашу волю не ламай,
Ковалеву, чумакову
Чи хорошу мужикову
Не ламай,
Не ламай...

Ш е в ч е н к о

Гуляє воля у сірій свиті,
Жупани з пана вітром підбиті!
Вся одежина —
На латі лата,

Без срібла-злата
Слізьми багата...

І раптом в цей вогонь танцю, веселощів людської душі і щирих привітних усмішок, гупаючи чобітьми, входять жандарми; вісім ідолів з каменю; вісім мумій царя в медалевих бляшках. Дев'ятий — обвішаний аксельбантами полковник. Поруч з ним провокатор Петров.

П о л к о в н и к

По височайшому повелінню, пан художник Тарас Шевченко, син Григор'єв, ви заарештовані!

Все завмерло. Опадає пвіт з дерева.

П е т р о в

Ось він, ось він, розбійний глас!
Беріть! Хапайте! Поліз в предтечі!

П о л к о в н и к

Петров, відстаньте, ми вже й без вас,
Пане Шевченку, де ваші речі?

Ж і н к а

І мене беріть, небогу,
З латами й сльозами.

Ч у м а к

І мене ведіть, їй-богу,
З рибою й возами!

П е р е б е н д я

І мене з Тарасом рядом
В каторжні оброки!

П о л к о в н и к

Не хвилюйтесь, всіх посадим,
Дайте тільки строки.

Н а р о д

Батьку ти наш,
Рідний батьку наш,
Не покидай же людей в скорботі,
Серце ти наше із крові й плоті,
Очі і думи, батьку ти наш!..

Ш е в ч е н к о

Очі мої і жадання мої,
Щастя мое і страждання з тобою,
Рідний народе, скутий ганьбою,
Велетню дужий,
Іди в бої!

Н а р о д

Встанем з ярем
І з тобою підем,
Сонце без тебе чорніє в хмарі,
Діти сліпими зростуть в пожарі,
Не покидай, рідний батьку наш!

І сонце починає чорніти в небі. І в тій сірості дня, в тузі
дерев, сонця і людського життя з'являється полум'яний
Прометей.

Прометей

Я — Прометей, що в бога вкрав огонь
І дав людині, щоб зігріти душу,
Століттями каратися я мушу
І в карі не скоритися, либонь.
Для молодого людства у двобою
Гаряче серце вийми, будь собою,
Мій побратиме вірний!
(І пішов у вічність).

Іван Гус, преславний чех, зійшовши з багаття.

Гус

Мій неспокій
Тобі породить помисли круті,
Я — Гус Іван, палаю одинокий,
На вічному хресті, у самоті,
Не забувай мене...
(І пішов у вічність).

Блискаючи косами, на кін життя вилетіли гайдамаки.

Гайдамаки

Ще й по сьогодні
Нам сниться воля й панський переляк,
Ми — гайдамаки, страчені у Кодні,
І Гонта тут, і в путах Залізняк.

Душа горить. Борні не край.
Не забувай! Не забувай...
(*Пішли в далеку дорогу*).

Покритка, песучи Івасика, поклонився Тарасові.

Покритка
Свище в полі хуртовина,
Вітер б'є у груди,
Я — покритка Катерина,
Так, як знають люди.
Ти в своїй одвічній думі,
У людській тривозі,
Візьми мого Івасика
При битій дорозі.

Так вони ідуть і йдуть перед ним, щедрі і добрі люди України,
гнівні богоборці людства, покритки з байстрюками, месники
і скривджені, легенда і пісня його серця, кров і плоть його
життя.

Шевченко

О скільки вас встає переді мною,
Вогнем і сном, любов'ю і луною
Життя мого бентежного. Я теж —
Частинка ваша. Іскра із пожеж.
О серце чуйне, серце вбоге,
Добром налите в час біди,
Не обійди людські тривоги
І правду цю не обійди.
Моя Вкраїно! Не відчай,

Не біль, не крик, а щедру віру
Я понесу в годину сіру,
Прощай, знедолена, прощай!

Не опечалюй днів моїх востання,
І дум моїх не віддавай журбі,
В мені твої стрічання і світання,
Як материнські очі голубі.
Прощайте, доли у вишневім цвіті,
І небо, й сонце, чисте, як дитя,
Бо ти одна, єдина в цілім світі,—
Мій хрест і щастя. Мука і життя.
Прощай! Прощай!

Його ведуть жапдарми. В небі сонце чорне, як щит.

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

Петербург. Кабінет Дубельта.

Д у б е л ь т

Літа ідуть, а спокою немає.
Ганьба і гнів хитають царський трон,
То декабристи — Пестель і Рилєєв
Надумали корону повалить;
То різночинці, владарі думок,
Законодавці бунту й революцій,
Тепер — Шевченко, малорос, кріпак,
Апостол черні, блискавка із неба;

У кожнім слові пломеніє меч,
Як не зламаєм — горе государю.
(Калатає дзвоником).

Входить ад'ютант.

Хто проситься з візитом?

Ад'ютант

Граф Толстой,
Наставник Академії художеств.

Дубельт

Проси Толстого.

Ад'ютант

Слухаюсь.

Дубельт

Проси...

Входить Толстой.

Толстой

Турбую пана Дубельта невчасно.

Дубельт

Віншую вас.

Толстой

Художник і поет

Тарас Шевченко під арештом нині.

Дубельт

Я знаю, знаю; цей буптар
Хотів би жити без закону,
В його писаннях спить пожар
І вільнодумство проти трону.

Толстой

Але ж художник славний він,
Від бога іскра і прикмета.
Складаю вам низький уклін,
Прошу помилувать поета.

Дубельт

«Прошу помилувать...» Якби
Ви знали пашквілі тлетворні,
Де восхваляються раби
І де царі, як звірі чорні.
А ви... О господи, прости,
Таких не милуєм для мсти.
(Хреститься на портрет царя).

Толстой

З нужди і горя підійнявся він,
З мужицької закуреної хати
Побачив зло і, ставши проти зла,
Не знав, що це карається законом,
Злобою ситих, кам'яних людей.

Дубельт

Ви мислите, як Робесп'єр, мій папе.

Толстой

Я мислю як людина для людей;
Є божий суд, я ж не туди прийшов,
Пробачте за турботи, генерале.
(Виходить).

Дубельт не рухається, як статуя.

Ад'ютант

До вас княжна з'явилась — Рєпніна.

Дубельт

Проси.

Входить Рєпніна.

(Іде назустріч).

Цілую ручки милої княжни.
Яка судьба вас нині привела
З-під неба Малоросії палкої
До грішних нас?

Рєпніна

Одна турбота є,
Одне прохання, пане генерале,
Звільніть Шевченка...

Д у б е л ь т

Он яка мета!

Звільніть Шевченка, щоб повів усіх
Живих і мертвих нас до ешафоту.

Р с п н і н а

Він добрий, як дитя.

Д у б е л ь т

І в доброті

Гаряче серце полонив жіноче?

Дива, дива! Княжна і цей кріпак!

Блакить і туча. Діамант і глина.

О господи! Світ повен таємниць.

(Хрестить на портрет царя).

Р е п н і н а

Не забувається, несила

Губити провесну свою.

Я, не питавши, полюбила,

А полюбивши, все таю:

І тихий усміх на пораду,

І доброту великих слів,

І ту доріжку біля саду,

Де синій вечір перецвів.

Його патхнення віщі дали

Скоряють серце у вогні,

Якщо в любові є печалі,

То всі насуджені мені.

Кобзарю мій, моя надія,
Мій чорний перстень і судьба...

Д у б е л ь т

Нехай вам серце порадіє.
Введіть свавільця і раба,
Введіть Шевченка!

Входить Ш е в ч е н к о під вартою.

Ось він. Ну?

Ш е в ч е н к о

Що ну?

Р є п н і н а

Кобзарю, ви в неволі,
У казематі, у ганьбі.
О боже мій, молюсь тобі,
Втоли його нелюдські болі,
Розвій і кротості подай.

Ш е в ч е н к о

Княжно сердечна, тут не рай.
Тут пише слідчий поміж нами
Усі молитви за п'ятак.
А щось непевно, щось не так,
То ще покропить нагаями;
Це ж дім свободи й правоти,
Де правлять грішникам хребти.

Д у б е л ь т

Ви знову правите своє
І ще глузуєте, мосьпане.

Ш е в ч е н к о

Завжди своє, яке вже є,
Воно не крадене й не дане.

Д у б е л ь т

Ідіть, княжно. Я вдячний за візит.
Ми вчиним так, як вам душа бажає.

Р е п н і н а

Я дякую.
(До Шевченка, виходячи).
А вас благословляю.

Д у б е л ь т

У нас знаходиться між справ
Ваш «Сон»... Кошмар і небиліця,
В зневазі цар, в ганьбі царця.

Ш е в ч е н к о

Яке наснилось, те й писав.
Бачив гори подніпрові,
Хмарами повиті,
Чисті роси світанкові
В молодому житті,

Піт кривавий у роботі,
Хліб черствий у хатах,
Землю милу у скорботі
Та в мужичих латах.

Д у б е л ь т

Отак і пишеш папквілі крамольні!

Ш е в ч е н к о

А ви б превосходительством своїм
Поглянули б на той райок медовий,
Чи потягали плуга в борозні,
Крамола б стала правдою.

Д у б е л ь т

Мовчати!

Кирило-Мефодія знали зібрання?

Ш е в ч е н к о

Не знаю.

Д у б е л ь т

На нинішній лад готували повстання?

Ш е в ч е н к о

Не знаю.

Д у б е л ь т

Сокири гострили, щоб нищити трони?

Шевченко

Не знаю.

Дубельт

На глум обирали високі персони?

Шевченко

Не знаю.

Тільки знаю: до Дунаю

У людей щасливі

Пшениці зйдуть без краю

На слов'янській пиві;

І розірвуться всі ґрати,

Рухне домовина,

І постане брат за брата

І отець за сина.

Дубельт

(люто піднявши кулаки)

Будеш в каторзі конати,

Там твоя година!

Шевченко

Опусти руки, імперія,

Я спалю твої арсенали!

Дубельт

(несамовито)

Як спалиш? Чим спалиш?

Шевченко

Словом.

Дубельт

(розгублено)

Я не імперія... Я генерал...
Указ дано віщати государю.
Ось він, указ: забрити у солдати,
Писати й малювати — заборонить,
Я не імперія... я генерал...

Шевченко

(до портрета царя)

Отак, мої надії щирі,
Ідїть в неволю; й на тотєж
Отак, наш батечку в порфірі,
Людей нізащо продаєш;
За те, що деє в убогій хаті
З нуждою бились віч-на-віч,
Що сподівання небагаті
Взяли на серце в темну ніч.
Щербате щастя босі й голі
Шукали, бачиш, на біду,
Але не каються в неволі!
Ведїть, опричники, у свій квартал!
Сурміте в жовті сурми на пожарі!

Дубельт

Я не імперія... я генерал...
Укази пишуть тільки государі.

Шевченко підняв руки, стоїть, як велетень в невидимих кайданах.

КАРТИНА П'ЯТА

Аральське море гопить сиві хвилі на узбережжя; жовтий форт Кос-Арала маячить над морем. На плац-майдані, по тяжкому колу, як приречені, марширують солдати, по одному, по два, а то й групами. Серед них Шевченко і солдат Матвій. На передньому плані два-три столики під чахлими деревами. Офіцери п'ють вино, розмовляють.

Перший офіцер

Так я й стягнув бубнового туза.
Ва-банк, і все. І грошики в кишеню.

Другий офіцер

Ну й молодець! А майстер на всі руки,
І до вина, й до женщин. Ну й мастак!

Третій офіцер

За женщин і любов! За мить одну
Солодкого кохання!

Четвертий офіцер

Бгаво! Бгаво!

По колу, біля столиків, марширують солдати.

Є ф р е й т о р З у б

Ать, два! Ать, два!
Вверх голова! Вверх голова!
Вище рупницю!
Вище приклад!
Ать, два вперед!
Ать, два назад!
Погу витягуй,
Слухай слова:
Ать, два! Ать, два!

П е р ш и й о ф і ц е р

Мадмуазель я вас любив давно,
Любив зітхання в тихім будуарі
І ваші ласки у сновиднім чарі.

В с і

Мадмуазель, я вас любив давно.
Наливай, брат, наливай,
Нарізей лимончики,
Ех ти, тройка, сніг-курай,
Бубонці-бубончики...

Солдати поодинці важко марширують по колу. Пісок. Пекель-на спека. Один знепритомнів, падає. Знеможено підводиться і, відкинувши рупницю, знову падає.

Є ф р е й т о р З у б

Взять потерпілого!
Дать води!

Ногу сюди! Ногу туди!
Знаєм ці штучки, як умлівать.
Ать, два! Ать...

Ключ марширувальників, не зупиняючись, рухається далі,
ніби прямус до пекла.

Третій офіцер
У госпожі майорші завтра бал,
Шампанське, вальс, троянди...

Четвертий офіцер
Бгаво! Бгаво!

Перший офіцер
Вона, як апельсинчик у сочку,
Очицями стріляє.

Четвертий офіцер
Бгаво! Бгаво!

Солдати наближаються по колу, знесилившись, падає солдат
Матвій.

Єфрейтор Зуб
Взять потерпілого!
Дать води...

Шевченко
Водою не змиєш
Цієї біди:
Хворому б лікаря на допомогу.

Є ф р е й т о р З у б

Рядовий Шевченко, повище ногу!
Крок уперед! І чотири назад!
Коби противника! Стисни приклад!
Рядовий Шевченко, ори пісок!
Рядовий Шевченко, тягни носок!
Я навчу тебе, як воювать!
Ать, два! Ать, ать!

С о л д а т М а т в і й

Налетіли зі всіх сторон,
Підняли в пустелі вий,
Ти не вийся, чорний ворон,
Я солдат іще живий.
Я завчив одну прикмету:
В ціль стріляти атаку!
(Цілиться в Зуба. Його збивають з ніг).

П е р ш и й о ф і ц е р

Підведіть. До лазарету.
Дайте хіни варнаку.

Шевченко виконує принизливі вправи муштри: викидає рушницю вперед, вбік, назад, коле противника, тягне ногу, марширує по команді. Офіцерів це дуже тішить і підохочує єфрейтора Зуба.

Є ф р е й т о р З у б

Слухай команду! Тягни носок!
Право і ліво! Ори пісок!

Шевченко

(похмуро)

Пісок орать не буду, не кричи,
Попробуй сам, тварюко.

Перший офіцер

Будеш! Будеш!

Умів писати пашквіль на царицю,
Вона не матушка — лахудра й шлюха...

Другий офіцер

І жовта сука, бачиш, он яке!
А цар — ведмідь опухлий...

Четвертий офіцер

Бгаво! Бгаво!

Перший офіцер

Замовкни, дурню, репетуєш «бгаво»,
За це — тюрма і каторга.

Четвертий офіцер

Пагдон!

Єфрейтор Зуб

Рядовий Шевченко, пів-оборота!

Шевченко

Крутися ти сам, якщо є охота.
Бо не можу я на людях

Умирать задарма,
Бо мені ярмом на грудях
Муштра і казарма;
І понівечені лица,
Матюки й шинелі,
Богом проклята рушниця
У тюрмі-пустелі.
Де ж твої, Україно, руки,
Голос далиною?
Утоми жаждиві муки,
Хоч побудь зі мною,—
На розпутті велелюднім,
Де, як пси, пілати!

Д р у г и й о ф і ц е р

Так він завжди починає
Пашквілі писати.

П е р ш и й о ф і ц е р

На гауптвахту! На десять днів!
На комарині хліба і воду!
Там прохолоне бунтарський гнів,
Сон про свободу.

Входить комендант форту.

К о м е н д а н т

Яку свободу?
Що скоїлось, панове офіцери?

Ізнову свинство, випивка у вас,
І так щодня, і так безперестанку.

Офіцерські баглаї,
З окриками лютими,
Та лимончики свої,
З бубонцями дутими,
Дебош, похмілля!

Перш и й о ф і ц е р

Пане коменданте,
Шевченко рядовий забунтував,
Я наказав покарою.

К о м е н д а н т

Відставить!

Багато прав берете, пане мій,
Підіть проспійться. Рядовий Шевченко,
Вперед, зі мною, вислухаю вас.
А вам, панове, досить чаркуватись,
Пора кінчать лимончики. Адью!

(Виходить з Шевченком).

Перш и й о ф і ц е р

Розп'як, розлаяв. Каторжний поет
Сподобавсь коменданту-декабристу,
Я донесу!

Другий офіцер
Все суста суєт,
Блажен, хто п'є і совість має чисту.

Гуртом горляють
Наливай, брат, наливай,
Наріжай лимончики,
Ех ти, тройка, сніг-курай,
Бубонці-бубончики...

Вечоріє, над Кас-Аралом заходить сонце. На сивому камені
сидять двоє — Шевченко і солдат Матвій.

Солдат Матвій

У лазарет мене поклали
В той день, двадцятого числа,
Давали хіни, пильнували,
Щоб лихоманка не трясла,
Читали біблію на сон.

Шевченко

Щоб знав ти карцер, і закон,
І ласки трону, й ласки божі.

Солдат Матвій

Отож. Будили в пізній час,
І Зуб, ефрейтор, на сторожі,
Усе розпитував про вас.

Шевченко

(встановлює мольберт)

Що ж він хотів?

Солдат Матвій

«Чому у плавці,—
Кричав,— ховастесь, сичі,
І книжечки позахалявні
Куди ховаєте вночі?»
Було там всякого.

Шевченко

Нівроку

Ти вже подужчав, друже мій,
Забудь єфрейторську мороку,
А я змалюю образ твій.

(Захопившись роботою).

Отак... Отак... Отам казарма збоку,
А ти дивись на море, на прибій.
Ще вуса підведу і сивих брів розліт,
Колись царя списав — то й маю десять літ.

Командант з дружиною вийшли на прогулянку.
Схопився солдат Матвій, віддавши честь, відійшов. Підвівся
Шевченко.

Командант

Знову малюєте. А заборона?

Шевченко

Пане майоре, така вже рука...

Комендант

(оглядає картину)

Тут веронезу покласти для тону,
Аквараршу па обрії злегка.

Дружина

Світло чудове!

І очі, і брови.

Де ви навчалися?

Шевченко

В Карла Брюллова.

Комендант

Пензель, поезія й царська сваволя...

Гірко подумать, служи і хились.

Шевченко

Хто ви?

Комендант

Гіллячка декабрського поля,

Я ще з Рилєєвим знався колись.

Шевченко

Оп як! То й ви воювали із звіром.

Д р у ж и н а

Звір не страшний, а жахливіша тля.

К о м е н д а н т

(замріявшись)

За ешафотами і за Сибіром
Молодість нашу здушила петля.
Під царевим сивим оловом
Похилилися ми всі,
Поминають наші голови
Мідні дзвони на Русі.

Д р у ж и н а

Рада знайомству;
З такої пагоди,
Пана Шевченка
Проси до господи.

К о м е н д а н т

Маєте час, завітайте до хати,
Хоч одігріємо душу в гурті.

Д р у ж и н а

Прошу і з мене портрет написати,
З мужем. В пустелі. У самоті.

Ш е в ч е н к о

Дякую щиро.

Комендант

(відходячи)

Бувайте здорові!

Шевченко

Серце зігріли

На добрім слові.

Перший офіцер веде патрулів. Єфрейтор Зуб під-
тющем поспішас збоку.

Патрулі

Заряджай! Рубай! Коли!

Для царя для батюшки,

Ми двоглавії орли,

Солдатушки-братушки!

Скоро станем на постій...

Перший офіцер

Ать, два! Стій!

Чортове сім'я, сопуть, як міхи.

(До Шевченка).

Ти знову малюєш свої гріхи?

Шевченко

Мені дозволено, вечором, святом.

Перший офіцер

Ким же дозволено? Може, сенатом?

Царем? Царицею? Господом богом?

Єфрейтор Зуб

Портрет солдатський. І очі рогом.
Морда Матвієва, кучма біла.

Перший офіцер

Єфрейтор Зуб, приступай до діла!

Шевченко

(заступивши картину)

Не дам. Не віддам, хоч піду на муки.

Єфрейтор Зуб

(боязко)

Ваше благородіє, терпнуть руки,
Ви вже самі, наше діло збоку,
Що воно, як воно,— знає цар.

Перший офіцер

(рве картину)

На тобі! На тобі! Будеш до строку
В карцері гнити!

Шевченко

Замало покар,
Запустили в душу лапи,
Вивернули зб'дно,
Псаренята і сатрапи,
Нечисть благородна!

(Залишається в самотині біля сивого каменя).

Згасає день, зіходить вечірня зоря над морем.

О зоре, зоре... О цій годині
Чи ти зійшла вже і на Україні?
Понад дощами, понад грозою,
Зійди відрадою чи сльозою;
Стели проміння, як цвіт, зелене,
Прийди до мене, почуй про мене!

З о р я У к р а ї н и

(співає з-за моря)

Чую, брате, не сивію
На кріпацькім полі.
Ти моя одна надія,
Не хились в неволі.
Бо як ти чоло похилиш,
Серце полум'яне, —
На сто років моя правда
В журбищі зів'яне;
А вона ж дзвенить мечам,
Косами-ясами,
Гайдамацькими ночами,
Темними лісами!

Ш е в ч е н к о

Гайдамацькими ночами,
Темними лісами...

КАРТИНА ШОСТА

Петербург. Сцена лежить притихла і піма, як поле століття; багато по ньому пройдено доріг, але душа постова чекає нової весни і живої надії. Східці ведуть пагору до кімнати, двері відчипено навстіж. Шевченко сидить па ліжку, прихилившись до стіни, на столі горять свічі. В кімнаті біля хворого лікаря, земляк Лазаревський, письменник Лесков, а також вірний друг Тарасів — солдат Матвій. За вікном березнева завірюха налипає снігом до шибок, гуде петербурзькими вітрами.

Л а з а р е в с ь к и й

Це вже, либонь, четвертий день гуде
Та замітає снігом всі застави,
Хоч би весна.

Л і к а р

(до хворого)

Не пийте, друже, кави,
А пийте це пастоево руде
І за годинником, через годину.

Ш е в ч е н к о

Мені б подужчати та на Україну,
Де в вишняках снують важкі хрущі
Від сонця пряжу. І довіку милі
Блакитними вітрилами дощі
Пливуть, пливуть на тихім небосхилі,
Там бідне серце проживе сто літ
Поміж людей, не хитрих до облуди.

Л е с к о в

Я знаю Україну. Добрі люди
Мені й тепер передають привіт.

Л і к а р

Ще тиждень-два.

Л а з а р е в с ь к и й

А потім і додому.

Ш е в ч е н к о

Спочатку — в Канів, там забуду втому,
Поставлю хату, одружусь,
Щербату долю привітаю,
І хай завидують комусь,
А не мені в мосму раю.

*(Замріявся, згадалася материнська пісня, і він її повів
стиха та помалу, а за ним і друзі).*

Ой знеміг чумак в лузі,
Де зелені ожини,
А нема в нього друзів,
Ні отця, ні дружини.

Тільки є в нього ненька,—
Рясношумна діброва,
Та ще нічка темненька,
Як жона чорноброва.

Та ще є в нього друзі,
Що вітають сірому,—
Оповті тернами
Дві дороги додому,

Оповті тернами
Дві дороги додому...

Л е с к о в

Вогнепне серце в тебе, мій Тарасе.

Ш е в ч е н к о

Мале та вбоге.

Л а з а р е в с ь к и й

Мов гроза весною

Чи як вишневий сад увосени,
То грім, то тиша.

Ш е в ч е н к о

Що про волю чути?

Нескоро людям ярма розкують,
Не жду добра царського.

Л е с к о в

З весною

І волі, кажуть, вийде маніфест.
Ще я прийду вітати тебе, Тарасе.

Л а з а р е в с ь к и й

Бувай здоров, чекай на волю,
Як на ясну, святу скрижаль.

Ш е в ч е н к о

Мого окривдженого болю
І сліз невиплаканих жаль.

Л і к а р

Здорові будьте. Краплі за годину.
Всі виходять.

С о л д а т М а т в і й

Поштар приніс листа.

Ш е в ч е н к о

Якусь новину
Ще шлють мені, комусь-то не байдуже.

(Читає листа).

Барвара Рєспіна! Мій добрий друже!
Поради щирі, погляд ревний,
І мрій веселі, гожі дні,
І спогад милий, задушевний
В далекому Яготині,
Поїду, стріну, як на свято,
Із днів гірких, з далечини.

Калатає дзвоник.

Піди, Матвію, відчини,
Хтось добивається до хати.

Входить Гервасій Доля (Петров), наклепник і провокатор, іде до кімнати, і за ним повзе темна тінь, як від хітона Іуди.

Гервасій

Пробачте, хочу привітати
І поклонитися йому,
За муки, за його тюрму...

Шевченко, вставши з ліжка, пильно приглядається до незнайомого.

Гервасій

Мабуть, не ждали, що прийду до вас,
Як тать облудний, посивілий з ляку,
Простіть мені, Кобзарю.
(І падає навколішки).

Шевченко

Хто ви є?

Яка нужда прибила вас до мене?

Гервасій

Я той, що кривду взяв собі за хліб,
Колись — Петров, тепер — Гервасій Доля.

Шевченко

(гірко)

Людей злякались, прізвище змінили.

Яка ж ви доля? Гріх і клевета,
Наруга, й зло, і чорнота, і зрада.
Нащо взяли собі таке ім'я,
Мов лютий насміх з долі України?
Світи, Матвію, свічі на столі,
Нехай приглянусь до його обличчя!

Солдат Матвій запалює свічки, в кімнаті стає променясто,
як від сонця.

Шевченко

(здивовано)

Мізерія... Який же ти малий!
Устань і не плазуй попід ногами.

Гервасій

(підвівшись)

Ганьбить мене дружина
І зневажають діти,
Плюють мені по сліду,
Кого б де не зустріти.
Один, мов тінь, блукаю,
Лише прощенням марю,
Я скривдив вас, Кобзарю,
Простіть мені, Кобзарю!

Шевченко

За зраду, за покари й кров
Прощення проситься покров.

Нехай тебе прощають люди,
України-матері рука,
А щоб забути глум облуди,—
Немає сили в кріпака.
Бо ти зростеш корінням чорним
І клеветою у пітьмі
В двадцятім віці неозорнім
Людей душитимеш в тюрмі.
Бо ти, як виплідок ядучий,
У лжі ховаючи свій зір,
За ґрати ковані й колючі
Нащадків слатимеш в Сибір.
Ні, не прощу...

Г е р в а с і й
(нахабно)

Не маєш сили
Без милосердя і Христа?
Тож знай, з тобою до могили
Піде моя лукава мста.
І не покірністю німою,
І не прощенням далебі,—
Мовою лютою тюрмою
Й донбсом вічним при тобі!

Ш е в ч е н к о

Людей послухай, як маєш звагу.

Г е р в а с і й

Людей я слухав — і в тюрюгу:
Вони до мого гріха не чулі.

Ш е в ч е н к о

Так їх за грати?

Г е р в а с і й

Бува й під кулі...
Щоб зуб за зуба.

Ш е в ч е н к о

Ти потвора,
Ніщо. Облуда. Каламуть.

Г е р в а с і й

(виходячи, єхидно)
Я не прощаюсь. Буду скоро.

Ш е в ч е н к о

З очей, блюзніре! Проклят будь!
Як серце б'ється і клекоче,
Спочити час. Година ночі.

(Бере ліки в склянці).

Ці краплі пить — минеться лихо,
У тишині, в самотині,
І що, годиннику мій тихий,
Ти ще відстукаєш мені?

Чи дні, чи місяці життя,
Чи темну ніч, без вороття,
Без волі вольний і без прав?
За що ж я мучився й палав?
Настукай щастя мить єдину,
За літа довгої біди,
Мою бездольну Україну
На інший вік переведи,
Мій тихий друже...
Що я міг,
Сваволі топчучи поріг,
Я серце рвав, і пив неволю,
І рідну землю, повну болю,
Святими мріями беріг;
Та вбоге слово на сторожі
Ночами ставив, та любов
Я ніс крізь погляди ворожі,
Де кража, і війна, і кров.
Прийди ж до мене, раднице моя,
Моя Україно, в щасті і в надії,
Не щebetом, не дзвоном солов'я,
А так, як знав у літа молодії:
Із муками, із гнівом по ночах,
В саду вишневім, з тінню голубою,
Із клеткотом залізним на мечах.

У к р а ї н а

Я вже прийшла.
Я тут одна з тобою.

І ніби обвалюються століття, занесена снігом дорога стелеться вдалину — і в промені вечірньої зорі стала перед ним його Україна.

Я брела під яворами,
Під вітрами злими
Молодими вечорами,
Стернями глухими.
В сніговії, в дні суворі,
Від своєї хати,
Принесла гарячі зорі
Сина привітати.
І гнітить мене розлука,
І марніє звада,
Ти ж — моя найбільша мука,
Щастя і відрада.
У снах, у мрії, в важкім клопоті
Ти частка крові й моєї плоті,
Ти пісня з пісні, ти воля з волі,
І меч, і сльози на отчім полі;
Тебе гойдала моя колиска,
Оповивали вітри руками,
І якщо сонце моє заблиска,
Тобі, як сонцю, іти віками!
Сину мій! На лють ворожу
Зійде наша рута.

Ш е в ч е н к о
Обніми ж мене...

У к р а ї н а

Не можу.
Я стою закута.

(Та й підняла руки, забряжчала кайданами).

Ш е в ч е н к о

У розлуці і в любові,
З щастям і з журбою,
На останній краплі крові
Я навік з тобою...

(Звівся, підняв свічку над головою і пішов по східцях за нею. А вона, як видиво: була і зникла. Шевченко в знеможі падає, полум'я свічки палахкотить у майбутнє).

Летється реквієм, як чорна ріка, і плачуть Бетховени, Лисенки і Чайковські всього світу. А вже могутній хорал земних голосів переходить у літо, в людську щедроту і в спіле колосся землі.

Х о р

Тебе гойдала моя колиска,
Оповивали вітри руками,
І якщо сонце моє заблиска,
Тобі, як сонцю, іти віками!

[1964]

П Р И М І Т К И

До восьмого тому Творів Андрія Малишка увійшли поеми, написані у 1948—1964 рр.

ЦЕ БУЛО НА СВІТАНКУ

Поема вперше надрукована в газ. «Радянська Україна» 22 та 24 серпня 1948 р. У тому ж році твір вийшов окремим виданням у вид-ві «Радянський письменник».

Чоловіка беруть десь на русько-японську, Воювати матросом у Порт-Артурі.— Йдеться про війну Росії з Японією 1904—1905 рр.

Проводжала його, побувала в прийомі...— Прийом — приймальний пункт для новобранців та мобілізованих в армію у царській Росії.

Боженко Василь Назарович (1871—1919) — герой громадянської війни на Україні, командир Таращанського полку 1-ї Української радянської дивізії.

Черняк Тимофій Вікторович (1891—1919) — герой громадянської війни на Україні, командир Новгород-Сіверського полку.

КОРЕЙСЬКА ПОЕМА

Поема вперше надрукована в газ. «Радянська Україна» 22 травня 1951 р. та у № 5 ж. «Дніпро» за той же рік. Окремим виданням твір вийшов у вид-ві «Радянський письменник», 1951 р.

З Уолл-стріту, з Вашингтону

Труменівський круж.— Трумен Гаррі (нар. 1884) — президент США у 1945—1953 рр., реакціонер, при

ньому була здійснена інтервенція американських військ у Корею (1950—1953 рр.).

Кім Ир Сен (нар. 1912) — голова Центрального Комітету Трудової партії Кореї та Кабінету міністрів КНДР.

І за пхеньянським тилим простором,

І за Вонсаном, де ходить грім...— Пхеньян — столиця Кореїської Народно-Демократичної Республіки, порт на р. Тедонгані; *Вонсан* — порт КНДР на Японському морі.

Лі Син Ман — голова маріонеткового уряду Південної Кореї з 1948 по 1960 рік.

Макартур Дуглас — американський генерал, один з головних організаторів агресії проти КНДР.

Ачесон — міністр (державний секретар) іноземних справ США в роки війни з КНДР.

Сеул — головне місто Південної Кореї, стоїть на р. Хангані.

Наймаець-гурок і в чужій біді

Мовчазний грек, що поріднився з катом...— Турецькі і грецькі частини брали участь у війні проти корейського народу разом з американськими інтервентами.

ВІН ПОВЕРНУВСЯ ДОДОМУ

Поема написана 1951 р., вперше надрукована в газ. «Радянська Україна» 28 та 30 жовтня 1951 р.

«Фордзон» — марка американського трактора.

Арденни — гори, простягаються на південному сході Бельгії, у Франції та Люксембургу.

Оті б монтгомері лукаві...— Монтгомері *Бернард-Лоу* — англійський фельдмаршал, брав участь у боях проти гітлерівців у роки другої світової війни.

І поховали в третій зоні...— Третя зона — після капітуляції 1945 р. ніпіншня територія ФРН була поділена на три зони окупації — англійську, французьку та америкапську.

Від гітлерівських юберменшів...— Юберменш — надлюдина, витвір расистської філософії, яка широко пропагувалася у гітлерівській Німеччині (з німецької — Übermensch).

ФРАНКО В КРИВОРІВНІ

Поема написана 1956 р., вперше надрукована в газ. «Радянська Україна» 11 та 19 липня 1956 р. *Криворівня* — село у східних Карпатах (Івано-Франківська область), в якому кілька років влітку жив Франко; тут він зустрічався з Коцюбинським, Лесею Українкою, В. Стефаником.

З Трушем удвох, і в чужині своє...— Труш Іван Іванович (1869—1941) — український художник, автор портретів Франка, Лесі Українки, Стефаника та інших діячів культури.

Сопух тяжкий, маржина небагата,

Киптар і кріс, земля моя, чолом! — Сопух — сморід, задуха (обласне); маржина — худоба, скотина (обласне); киптар — чоловічий і жіночий гущульський одяг без рукавів; кріс — рушниця (обласне).

Вавілон — столиця Вавілонії у XIX—VI ст. ст. до нашої ери, стародавнє місто у Месопотамії; відоме багатством і моральним розкладом можновладців.

Мойсей — біблійний пророк. За легендою, написав «П'ятикнижжя» — перші п'ять книг Старого завіту. Франко присвятив йому поему «Мойсей».

Датан, Авірон — вороги Мойсея.

ДРАМАТИЧНІ ПОЕМИ

МОЛОДА ГВАРДІЯ

Драматична поема, написана 1947 р. як оперне лібретто за романом О. Фадеева «Молода гвардія». Музику до опери створив композитор Ю. Мейтус. Друкується вперше.

Чкалов Валерій Павлович (1904—1938) — видатний радянський льотчик, Герой Радянського Союзу.

Громов Михайло Михайлович (нар. 1899) — відомий радянський льотчик, Герой Радянського Союзу.

Мазай Макар Микитович (1910—1941) — сталевар, зачинатель руху за швидкісне сталеваріння. Закатований німецькими окупантами.

АРСЕНАЛ

Драматична поема, написана Малишком у спів-авторстві з О. Левадою.

Поема «Арсенал» лягла в основу лібретто однойменної опери, музику до якої створив композитор Г. Майборода.

Вперше надрукована під назвою «Жива легенда (Арсенальці)». Драматична поема на 3 дії, 7 картин» в газ. «Радянська Україна» 18, 20, 21 жовтня 1959 р. Окремим виданням побачила світ у Держлітвидав України 1960 р.

«Арсенал» — київський завод; робітники «Арсеналу» брали активну участь у київському Жовтневому збройному повстанні 1917 р. та у київському Січевому збройному повстанні 1918 р. *Тобі до Іванова путь відома...*— Іванов Андрій Ва-

сильович (1889—1927) — видатний революційний діяч, член Комуністичної партії з 1906 р., один з керівників Жовтневого (1917) та Січневого (1918) повстань у Києві.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Драматична пісня «Тарас Шевченко» вперше надрукована в газ. «Радянська Україна» 2, 5, 6, 7, 9 та 11 червня 1963 р. Друга і третя пісні були вміщені в газ. «Літературна Україна» 24 травня 1963 р. Окремим виданням поема побачила світ у Держлітвидаві України 1964 р.

Петров — студент-провокатор, який видав членів Кирило-Мефодіївського товариства 1847 р.

Максим — йдеться про Максима Залізняка — одного з керівників селянсько-козацького повстання 1868 р., Коліївщини.

Третє відділення — Третій відділ канцелярії російського імператора, займався політичним розшуком і слідством у царській Росії.

Гайдай — пастух, вівчар (обласпе).

Росніна Варвара Миколаївна (1808—1891) — княжна, друг Шевченка, російська письменниця. «Огні горять, музика грає, Музика плаче, завиває...» — перші два рядки із вірша Т. Г. Шевченка «Огні горять, музика грає...» (1850).

Закувала Ярославна в Путивлі — йдеться про плач Ярославни — дружини князя Ігоря з поеми «Слово о полку Ігоревім».

Тризна — поховальні поминки.

Кунтуш (кунтуш) — верхній одяг заможного населення на Україні і в Польщі XVI—XVIII ст. ст.

Кирилівське поле — очевидно, мовиться про степи

в районі м. Кілія на південному заході України.
Рагище — спис або держак у списа.

Дубельт Леонтій Васильович (1792—1862) — керуючий Третім відділом, начальник корпусу жандармів.

Робесп'єр Максимільєн-Марі-Ізідор (1758—1794) — один з видатних діячів Французької буржуазної революції 1792—1794 рр.

Кос-Арал — військовий форт на березі Аральського моря, де один час відбував заслання Т. Г. Шевченко.

Шілар — за біблійною легендою, учасник розп'явання Христа.

Лазаревський Михайло Матвійович (1818—1867) — приятель Т. Г. Шевченка.

СПИСОК
ІЛЮСТРАЦІЙ

1

А. С. Малишко.
Фото 50-х рр. Стор. 4—5

2

М. Рильський, А. Малишко, О. Корпійчук та О. Фадєєв
під час Декади української літератури й мистецтва у Москві.
Фото 1951 р. Стор. 128—129

3

М. Стельмах, В. Собко, П. Вороцько, А. Малишко.
Фото 50-х рр. Стор. 128—129

4

В. Минко, А. Малишко, В. Кондратенко.
Фото 50-х рр. Стор. 144—145

5

А. Малишко та М. Рильський.
Фото 1964 р. Стор. 144—145

З М І С Т

Поєми 1948—1964

Це було на світанку	7
Корейська поема	28
Він повернувся додому	58
Франко в Криворівні	90

ДРАМАТИЧНІ ПОЕМИ

Молода гвардія. <i>Лібретто опери</i> <i>на чотири дії, сім картин</i>	119
Арсенал. <i>Драматична поема</i>	197
Тарас Шевченко. <i>Драматична</i> <i>пісня</i>	276
Примітки	352
Список ілюстрацій	358

АНДРЕЙ САМОЙЛОВИЧ МАЛЬШКО
Сочинення, т. 8
(На українском языкє)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор *Л. С. Малахова*

Макет та художнє оформлення
В. В. Машкова

Малюнки *В. С. Перевальського*

Художній редактор *І. М. Гаврилук*

Технічний редактор *Ю. З. Тронік*

Коректор *А. В. Кудрявцева*

Книжкова фабрика «Жовтень»
республіканського виробничого об'єднання
«Поліграфкнига»,
Київ, вул. Артема, 23а.

БФ 27467. Здано на виробництво 28.III
1973 р. Підписано до друку 15.II 1974 р.
Папір № 1. Формат 60×108¹/₃₂. Фізичн.
друк. арк. 11,25. Умовн. друк. арк. 13,5+
+3 вкл. Обліково-видавн. арк. 11,567.
Замовл. 241. Ціна 1 крб. 14 коп.
Тираж 20 000.

У2
М20

М $\frac{70403-029}{205(04)---74}$ 72

PROCESSES